

**Νικόλαος Καβάσιλας και Συμεών Θεσσαλονίκης.
Οι Θεμελιωτές της Θεολογίας της Βυζαντινής Λατρείας**

Αρχιμ. Νικολάου Χ. Ιωαννίδη, Δρος Θ.
Καθηγητού του Πανεπιστημίου Αθηνών

*

Εισαγωγικά

Ἡ μελέτη τοῦ συγκεκριμένου θέματος, πού ἔχω τήν τιμή νά εἰσηγηθῶ στό παρόν συμπόσιο, ἀπαιτεῖ μεταξύ ἄλλων μιά σύντομη εἰσαγωγική ἀναφορά στό ἱστορικό πλαίσιο τῆς ἐποχῆς κατά τήν ὁποία ἔζησαν οἱ δύο σοφοί καί ἅγιοι βυζαντινοί ἄνδρες, ὁ Νικό-λαος Καβάσιλας (1322/23 – μετά 1391) καί ὁ Συμεών ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης (β' ἡμισυ ΙΔ' αἰ. - 1429), δηλαδή στόν ΙΔ' αἰώνα καί στίς τρεῖς πρώτες δεκαετίες τοῦ ΙΕ' αἰώνα.

Εἶναι γνωστό ὅτι οἱ δύο τελευταῖοι αἰῶνες τοῦ βίου τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ὑπῆρξαν ἐποχή κρίσιμη, πλήρης ταρα-χῶν καί διαιρέσεων, τόσο στό πολιτικό ὅσο καί στό ἐκκλησιαστικό πεδίο, ἀλλά συγχρόνως καί ἰδιαίτερης πνευματικῆς ἀνθίσης. Τό ἀποκαταστημένο Βυζάντιο τοῦ 1261 δέν ἦταν πλέον ἡ ἔνδοξη αὐτο-κρατορία τοῦ παρελθόντος, ἀλλ' ἓνα μικρό κράτος, μέ στρατό καί δυνάμεις ἀνεπαρκεῖς νά ὑπερασπίσουν τήν ὕπαρξή του. Οἱ συνεχεῖς πόλεμοι καί ἐσωτερικές διαμάχες τοῦ ΙΔ' αἰώνα ἐπέφεραν πολιτικό καί οἰκονομικό κλονισμό καί ἀνασφάλεια στό λαό, ὁ ὁποῖος, προσπαθώντας νά ξεφύγει ἀπό τήν κρίση, προέβαινε σέ ἐνέργειες πού, ὅπως πίστευε, θά ἐξασφάλιζαν τή σωτηρία τῆς κοινωνίας του. Ἔτσι, στή Θεσσαλονίκη τό 1374 οἱ ἐκπρόσωποι τῶν λαϊκῶν

τάξε-ων, γνωστοί ως Ζηλωτές, έπαναστάτησαν κατά τῶν εὐγενῶν, θεω-ρώντας τους ὑπαίτιους ὅλων τῶν δεινῶν κατέλυσαν τήν ἔννομη τάξη καί προέβησαν σέ βιαιοπραγίες. Μάλιστα εἶναι αὐτοί πού ἐμπόδισαν τήν ἐγκατάσταση τοῦ ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ στήν ἔδρα του. Πέραν ὅμως τῶν βιαιοτήτων καί τῆς ὀξύτητας, πρέπει νά δεχθοῦμε ὅτι ὑπῆρξε ἕνας λαϊκός ἀγῶνας γιά τήν ἐπικρά-τηση τῆς δικαιοσύνης στήν κοινωνία καί γι' αὐτό πολλά ἀπό τά αἰτήματά τους -ὄχι οἱ βιαιοπραγίες- εἶχαν ἀπήχηση σέ πρόσωπα ἀκόμη καί ἀπό τήν τάξη τῶν ἀρχόντων, ὅπως ὁ Νικόλαος Καβά-σιλας.

Ἐν τῷ μεταξύ οἱ Τούρκοι, πού εἶχαν ἤδη ἐμφανισθεῖ ἀπό τόν ΙΓ' αἰῶνα, ἐκμεταλλεζόμενοι τίς ἐσωτερικές ἀνωμαλίες τῆς αὐτοκρα-τορίας, ἄρχισαν κατ' ἀρχάς νά ἐνοχλοῦν τίς βυζαντινές κτήσεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καί ἀργότερα νά εἰσδύουν στήν Εὐρώπη (1354 κα-τάληψη Καλλιπόλεως τοῦ Ἑλλησπόντου), δημιουργώντας ἀνασφά-λεια στό λαό. Οἱ δύο πρῶτες πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας, Κωνστα-ντινούπολη καί Θεσσαλονίκη, δέν ἄργησαν νά δεχθοῦν τίς ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων. Ὁ σουλτάνος Μουράτ Β' (1421-1451) πολιορκήσε τήν Κωνσταντινούπολη (1422), ἀλλά σύντομα ἀναγκασμένος ἀπό ἐσωτερικά προβλήματα τοῦ κράτους του ἔλυσε τήν πολιορκία¹. Ἡ Θεσσαλονίκη, γενέτειρα τοῦ Νικολάου Καβάσιλα καί πόλις τῆς ἐπι-σκοπικῆς δράσεως τοῦ Συμεῶν Θεσσαλονίκης, ἤδη ἀπό τίς τελευ-ταῖες δεκαετίες τοῦ ΙΔ' αἰῶνα ὑφίσταται τουρκικές ἐπιθέσεις. Τό 1387 καί μέχρι τό 1393 πέφτει στά χέρια τῶν Τούρκων, οἱ ὅποιοι, μετά ἀπό ἕνα μικρό διάστημα πού ἐπανῆλθε στους Βυζαντινούς, τήν ξανακατέλαβαν τό 1394. Μετά τήν ἦττα ὅμως πού ὑπέστη ἀπό τόν Ταμερλάνο (1402), ὁ σουλτάνος Βαγιαζήτ Α' τήν παραχώρησε τό 1403 στους Βυζαντινούς. Τόν Ἰούνιο ὅμως τοῦ 1422 οἱ Τούρκοι ἄρχισαν νέα πολιορκία καί οἱ περισσότεροι κάτοικοί της βιώνοντας γιά

¹ Ἡ πολιορκία αὐτή περιγράφεται ἀπό τόν Ἰωάννη Κανανό στό ἔργο του «Διήγησις τῶν πολέμων τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 6930 (1422)». Βλ. J. Cananus, *De Constantinopoli oppugnata*, ἔκδ. I. Bekker, Bonnae 1838.

ἀκόμη μιά φορά τόν πόνο, τίς στειρήσεις καί τό ἄγχος τῆς ἐπιβίωσης βρέθηκαν μπροστά στό φοβερό δίλημμα νά παραδώσουν τήν πόλη τους εἴτε στούς Τούρκους, ζώντας ἔκτοτε ὡς ὑποτελεῖς τους, εἴτε στούς Βενετούς, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦσαν τότε ὑπολογίσιμη ναυτική δύναμη καί θά μπορούσαν, ὅπως ἤλπιζαν, νά ἐξασφαλίσουν τήν ἀσφάλειά τους. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Συμεών καί ὁ ἐπισημοῦς ἀπ' αὐτόν δεσπότης τῆς πόλεως Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος ἀντετάχθησαν στίς δύο αὐτές προοπτικές, θεωρώντας ὅτι ὁ ἀγώνας γιά τήν εἰρήνη καί τήν ἐλευθερία δέν μπορεῖ νά ἐμπεριέχει κανενός εἶδους ὑποταγή σέ ξένη δύναμη. Ἡ ἀποψη αὐτή δέν ἔγινε ἀποδεκτὴ ἀπό τήν πλειονότητα τοῦ λαοῦ καί ἡ πόλη τό Σεπτέμβριο τοῦ 1423 παραδόθηκε στή Βενετική Δημοκρατία κατό-πιν γραπτῆς συμφωνίας, ἡ ὁποία ὑπογράφηκε ἐκ μέρους τῶν Θεσσα-λονικέων ἀπό τόν δεσπότη Ἀνδρόνικο καί ἐπικυρώθηκε ἀπό τόν αὐτοκράτορα Μανουήλ (1421-1451). Οἱ ἐλπίδες τοῦ λαοῦ γιά βενε-τική προστασία διαψεύσθηκαν σύντομα, ἀφοῦ οἱ Βενετοί συμπερι-φέρθηκαν ὡς κατακτητές καί ὄχι ὡς προστάτες. Ἐπιπλέον οἱ τελευ-ταῖοι ἀπεδείχθησαν ἀνίκανοι νά ὑπερασπίσουν τήν πόλη, μέ ἀπο-τέλεσμα νά καταληφθεῖ ὀριστικά ἀπό τοὺς Τούρκους τό 1430². Ἔτσι περὶ τὰ τέλη τοῦ 14^{ου} αἰῶνα ἡ αὐτοκρατορία εἶχε περιορισθεῖ, στήν Κωνσταντινούπολη, στή Θράκη, σέ ἐλάχιστα νησιά τοῦ Ἀρχι-πελάγους καί στήν Πελοπόννησο.

Ἡ ἐν λόγω περίοδος, παρά τήν πολιτικο-οικονομική κατά-πτωση στήν ὁποία βρισκόταν, παρουσίασε μεγάλη πνευματική ἀνα-γέννηση. Ἡ θεολογία, τὰ γράμματα καί οἱ τέχνες γνώρισαν ἀσυνή-θη ἀνθιση. Ἡ ἀναγέννηση αὐτή ὑπῆρξε ἀφ' ἑνός οὐμανιστική, ἀφ' ἑτέρου ἀγιοπατερικο-θεολογική. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς οὐμανιστικῆς ἀναγέννησης στό Βυζάντιο εἶχε τίς ρίζες της στόν φιλόσοφο Μιχαήλ Ψελλό καί

² Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, *Διήγησις τῆς τελευταίας ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης*, ἔκδ. Γ. Τσάρα, Θεσσαλονίκη 1958 (PG 156, 587-598).

τόν μαθητή του Ἰωάννη Ἰταλό (ΙΑ' αἰ.). Ἀρκετοί βυζαντινοὶ ἀριστοτελίζοντες οὐμανιστές, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο ρεῦμα τῆς Δύσεως, ἔδειχναν ἰδιαίτερη προτίμηση στὴ δια-νοητικὴ προσέγγιση τῶν θεολογικῶν πραγμάτων, μὲ συνέπεια ἢ θεία Ἀποκάλυψη νὰ ἀποκτᾶ δευτερεύουσα σημασία. Ἡ ἀρχαία φιλοσοφία καὶ ἰδιαίτερα ὁ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξε γι' αὐτούς τὸ βασικὸ κριτήριον γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν διαφόρων θεολογικῶν προ-βλημάτων. Οἱ μεταφράσεις στὴν ἑλληνικὴ βασικῶν ἔργων τῶν δυτικῶν συγγραφέων ἱεροῦ Αὐγουστίνου³ καὶ Θωμᾶ Ἀκινάτη⁴, πού ἐκπονήθηκαν κατὰ τὸν ΙΔ' αἰ. ἀπὸ τοὺς Μάξιμο Πλανούδη καὶ ἀδελφούς Δημήτριον καὶ Πρόχορον Κυδώνη, συνετέλεσαν ὥστε οἱ καρποὶ τῆς συνάντησης τῆς ὀρθόδοξης καὶ λατινικῆς σχολαστικῆς θεολογίας νὰ γίνουν εὐρύτερα γνωστοὶ στό Βυζάντιο. Ἔτσι ἡ αὐγουστίνεια θεολογία, πού εἶναι κατ' οὐσίαν σύνθεση χριστιανισμοῦ καὶ πλατωνισμοῦ-νεοπλατωνισμοῦ, καὶ ἡ ἀκινάτειος σχο-λαστικὴ θεολογία, πού εἶναι σύνθεση χριστιανισμοῦ καὶ ἀριστο-τελισμοῦ, βρῆκαν ἀπήχηση σὲ πολλοὺς Βυζαντινοὺς ἀνθρωπιστές, οἱ ὁποῖοι ἀγωνίζονταν γιὰ τὴν πραγμάτωση τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ιδεώ-δους.

Παράλληλη ἀλλὰ ἀντίρροπη πρὸς τὴν οὐμανιστικὴ κίνηση ὑπῆρξε ἡ ἀγιοπατερικο-θεολογικὴ. Κύριοι ἐκπρόσωποι τῆς ἦσαν οἱ θεολόγοι ἐκεῖνοι πού εἶχαν ὡς ιδεῶδες τοὺς τὴν ἔνωση μὲ τὸν Θεό, τὴ θεοπτία, καὶ ἐπιζητοῦσαν τὴν πραγμάτωση τῆς διὰ τῆς ὁδοῦ τῶν ἀρετῶν, τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς νήψεως· ἀποτελοῦσαν δὲ τὸ κύριον θεολογικὸ ρεῦμα τῆς ἐποχῆς. Ζώντας στὴν ἴδια ἐποχὴ τῆς θεολογι-κῆς ἀναγέννησης,

³ Γιὰ τίς μεταφράσεις στὴν ἑλληνικὴ τῶν ἔργων τοῦ Αὐγουστίνου βλ. Μ. RACKL, *Die griechischen Augustinusübersetzungen*, Miscellanea Fr. Ehrle, Studi e Testi 37, I, Città del Vaticano 1924. C. KUGEA, «Analecta Planudea», *Byzantinische Zeitschrift*, 18 (1909), σσ. 106-146. Μ. GIGANTE, «Ciceronis somnium Scipionis in graecum a Maximo Planude translatum», *La Parole del Passato*, 59-60 (1958), σσ. 173-194.

⁴ Γιὰ τίς μεταφράσεις στὴν ἑλληνικὴ τῶν ἔργων τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη βλ. ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥ-ΛΟΥ, *Ἑλληνικαὶ μεταφράσεις θωμιστικῶν ἔργων. Φιλοθωμισταὶ καὶ ἀντιθωμισταὶ ἐν Βυζαντίῳ*, Ἀθήναι 1967 ὅπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία.

είχαν ανατραφεί και μορφωθεί με τό ίδιο όπως και οι ανθρωπιστές πνεῦμα, με τή διαφορά όμως ότι από τά διά-φορα φιλοσοφικά συστήματα δανείζονταν μόνο μερικά έξωτερικά στοιχεία, διατηρώντας ανόθευτη τή θεία Ἀποκάλυψη. Ἡ συνάντη-ση ὀρθόδοξης και σχολαστικῆς θεολογίας τούς ἔδωσε τήν εὐκαιρία νά γνωρίσουν τή λατινική διδασκαλία, ή οποία εἶχε ἀποκοπεί ἀπό τήν ἀνατολική ὀρθόδοξη παράδοση, και νά μπορέσουν ἔτσι νά ὑπερασπιστοῦν καλύτερα τήν πίστη τους, τόσο στίς συζητήσεις για τήν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν, πού τότε διεξάγονταν, ὅσο και σέ κάθε περίπτωση παρείσφρησης τῆς λατινικῆς θεολογίας στό χῶρο τῆς ὀρθόδοξης διδασκαλίας. Οἱ διαφορές μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν κινή-σεων ὡς πρὸς τίς προϋποθέσεις ἐκκινήσεως και ὡς πρὸς τούς σκο-πούς ἦταν ἐπόμενο νά ὀδηγήσουν τούς ἐκπροσώπους τους σέ σύγκρουση, ή οποία ἐκδηλώθηκε κυρίως με τή διαμάχη ἡσυχαστῶν - ἀντιησυχαστῶν.

Οἱ τελευταῖοι στήν πλειονότητά τους ἦσαν ανθρωπιστές με θεολογικές και ανθρωπολογικές προϋποθέσεις συγγενεῖς πρὸς τίς ἀντίστοιχες δυτικές (ὑπερτονισμός τῆς διανοητικότητας και τῆς λογικῆς, ἀριστοτελισμός κ.ἄ.) και ἐναντιώθηκαν στήν ὀρθόδοξη θε-ολογία, πού ἐκείνη τήν ἐποχή ἐξέφραζαν με ἰδιαίτερο δυναμισμό οἱ θεολόγοι τῆς θεοπτίας, οἱ λεγόμενοι ἡσυχαστές. Ἡ διαμάχη διήρκε-σε ἀπό τό 1334, με τή δημοσίευση τοῦ ἔργου τοῦ Βαβλαάμ «Κατά Λατίνων»⁵, μέχρι τή σύνοδο τοῦ 1351 και τήν ὑπογραφή τοῦ Συνο-δικοῦ Τόμου, με τόν ὅποιο ἐπικυρώθηκε ή ὀρθόδοξη θεολογία, ὅπως ἐκφράσθηκε ἀπό τόν Γρηγόριο Παλαμᾶ και τούς ἡσυχαστές. Ἡ πα-λαμική αὐτή θεολογία συνίσταται, σέ γενικές γραμμές, στήν ἀντιμε-τώπιση τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος τοῦ Θεοῦ με βάση τή διά-κριση τῆς ἀμέθεκτης θείας οὐσίας και τῆς μεθεκτῆς ἄκτιστης θείας ἐνέργειας στόν Θεό, στή θέα τῆς ἄκτιστης ἐνέργειας ὡς θείου φωτός (Θαβώρειο φῶς) και στή

⁵ Τούς τίτλους τοῦ ἔργου αὐτοῦ, χωρίς τό περιεχόμενό τους, Βλ. PG 151, 1249-1254.

διαδικασία τῆς κάθαρσης τοῦ νοῦ διά τῆς καρδιακῆς προσευχῆς· ἀποτελεῖ δέ μιᾶ ἐρμηνεία καί ἀνάπτυξη τῆς πατερικῆς παράδοσης ὑφασμένη στό βυζαντινό ἀνθρωπισμό ὑγιῶς, ὀρθοδόξως γιά τή σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἀσκεῖται γιά νά φθάσει στήν τελειότητα καί ἐνότητα μέ τόν Θεό μέσω τῆς θεωρίας τῆς θείας δόξας.

Οἱ ἡσυχαστικές αὐτές ἔριδες, παρά τήν ταραχή πού προξένησαν στήν Ἐκκλησία, ὀφέλησαν πολύ τήν Ὀρθοδοξία, διότι δημι-ούργησαν τίς προϋποθέσεις γιά μιᾶ γνήσια ἀνθιση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καί θεολογίας καί ἔριξαν φῶς στίς διαφορές μεταξύ βυζαντινῆς ὀρθόδοξης σκέψης ἀφ' ἑνός καί τῆς λατινικῆς θεολογίας ἀφ' ἑτέρου.

Οἱ διαφορές αὐτές ἐξάλλου ὑπῆρξαν ἡ αἰτία τῆς διαστάσεως τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἤδη ἀπό τήν ἐποχή τοῦ σχίσματος, καί κατά τήν ἐν λόγω ἐποχή στούς βυζαντινοὺς κύκλους εἶχαν λάβει μορφή διαπάλης μεταξύ ἐκείνων πού ἐπιθυμοῦσαν τήν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν μέ ὁποιοδήποτε κόστος σέ θέματα ὀρθόδοξης πίστεως, χάριν πολιτικῶν σκοπιμοτήτων (ἐνωτικοί) καί ἐκείνων οἱ ὁποῖοι δέν ἦσαν διατεθειμένοι νά θυσιάσουν τή δογματική ἀλήθεια τῆς Ὀρθοδοξίας ἔναντι οἰουδήποτε τιμήματος (ἀνθενωτικοί). Στόν ἀγῶνα αὐτό, πού περιέσσευαν τά πάθη καί τῶν δύο παρατάξεων, ἔλαβαν μέρος διά τῶν συγγραφῶν τους οἱ πιό διακεκριμένοι δια-νοούμενοι τῆς ἐποχῆς καί ἀσφαλῶς ἐπηρεάσθησαν ἀπ' αὐτόν καί οἱ Νικόλαος Καβάσιλας καί Συμεών Θεσσαλονίκης, ὅπως ἐξάλλου καί ἀπ' ὅλα τά γεγονότα τῆς ἐποχῆς τους· κατόρθωσαν δέ νά ἀνα-δειχθοῦν, ὅπως θά διαπιστώσουμε, βαθεῖς θεολόγοι, πιστοί στίς ἀγιοπατερικές παραδόσεις καί τά θεολογικο-σωτηριολογικά θέματά τους.

1. Ὁ Νικόλαος Καβάσιλας

α) Βιογραφικά στοιχεῖα

Ὁ Νικόλαος Καβάσιλας, παρ' ὅτι ἀνήκει στους μεγαλύτερους θεολόγους τοῦ ΙΔ' αἰώνα, συγκαταλέγεται μεταξύ τῶν βυζαντινῶν λογίων γιά τό πρόσωπο καί τό βίο τῶν ὁποίων ἐλάχιστες πληροφορο-ρίες παραλάβουμε. Ἐτσι κατά τό παρελθόν ἐπικράτησε μεγάλη σύγ-χυση μεταξύ τῶν ἐρευνητῶν σχετικά μέ τό πρόσωπό του. Ἡ συστη-ματική ὄμως ἐξέταση τῶν πηγῶν, καθῶς καί ἡ ἔκδοση ἀρκετῶν ἀνεκδότων ἔργων του κατά τίς τελευταῖες δεκαετίες, ἐμπλούτισε τίς πενιχρές γνώσεις μας μέ νέα στοιχεῖα καί διευκρίνισε ἀρκετά ζητή-ματα, ὥστε σήμερα νά ἔχουμε σαφέστερη εἰκόνα γιά τόν σπουδαῖο αὐτόν βυζαντινό ἄνδρα καί τό ἔργο του⁶.

Ὁ Νικόλαος, γόνος, ἀπό τή μητέρα του, τῆς πολύ γνωστῆς βυ-ζαντινῆς οἰκογένειας Καβάσιλα⁷, ἔφερε καί τό πατρικό ἐπώνυμο Χαμαετός, μέ τό ὁποῖο ὄμως σπάνια ἀναφέρεται. Γεννήθηκε στή Θεσσαλονίκη περί τό 1322. Αὐτό τεκμαίρεται ἀπό ἐπιστολή πού ἀπηύθυνε τό 1351 στήν Ἄννα Παλαιολογίνα, ἡ ὁποία διοικοῦσε τότε τή Θεσσαλονίκη ὡς ἐπίτροπος τοῦ συναυτοκράτορα υἱοῦ της Ἰωάννου Ε', καί στήν ὁποία ἀναφέρει ὅτι ἀκόμη δέν εἶχε συμπλη-ρώσει τό τριακοστό ἔτος τῆς ζωῆς του⁸. Ἐπίσης τό 1353 ὑπῆρξε ὑποψήφιος κατά τήν ἐκλογή νέου πατριάρχου καί σύμφωνα μέ τούς ἐκκλησιαστικούς κανόνες θά πρέπει νά ἦταν ὀπωσδήποτε τριάντα ἐτῶν. Ἄρα ἡ ἄποψη ὅτι γεννήθηκε τό 1290 ἢ τό 1300,

⁶ Γιά τό βίο καί τή δραστηριότητα τοῦ Νικολάου Καβάσιλα βλ., κατ' ἐπιλογή, τήν ἀκόλουθη βιβλιογραφία: Π. ΝΕΛΛΑ, *Προλεγόμενα εἰς τήν μελέτην Νικολάου τοῦ Καβάσιλα*, Ἀθήνα 1968. Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νικόλαος Καβάσιλας ὁ Χαμαετός. Ἡ ζωή καί τό ἔργον αὐτοῦ*, Θεσσαλονίκη 1968. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Νικόλαος Καβάσιλας, εἰσαγωγή», *Φιλοκαλία τῶν Νηπτικῶν καί ἀσκητικῶν, Πακτικά Θεολογικοῦ συνεδρίου εἰς τιμήν καί μνήμην τοῦ σοφωτάτου καί λογιωτάτου καί τοῖς ὅλοις ἀγιωτάτου ὁσίου Πατρός ἡμῶν Νικολάου Καβάσιλα τοῦ καί Χαμαετοῦ (7-12 Ἰουνίου 1982)*, ἔκδ. Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 7-29.

⁷ Περισσότερα γιά τή βυζαντινή οἰκογένεια Καβάσιλα βλ. Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Τό γενεαλογικόν δένδρον τῆς οἰκογενείας τῶν Καβασιλῶν», *Μακεδονικά* 17 (1977), σσ. 367-396.

⁸ «Καί μήν οὐδέ ἐκεῖνω νομίζω τῷ νόμῳ χώραν εἶναι παρ' ὑμῖν ὃν ἔθεσαν Ἀθηναῖοι τόν εἶσω τριάκοντα ἐτῶν μή δικηγορεῖν ἐξεῖναι» (*Τῆ εὐσεβεστάτῃ ἀυγούστη περὶ τόκου*, ἔκδ. R. Guillard, «La traite inéddite "Sur l' usur" de Nicolas Cabasilas», *Εἰς μνήμην Σ. Λάμπρου*, Ἀθήνα 1935, σ. 274.

πού είχε δια-τυπωθεῖ παλαιότερα, δέν εὐσταθεῖ καί θεωρεῖται πλέον βέβαιο ὅτι γεννήθηκε περί τό 1322.

Καίτοι ἡ Θεσσαλονίκη ὑπῆρξε πνευματικό κέντρο μέ σημαντι-κές σχολές, προτίμησε, κατά τήν ἐφηβία του, νά μεταβεῖ στή Κων-σταντινούπολη γιά ἀνώτερες σπουδές. Ἐκεῖ σπούδασε φιλοσοφία, ρητορική, νομική, φυσικές ἐπιστήμες καί θεολογία, προφανῶς στή Σχολή φιλοσοφίας, ἴσως δέ καί στή Σχολή τοῦ Πατριαρχείου. Κά-ποιες πληροφορίες γιά τίς σπουδές του βρίσκουμε στίς ἐπιστολές του πρός τούς γονεῖς καί φίλους του στή Θεσσαλονίκη.

Ἡ ἔναρξη τοῦ ἐμφυλίου πολέμου τό 1341 (ἐξέγερση τοῦ Ἰωάν-νη Καντακουζηνοῦ κατά τοῦ ἀνήλικου αὐτοκράτορα Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου), καί ἡ διαμάχη μεταξύ ἡσυχαστῶν καί ἀντιησυχαστῶν βρίσκουν τόν Νικόλαο Καβάσιλα στή Κωνσταντινούπολη. Προφανῶς γιά νά ἀποφύγει νά ἐμπλακεῖ σ' αὐτές τίς πολιτικές καί ἐκκλησιαστικές διενέξεις ἐπέστρεψε τό 1342 στή γενέτειρά του, ὅπου ὅμως εἶχε φθάσει ὁ ἀπόηχος τῶν ταραχῶν τῆς πρωτεύουσας. Οἱ Ζηλωτές τῆς Θεσσαλονίκης, ἕνα μείγμα ἐργατῶν, προσφύ-γων καί ἐπαιτῶν μέ ἔντονα κοινωνικά αἰτήματα, τάχθηκαν μέ τό μέρος τοῦ αὐτοκράτορα καί ἐναντίον τοῦ Καντακουζηνοῦ, στασία-σαν καί κατέλαβαν τή διοίκηση τῆς πόλης τόν Ἰούλιο τοῦ 1342. Τό γεγονός αὐτό εἶχε ὡς συνέπεια τόν ἀποκλεισμό τῆς πόλεως, πού μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου δυσκόλευσε τή ζωή τῶν κατοίκων της. Ἔτσι, τό 1345, τό μεγαλύτερο μέρος τῶν πολιτῶν ἐπέλεξε τόν Νικό-λαο Καβάσιλα, ὡς πολίτη πού διέθετε τό ἀπαιτούμενο κύρος λόγω τῆς εὐγενοῦς καταγωγῆς καί τῶν πολλῶν προσόντων του, νά προσεγγίσει τόν Καντακουζηνό καί νά ζητήσῃ συμβιβασμό. Ὁ Νικόλαος μαζί μέ τόν συμπολίτη του Γεώργιο Φαρμάκη συναντήθη-καν στή Βέροια μέ τόν ἀντιπρόσωπο τοῦ Καντακουζηνοῦ καί πέτυ-χαν συμβιβασμό μέ εὐνοϊκότατους ὅρους. Δυστυχῶς ὅμως τά γεγο-νότα δέν ἐξελίχθηκαν θετικῶς. Οἱ Ζηλωτές, κατά τά μέσα Ἰουλίου 1345,

ἐξεγέρθησαν κατά τῶν εὐγενῶν, πολλοί ἀπό τούς οποίους σφαγιάσθηκαν, λεηλάτησαν τήν πόλη καί ἐπέβαλαν ἕνα καθεστῶς βίας καί τρομοκρατίας. Ὁ Νικόλαος Καβάσιλας διασώθηκε ὡς ἐκ θαύματος, ἀλλά τά γεγονότα τῶν ταραχῶν καί τῶν σφαγῶν ἄφη-σαν τά ἴχνη τους βαθειά χαραγμένα στήν εὐγενική ψυχή του. Αὐτό διαπιστώνουμε ἀπό τά ὅσα ἔγραψε μετά τήν ἐποχή ἐκείνη καί ἀναφέρονται στά κοινωνικά προβλήματα πού ὀδηγοῦν συνήθως τό λαό σέ διχασμό, στήν κοινωνική καί πολιτική δικαιοσύνη καί προβάλλουν τή σαφέστατη θέση του ὑπέρ τῶν ἀδικουμένων καί κατατρεγμένων. Τά συγγράμματά του αὐτά τόν καταξιώνουν ὡς ἕναν ἀπό τούς λίγους βυζαντινούς συγγραφεῖς πού ἀσχολήθηκαν μέ τά κοινωνικά προβλήματα τῆς ἐποχῆς τους.

Ἡ ἐπώδυνη παραμονή τοῦ Νικολάου στή Θεσσαλονίκη δια-κόπηκε ὅταν, τό 1347, ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός μετά τήν ἐπικρά-τησή του τόν κάλεσε στή Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἀνέλαβε καθή-κοντα αὐτοκρατορικοῦ συμβούλου. Ἡ θέση αὐτή τοῦ ἔδωσε τή δυ-νατότητα νά βρεθεῖ στό κέντρο τῶν πολιτικῶν καί ἐκκλησιαστικῶν ἐξελίξεων καί ἀσφαλῶς ἡ προσφορά του καί στους δύο αὐτούς το-μεῖς ἦταν μεγάλη. Ἡ συμβολή του στήν ἐπίλυση τῶν ιδιαίτερων προ-βλημάτων πού εἶχαν δημιουργήσει οἱ Ζηλωτές στή Θεσσαλονίκη εἶναι προφανής. Εἶναι μᾶλλον ἀπίθανο νά μή συνέβαλε στή συμ-φιλίωση τῶν ἀντιμαχόμενων μερίδων τῆς γενέτειράς του, τό 1349, καί στήν ὀριστική ἐπικράτηση τῆς εἰρήνης μέ τήν ἐκεῖ παραμονή τοῦ Ἰωάννου Ε' τό 1350. Ἄλλωστε τό ὑπαινύσσεται καί ὁ ἴδιος ὁ Καντακουζηνός, ὅταν ἀναφερόμενος στόν Καβασιλα λέγει « πολλῆς ὁ βασιλεύς ἡξίου εὐμενείας, καί ἐν πρώτοις μάλιστα τῶν φίλων... καί τῶν ὀμιλητῶν (συνομιλητῶν)»⁹.

⁹ ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΥ, *Ἱστορία*, ἔκδ. Bonne, IV, 16, σ. 107¹⁸⁻²⁰ (PG 154, 125B). Πρβλ. Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νικόλαος Καβάσιλας*, σ. 46.

Τό ἴδιο σημαντική ἦταν ἡ προσφορά τοῦ Νικολάου καί στά ἐκκλησιαστικά ζητήματα. Ὡς αὐτοκρατορικός σύμβουλος στάλθηκε ἀπό τόν Ἰωάννη Καντακουζηνό στόν ἀντισηχαστή Νικηφόρο Γρηγοῦ, γιά νά τόν πείσει νά ἀποδεχθεῖ τίς ἡσυχαστικές ἀπόψεις¹⁰. Ἡ ἀποστολή αὐτή πέραν τοῦ καθήκοντος πρὸς τόν αὐτοκράτορα ἐξέ-φραζε ὅπωςδήποτε καί τίς προσωπικές του ἀντιλήψεις ὑπὲρ τῆς δι-δασκαλίας τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, τίς ὁποῖες ἄλλωστε κατέγραψε σέ εἰδική πραγματεία (Κατά τῶν τοῦ Γρηγοῦ ληρημάτων λόγος). Ἡ φιλία του πρὸς τόν Παλαμᾶ φανερῶνεται καί ἀπό τό γεγονός ὅτι τόν συνόδευσε στό ταξίδι του στή Θεσσαλονίκη τό 1347, προκειμέ-νου νά ἐνθρονισθεῖ στήν ἐκεῖ ἀρχιεπισκοπή, γιά τήν ὁποία εἶχε ἐκλεγεῖ, πράγμα πού ὡς γνωστό δέν πραγματοποιήθηκε λόγω τῆς ἄρνησης τῶν Ζηλωτῶν νά τόν δεχθοῦν ἐξ αἰτίας τῆς φιλίας του μέ τόν Ἰωάννη Καντακουζηνό. Εἶναι ὅμως πιθανό σέ προγενέστερη ἐποχή ὁ Καβάσιλας νά ταλαντεύθηκε μεταξύ ἡσυχαστῶν καί ἀντισηχαστῶν -ἴσως ὑπό τήν ἐπιρροή τοῦ ἀντισηχαστοῦ φίλου του Δημητρίου Κυδῶνη-, ἂν λάβουμε ὑπόψη τά ὅσα ἀναφέρει ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος: «τῆς ἀκιβδήλου καί τελείας μοίρας τελεῖς ἐν χριστιανοῖς· τοῦ νενοθευμένου καί κιβδήλου μέρους καθάπερ ἀπήλλαξαι, καί τήν ἐκ πατέρων εὐσέβειαν ἀπαραποίητον φυλάτ-των, οὐδαμῶς τοῖς παραχαράξασι ταύτην προσέσχηκας. Ἄλλ' οἷα δὴ τινων λελυμασμένων ἀτεχνῶς θρεμμάτων ἔπαυλιν, τήν συναγωγὴν ἐκείνων ἀπειρηκῶς, τῇ ὑγιαίνουση ποίμνη συντε-τάχθαι δεῖν ἔκρινας»¹¹.

¹⁰ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ, *Ρωμαϊκὴ Ἱστορία* XXI, V, Z', PG 148, 1300B. Πρβλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς καί ἡ θεολογία εἰς τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα», *Θεολογικὰ Μελετήματα 3. Νηπτικά καί Ἑσυχαστικά*, Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 117-118.

¹¹ ἸΩΣΗΦ ΒΡΥΕΝΝΙΟΥ, *Τῷ σοφωτάτῳ ἀνδρὶ, ἀρετῆς τε ἄκρῳ φίλῳ καί πίστεως κυρῷ Νικολάῳ τῷ Καβάσιλα*, ἔκδ. Εὐγενίου Βουλγάρεως, *Τὰ Παραλειπόμενα*, Ἐν Λειψία 1784, σ. 139. Πρβλ. *Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, 29 (1959), σ. 31. Γιά τό θέμα τῆς σχέσεως τοῦ Νικολάου Καβάσιλα μέ τοὺς ἡσυχαστές καί ἀντισηχαστές βλ. Β. ΨΕΥΤΟΓΚΑ, «Ὁ

Στή δογματική διαμάχη μεταξύ Ἀνατολικῆς καί Δυτικῆς Ἐκκλησίας μέ σκοπό τήν ἐκκλησιαστική ἔνωση ἡ θέση τοῦ Νικολάου Καβάσιλα ἦταν ὑπέρ τῆς ἐνώσεως, χωρίς ὅμως δογματικές ὑποχωρήσεις. Μέ βάση αὐτή τή θέση του εἶναι πολύ πιθανό νά ἐπηρέασε τόν Καντακουζηνό στήν ἀπόφασή του νά προτείνει σύγκληση οἰκουμενικῆς συνόδου μέ τή συμμετοχή ἐπισκόπων τῆς Ἀνατολικῆς καί Δυτικῆς Ἐκκλησίας σέ οὐδέτερο ἔδαφος, ἡ ὁποία θά ἀποφάσιζε γιά τό θέμα τῆς ἐνώσεως. Ἡ ὅλη προσφορά του στίς ἐκκλησιαστικές ὑποθέσεις συνέβαλε ἀσφαλῶς στό νά περιληφθεῖ, «ὡν ἔτι ἰδιώτης (λαϊκός)»¹² στό τριπρόσωπο γιά τήν ἐκλογή πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως τό 1353. Πατριάρχης ἐκλέχθηκε ὁ ἀπό Ἡρακλείας Φιλό-θεος, στόν ὁποῖο ὁ Νικόλαος πρόσφερε τίς ὑπηρεσίες του.

Τό 1362 οἰκογενειακοί λόγοι τόν ὑποχρέωσαν νά ἐπιστρέψει καί πάλι στή Θεσσαλονίκη, ὅπου πληροφορήθηκε τό θάνατο τοῦ πατέρα του, τόν ὁποῖο ἀκολούθησε ὁ θάνατος τοῦ θείου του Νείλου Καβάσιλα, ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, καί ἡ μοναχική κουρά τῆς μητέρας του. Κατά τήν ἐκεῖ διετή παραμονή του ἀσχολήθηκε κυρίως μέ ζητήματα πού ἀφοροῦσαν τήν οἰκογενειακή του περιουσία, ἀλλά καί μέ τό συγγραφικό ἔργο του.

Τό 1364 ἐπανῆλθε στήν Κωνσταντινούπολη, ὅπου, ἀπαλλαγμένος ἀπό κάθε δημόσια ἐνασχόληση, ἔζησε «ἐν ἡσυχία» ἐκτός τοῦ κόσμου τόν ὑπόλοιπο χρόνο τοῦ βίου του. Ἀπό μαρτυρίες συγχρόνων του φαίνεται ὅτι ἐγκαταβίωσε σέ κάποια ἀπό τίς μονές τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πιθανότατα ὡς μοναχός, βιώνοντας τήν ἐν Χριστῷ λειτουργική ζωή καί ἀσκώντας «ἀρετῆς ἰδέαν πᾶσαν»¹³, ὅπως ἀναφέρει ὁ τότε

Νικόλαος Καβάσιλας ἦταν ἡσυχαστής ἢ ἀντιησυχαστής», *Θέματα πατερικῆς θεολογίας*, Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 161-187.

¹² ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΥ, *Ἱστορία*, ἔκδ. Bonne, IV, 38, σ 275³⁻⁶ (PG 154, 285C). Πρβλ. Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νικόλαος Καβάσιλας*, σ. 55.

¹³ ΜΑΝΟΥΗΛ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ, *Τῷ Καβάσιλα*, ἔκδ. Legrand, *Lettres de l' empereur Manuel Paléologue*, Amsterdam 1962, σ. 8. Πρβλ. Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νικόλαος Καβάσιλας*, σ. 72.

διάδοχος τοῦ θρόνου Μανουήλ Β' ὁ Παλαιο-λόγος, μέ τόν ὁποῖο ὁ Νικόλαος ἀλληλογραφοῦσε. Ἡ ἀποψη πού διατυπώθηκε παλαιότερα, ὅτι διετέλεσε ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, εἶναι λανθασμένη καί ὀφείλεται στή συγγένειά του μέ τόν ἀρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης Νεῖλο Καβάσιλα, ὁ ὁποῖος ὡς λαϊκός ὄνο-μαζόταν καί αὐτός Νικόλαος. Δέν ἔχουμε μαρτυρίες γιά τό ἄν ὁ Νικόλαος Καβάσιλας ὑπῆρξε κληρικός, ὑπάρχουν ὅμως κάποιες ἐν-δείξεις ὅτι πιθανῶς κατά τά τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του ἔλαβε τό μοναχικό σχῆμα¹⁴. Ἡ χρονολογία τοῦ θανάτου του δέν εἶναι γνωστή. Τό γεγονός ὅμως ὅτι τό 1391 λαμβάνει γιά τελευταία φορά ἐπιστολές ἀπό τόν Μανουήλ Β', μᾶς ὑποχρεώνει νά τοποθετήσουμε τό θάνατό του μετά τό ἔτος αὐτό.

Ὁ Νικόλαος Καβάσιλας μέ τή βιωτή καί τό ἔργο του ἀναδείχθηκε ἐξέχουσα προσωπικότητα τῆς ἐποχῆς του. Οἱ μαρτυρίες τῶν συγχρόνων του τόν ἀναφέρουν ὡς «φιλόκαλον, φιλόθεον... καί τήν ἐκ Πατέρων εὐσέβειαν ἀπαραποίητον φυλάττων»¹⁵ καθῶς καί «ἀληθείας ὁδηγόν καί διδάσκαλον... πάντων ἄριστον»¹⁶.

Ἡ ἐκτίμηση τῶν συγχρόνων μας τοῦ ἀποδίδει τόν τιμητικό τί-τλο τοῦ «λαμπρότατου θεολόγου καί σοφοῦ, παράλληλου πρός τήν ἁγιοσύνη καί λαμπρότητα τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ»¹⁷, τοῦ «νηφάλιου διδασκάλου τῆς πνευματικῆς ζωῆς»¹⁸ πού ἀπέβη «θε-μέλιο, πηγῆ καί πατήρ τῆς μετά ἀπ' αὐτόν ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας»¹⁹.

¹⁴ Γιά τό θέμα τοῦ κατά πόσον ὁ Νικόλαος Καβάσιλας ὑπῆρξε κληρικός ἢ μοναχός βλ. Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νικόλαος Καβάσιλας*, σσ. 67-74.

¹⁵ ΙΩΣΗΦ ΒΡΥΕΝΝΙΟΥ, ὅ. π., σ. 139.

¹⁶ ΜΑΝΟΥΗΛ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ, «Ἐπιστολμαῖος πρός τόν Καβάσιλαν», *Μακεδονικά* 4 (1955-1960), σ. 8.

¹⁷ Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, «Ἡ διδασκαλία τοῦ Νικολάου Καβάσιλα γιά τά μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας», *Πρακτικά Θεολογικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμήν καί μνήμην Νικολάου Καβάσιλα*, σ. 131.

¹⁸ Π. ΝΕΛΛΑ, «Εἰσαγωγικά στή μελέτη τοῦ ἁγίου Νικολάου Καβάσιλα», *αὐτόθι*, σ. 84.

¹⁹ *Αὐτόθι*, σ. 70.

Καί ἡ Ἐκκλησία κατὰ τό ἔτος 1983 μέ Συνοδική Πράξη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τόν συναρίθμησε μεταξύ τῶν ἀγίων καί θέσπισε νά ἐορτάζεται στίς 20 Ἰουνίου κάθε ἔτους.

β) Τό συγγραφικό ἔργο του

Τά συγγράμματα τοῦ Νικολάου Καβάσιλα κατὰ τήν ἀποψη τοῦ Γεννάδιου Σχολαρίου «εἰσὶ τῆ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησία, τά τε ἄλλα καί οἱ περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς αὐτῷ συγγραφέντες λόγοι, ἐν οἷς πᾶσιν οὐ μόνον εὐσέβειαν καί θεολογικήν ἐπιστήμην ἔδειξεν ἔχων ὑπερφυῶς, ἀλλά καί τέχνη καί χάριτι ρητορικῇ πρὸς τοὺς πρώτους, καί ἐν αὐτοῖς (τοῖς) ἑλλησι διαμιλλώμενος»²⁰. θά προσθέ-ταμε ὅτι διακρίνονται καί γιὰ τή σαφήνεια, τή βαθύτητα τῆς σκέ-ψεως καί τήν πρωτοτυπία τῆς συνθέσεώς τους.

Τό συγγραφικό ἔργο του διακρίνεται σέ πνευματικά – μυστα-γωγικά, λειτουργικο-ὑμνολογικά, ἐρμηνευτικά, ἀντιρρητικά, λόγους πανηγυρικούς καί ἐγκωμιαστικούς, φιλοσοφικά, κοινωνικοπολιτι-κά, ἐπιγράμματα, ἐπιστολές²¹.

Πνευματικά – μυσταγωγικά:

1. «Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς».
2. «Ἐρμηνεία τῆς θείας Λειτουργίας».

Λειτουργικο-ὑμνολογικά:

1. «Εἰς τὴν ἱεράν στολήν».
2. «Περὶ τῶν ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ τελουμένων».
3. «Περὶ τῆς ἐπὶ κοινωνίᾳ τῶν μυστηρίων κοινῆς εὐχαριστίας, καί τῆς τελευταίας εὐχῆς».

Ἐρμηνευτικά:

²⁰ MIKLOSICH - MÜLLER, *Acta patriarchatus Constantinopolitani*, II, σ. 27. Πρβλ. Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νικόλαος Καβάσιλας*, σ. 75.

²¹ Γιὰ τίς ἐκδόσεις τῶν ἔργων τοῦ Νικολάου Καβάσιλα βλ. Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νικόλαος Καβάσιλας*, σσ. 75-107. Π. ΝΕΛΛΑ, *Προλεγόμενα*, σσ. 29-36. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Νικόλαος Καβάσιλας, εἰσαγωγή», σσ. 25-29.

1. «Σημασία εἰς τὴν ὄρασιν τοῦ προφήτου Ἰεζεκιήλ, λόγος Α'».

2. «Σημασία εἰς τὴν ὄρασιν τοῦ προφήτου Ἰεζεκιήλ, λόγος Β'».

3. «Εἰς τὴν τοῦ προφήτου Ἰεζεκιήλ ὄρασιν σημασία».

Ἄντιρρητικά:

1. «Προθεωρία εἰς τό περί τῆς ἀγίας Οἰκουμενικῆς συνόδου τοῦ Νείλου Καβάσιλα. Σύντομος πρόλογος».

2. «Κατά τῶν τοῦ Γρηγοῤῥᾶ ληρημάτων λόγος».

Λόγοι πανηγυρικοὶ καὶ ἐγκωμιαστικοί:

1. «Λόγος εἰς τὰ σωτήρια Πάθη».

2. «Λόγος εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Σωτῆρος».

3. «Λόγος εἰς τὴν ὑπερένδοξον Θεοτόκον».

4. «Λόγος εἰς τόν Εὐαγγελισμόν».

5. «Λόγος εἰς τὴν πάνσεπτον Κοίμησιν».

6. «Πανηγυρικός εἰς τόν ἅγιον Νικόλαον».

7. «Πανηγυρικός εἰς τόν ἅγιον Ἀνδρέαν τόν νεομάρτυρα».

8. «Ἐγώμιον εἰς τὴν ὄσιαν μητέρα καὶ μυροβλήτιδα Θεοδώ-ραν».

9. «Ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἀγίους μεγάλους τρεῖς ἱεράρχας καὶ οἰκουμενικούς διδασκάλους».

10. «Λόγοι (τρεῖς) εἰς τόν ἅγιον Δημήτριον»

Φιλοσοφικά:

1. «Λόγοι τῶν βουλομένων ἀποδεικνύειν ὅτι ἡ περί τόν λόγον σοφία μάταιον καὶ λύσεις τῶν τοιούτων ἐπιχειρημάτων».

2. «Κατά τῶν λεγομένων περί τοῦ κριτηρίου τῆς ἀληθείας εἶ ἔστι».

3. «Ἐξήγησις εἰς τό γ' τῆς μεγάλης συντάξεως Πτολεμαίου».

4. «Ἀθηναίοις περί τοῦ ἐν αὐτοῖς ἐλέου βωμοῦ».

Κοινωνικοπολιτικά:

1. «Λόγος περί τῶν παρανόμως τοῖς ἄρχουσιν ἐπί τοῖς ἱεροῖς τολμωμένων».

2. «Τῆ εὐσεβεστάτῃ ἀγούστῃ περί τόκου».

3. «Λόγος κατά τοκιζόντων».

Ἐπιγράμματα:

1. «Εἰς τὰς θείας τοῦ Σωτῆρος ἐντολάς».

2. «Εἰς τό “μεῖνον μεθ’ ἡμῶν”».

3. «Εἰς τό “ἱμάτιον ἔχεις”».

4. «Εἰς τό “οἶμοι ὅτι ἡ παροιμία μου ἐμακρύνθη”».

5. «Εἰς τόν κανόνα τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἀκροστιχίς».

6. «Εἰς ἕτερον κανόνα τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἀκροστιχίς».

7. «Εἰς κανόνα τοῦ Θεσσαλονίκης ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ».

8. «Εἰς τήν ἀνακομιδήν τῶν λειψάνων τῆς ἁγίας Θεοδώρας».

9. «Εἰς τόν κανόνα τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ νέου ἀκροστιχίς».

10. «Εἰς τόν κανόνα τοῦ ἁγίου Εὐδοκίμου ἀκροστιχίς».

11. «Εἰς κανόνα τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις μαρτυρησάντων νεωστί πολλῶν ἁγίων».

12. «Εἰς τόν τάφον τοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἰσιδώρου».

13. «Εἰς τόν τάφον τοῦ θείου κυροῦ Νείλου Θεσσαλονίκης».

Ἐπιστολές:

Δεκαεπτὰ ἐπιστολές (πρός συγγενεῖς, φίλους καί προσωπικό-τητες τῆς ἐποχῆς του).

γ) Στοιχεῖα τῆς λειτουργικῆς θεολογίας του

Ἡ λειτουργική θεολογία τοῦ ἱεροῦ Νικολάου Καβάσιλα ἐμπεριέχεται κυρίως στά δύο ἔργα του «Περί τῆς ἐν Χριστῶ ζωῆς» καί «Ἑρμηνεία τῆς θείας Λειτουργίας». Τόσο στό ἕνα ὅσο καί στό ἄλλο τό κεντρικό μέρος, ὁ πυρήνας τους, ἀναφέρεται

στά μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα ἐρμηνεύει μέ πίστη στή θεολογική παρά-δοση τῆς Ἐκκλησίας²² καί μέ σαφήνεια καί ἀναδεικνύεται ἀληθινός μυσταγωγός· (ἐμεῖς θά ἀναφερθοῦμε κυρίως στήν *Ἐρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας*). Ἡ θεολογική σκέψη του ἐπικεντρώνεται στόν Χριστό καί στόν ἄνθρωπο, στό κοσμοσωτήριο ἔργο τοῦ Κυρίου, πού φανερόνεται στά μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, καί τήν ἐν Χριστῷ ζωή τοῦ πιστοῦ. Γιά τόν Καβάσιλα τὰ μυστήρια ἐκφράζουν τήν ἐν Χριστῷ ζωή καί ὁ πιστός μετέχει σ' αὐτά γιά νά συναφθεῖ μέ τόν Χριστό καί νά τελειωθεῖ. «Ἔστι μὲν γάρ ἡ ἐν Χριστῷ ζωή αὐτό τό συναφθῆναι Χριστῷ»²³ ἀναφέρει. Ἰδιαίτερα δέ τό μυστήριο τῆς Θείας εὐχαριστίας δηλώνει τό μυστήριο τοῦ Χριστοῦ· «πρό δέ πάντων καί ἐν πᾶσιν τήν διά πάσης τῆς τελετῆς φαινομένην τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίαν· τί τῶν ἐκείνης διά τίνος τῶν ἐν τῇ ἱερουργίᾳ τελουμένων σημαίνεται»²⁴.

Ἀπό τό χωρίο αὐτό γίνεται εὐκόλα ἀντιληπτό ὅτι ὁ Καβάσι-λας ὡς ἐρμηνευτής τῶν ἱερῶν μυστηρίων ἀκολουθεῖ τήν ἀρχαία μυσταγωγική θεολογική γραμματεία, σύμφωνα μέ τήν ὁποία οἱ «ἱερές τελετές» ἀποτελοῦνται ἀπό σύμβολα καί εἰκόνες, πού ὑπο-κρύπτουν μιά «θεοειδῆ τῶν ἀρχετύπων ἀλήθειαν»²⁵ ἢ μεταφέρουν στό παρόν ἱστορικές πραγματικότητες ἀπό τό ἔργο τῆς Θείας οἰκο-νομίας ἢ προτυπώσεις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης²⁶, συχνά δέ ἀποκαλύ-

²² Ὁ Νικόλαος Καβάσιλας θεολογεῖ μέ βάση ὅλη τή θεολογική παράδοση τῆς Ἐκκλησίας ὅπως ἐκφράζεται ἀπό τόν Ἀπόστολο Παῦλο μέχρι τόν Γρηγόριο Παλαμά. Γιά τό θέμα αὐτό βλ. Π. ΝΕΛΛΑ, «Αἱ θεολογικαί πηγαί Νικολάου τοῦ Καβάσιλα. Ἀναφοραί καί ἐξαρτήσεις», *Κληρονομία* 7 (1975), σσ. 327-344.

²³ *Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, I, 1, ἔκδ. Sources Chrétiennes (στό ἔξῃς S. C.) 355, σ. 134⁴⁻⁵ (PG 150, 521A).

²⁴ *Ἐρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας*, Α', 15, S. C. 4BIS, σ. 70.

²⁵ «ἀξιοθέου θεωρίας αἰνίγματα φυσικοῖς καί ἀνθρωποπροπέσιν ἐσόπτροις εἰκονιζόμενα» (Ψ/ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, *Περί ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* Β', 3, 1, PG 3, 397A): «...μετά τὰς εἰκόνας ἐν τάξει καί ἱερῶς ἐπί τήν θεοειδῆ τῶν ἀρχετύπων ἀλήθειαν... ὡς οὐδέ τῶν συμβόλων ἡ ποικίλη καί ἱερά σύνθεσις ἀνόητος αὐτοῖς ὑπάρχει μέχρι τῶν ἐκτός φαινομένη μόνον» (αὐτόθι, 3, 3, 1, PG 3, 428A).

²⁶ ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Μυσταγωγία*, Η', PG 91, 688. Πρβλ. Ψ/ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, *Περί ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* Β', 3, 11-12, PG 3, 440C-441C. Βλ. R. BORNERT, *Les commentaires byzantins de la divine liturgie du VIIe au XVe siècle*, Paris 1966, σσ. 72-82.

πτουν καί εικονίζουν ὄχι μόνο μία ἀλλά καί περισσότερες ἀλήθειες τοῦ μυστηρίου τοῦ Χριστοῦ²⁷. Ἐπιπλέον τά σύμβολα τῆς λατρείας καί ἡ «ἱστορική διήγησις» ὀδηγοῦν στή «νοητή Θεωρία», ἀνάγουν ἀπό τά ὄρατά στά ἀόρατα, ἀπό τό γράμμα στό πνεῦμα, ἀπό τόν τύπο στήν ἀλήθεια καί φέρνουν τό μυστήριον τοῦ Χριστοῦ ἐνεργό στήν παρούσα πραγματικότητα²⁸.

Ἀκολουθώντας αὐτή τήν παράδοση ὁ ἱερός Πατήρ, ὡς τέλειος μυσταγωγός, προχωρεῖ στήν ἐρμηνεία τῆς θείας Λειτουργίας μέ τό παρακάτω γενικό διάγραμμα, πού ὁ ἴδιος μᾶς ἀναφέρει: «ἐξῆς δέ ἄνωθεν αὐτήν θεωρητέον, ὡς οἶόν τε, κατά μέρος. Πρῶτον μὲν τάς προτελείους εὐχάς, καί ἱερολογίας, καί ᾠδᾶς ἱεράς, καί ἀναγνώσεις, ἔπειτα τό ἔργον αὐτό τό ἱερόν, αὐτήν τήν θυσίαν· μετὰ δέ τοῦτο τόν ἁγιασμόν, ὄν δι' αὐτῆς ἀγιάζονται Χριστιανῶν ψυχαί καί ζώντων καί τεθνηκότων· ἔτι δέ τάς ἐπί τούτοις τοῦ λαοῦ καί τοῦ ἱερέως πρὸς Θεόν ᾠδᾶς καί εὐχάς, εἴ τι τούτων ἐπισκέψεως καί θεωρίας δεῖται τινος»²⁹. Δέν πρόκειται γιά ἓνα συνθετικό ἔργο, ἀλλά γιά ἓναν ἐλεύθερο ἀλλά σέ βάθος σχολιασμό τοῦ λειτουργικοῦ κειμένου, ἀκολουθώντας τήν παραδοσιακή ἀφήγησις τῆς ἱστορίας καί ἀνάπτυξη τῆς θεωρίας, δύο συστατικῶν πού συντοῦμε στήν παράδοση τῶν μυσταγωγικῶν

²⁷ Βλ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΑΝΔΙΔΩΝ, *Προθεωρία κεφαλαιώδης...*, γ', δ', PG 140, 421BC: «Πολλάκις γάρ τό ἔν τῶν ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ τελουμένων ἐπί δυοῖ καί τρισί τῶν τότε νοοῦνται καί ἀναφέρονται... Ταῦτα δέ, εὐσεβῶς νοοῦμένα τε καί δεχόμενα, οὐδέν τῷ λόγῳ τῆς εὐσεβείας λυμᾶνεται καί μᾶλλον ὅταν ὁ προκειμένος λόγος ζητεῖ τό οἰκείον καί πρόσφορον τῷ καιρῷ».

²⁸ Ὁ Νικόλαος Καβάσιλας ἀναφέρει σχετικά: «ἀναστῆναι δέ τῶν τύπων τῆς ἀληθείας ἀναδειχθήσης» (*Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, I, 33, S. C. 255, σ. 106⁹⁻¹⁰ (PG 150, 508D) ὁ δέ Κύριλλος Ἱεροσολύμων λέγει: «Μετάβηθί μοι... ἀπό τῶν παλαιῶν ἐπί τά νέα, ἀπό τοῦ τύπου ἐπί τήν ἀλήθειαν» (*Μυσταγωγικά Α'*, 3, PG 150, 1068B). Βλ. ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, *Κατά Κέλσου*, PG 11, 907A καί 707D. Πρὸβλ. R. BORNERT, *Les commentaires byzantins*, σσ. 62-64. Γ. ΦΛΩΡΟΦΣΚΗ, «Ἐπί τοῦ ξύλου τοῦ Σταυροῦ», *Θέματα Ὁρθόδοξου θεολογίας*, Ἀθήναι 1973, σσ. 88-89. Π. ΝΕΛΛΑ, Ἡ περί δικαιοσύνης διδασκαλία Νικολάου τοῦ Καβάσιλα. Συμβολή εἰς τήν Ὁρθόδοξον Σωτηριολογίαν, Πειραιεύς 1975, σ. 145. Πρὸβλ. Ι. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, «Νικόλαος Καβάσιλας ὁ μυσταγωγός», *Πρακτικά Θεολογικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμὴν καί μνήμην τοῦ σοφωτάτου καί λογιωτάτου καί τοῖς ὄλοις ἀγιωτάτου ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νικολάου Καβάσιλα τοῦ καί Χαμαετοῦ (17-20 Ἰουνίου 1982)*, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 138-141. ΧΡ. ΣΑΒΒΑΤΟΥ, «Τά Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας ὡς θεμέλιο τῆς πνευματικῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς κατά τόν Νικόλαο Καβάσιλα», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, Μ' (2005), σσ. 286, 288.

²⁹ *Ἐρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας*, Α', 15 S. C. 4BIS, σ. 70 (PG 150, 376B).

κειμένων. Ἡ ἱστορία φανερώνει ἓνα γεγονός τοῦ παρελθόντος ἢ τῆ διήγησή του, πού ὅμως τό ζοῦμε στό παρόν ὡς πραγματικότητα. Γιά παράδειγμα, ὁ Καβάσιλας ἀναφερόμενος στά «περὶ τῶν ἐν τῷ ἄρτῳ τελουμένων» κατά τὴν προσκομιδὴ καὶ συγκεκριμένα στή στιγμή πού ὁ ἱερέας κεντᾶ τό δεξιὸ μέρος τοῦ ἄρτου λέγοντας «εἷς τῶν στρατιωτῶν λόγῃ αὐτοῦ τὴν πλευρὰν ἔνυξεν» ἐπεξηγεῖ ὅτι ὁ ἱερέας «οὕτως ἔργῳ ταῦτα διηγούμενος, καὶ τοὺς λόγους τῆς ἱστορίας ἀναγιγνώσκει»³⁰. Ἡ θεωρία ἰσοδυναμεῖ μέ τὴν πνευματικὴ θεώρηση τῶν λειτουργικῶν τύπων καὶ εὐχῶν ἢ, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἱερός πατήρ, «τὴν ἐνθεωρουμένην τοῖς μυστηρίοις σοφίαν τοῦ Θεοῦ καὶ φιλανθρωπίαν»³¹. Ἱστορία καὶ θεωρία λοιπὸν συνυπάρχουν σέ ἀμοιβαία σχέση· ἡ ἱστορία ἀνάγει τὸν πιστό στή θεωρία, στήν κατανόηση τοῦ θείου μυστηρίου καὶ ἡ θεωρία ἀποκαλύπτει τὴ λυτρωτικὴ οἰκονομία τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ στό παρόν: «Ἐγγιον γάρ τοῦ Θεοῦ γινόμεθα ὅταν τὴν ἀπόκρυφον αὐτοῦ γνῶσιν, καθόσον ἔξεστι, θεωρῶμεν»³² ἀναφέρει ὁ ὁσιος Νικόλαος, γιά νά προσθέσει ἀλλοῦ ὅτι ἡ γνώση αὐτὴ ἐπιφέρει ἁγιασμό τῶν ψυχῶν καὶ ὁδηγεῖ τοὺς πιστοὺς «ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν» (Β' Κορ. 3,18): «Τὰ δὲ ἐν τῇ τελετῇ τῶν δώρων γινόμενα εἰς τὴν τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίαν ἀναφέρεται πάντα, ἵνα ἡμῖν ἡ αὐτῆς θεωρία πρό τῶν ὀφθαλμῶν οὔσα τὰς ψυχὰς ἁγιάζη... καὶ οὕτω γέμοντες τῶν ἐννοιῶν τούτων... ἁγιασμόν ἐπεισάγοντες ἁγιασμῶ, τῷ τῶν θεωριῶν τὸν τῆς τελετῆς, καὶ “μεταμορφούμενοι ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν,, τὴν ἀπασῶν μεγίστην ἀπὸ τῆς ἐλάττονος»³³.

Ἡ πραγματικότητα τοῦ μυστηρίου τοῦ Χριστοῦ, κατά τὸν Καβάσιλα, σημαίνεται διττῶς στά μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, ἀφ' ἑνός μὲν «διὰ τῆς θυσίας αὐτῆς» ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ «τῶν πρό

³⁰ *Αὐτόθι*, Η' 3, S. C. 4BIS, σ. 88 (PG 150, 385^A).

³¹ *Αὐτόθι*, ΙΣΤ', 8, S. C. 4BIS, σ.130 (PG 150, 405A).

³² *Σημασία εἰς τὴν ὄρασιν τοῦ προφήτου Ἰεζεκιήλ*, ἔκδ. Β. ΨΕΥΤΟΓΚΑ, *Νικολάου Καβάσιλα Λόγοι. Εἰσαγωγή - Κείμενα - Σχόλια*, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 85³⁴⁸⁻³⁴⁹.

³³ *Αὐτόθι*, Α', 11, S.C. 4BIS, σ. 64, (PG 150, 373A). Πρβλ. R. BORNERT, *Les commentaires byzantins*, σσ. 218-221.

τῆς θυσίας καί μετά τήν θυσίαν τελουμένων καί λεγομένων». Ἡ εὐχαρι-στιακή θυσία αὐτή καθ' ἑαυτή διακηρύττει «τόν θάνατον αὐτοῦ... καί τήν ἀνάστασιν, καί τήν ἀνάληψιν» καί μεταβάλλει τά τίμια δῶρα στό σῶμα τοῦ Κυρίου, «τό ἀναστάν, τό εἰς τόν οὐρανόν ἀνε-ληλυθός», τά δέ «τελούμενα καί λεγόμενα», ὅσα λέγονται καί τε-λοῦνται πρὶν τῆ θυσία, δείχνουν τήν πρὶν ἀπό τό θάνατο, «παρου-σίαν, ἀνάδειξιν καί τελείαν φανέρωσιν» τοῦ Κυρίου, ὅσα δέ λέ-γονται καί τελοῦνται μετά τῆ θυσία, φανερώουν τήν ἐπαγγελία τοῦ Πατρός, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Κύριος εἶπε (Λουκ. 24,29), δηλαδή «τήν τοῦ Πνεύματος εἰς τούς ἀποστόλους κάθοδον καί τήν τῶν ἐθνῶν δι' ἐκείνων πρὸς Θεόν ἐπιστροφήν τε καί κοινωνίαν». Ἔτσι ὁλόκληρη ἡ μυσταγωγία παρουσιάζεται, ὅπως μᾶς βεβαιώνει ὁ ὁσιος πατήρ, «καθάπερ τι σῶμα ἔν ιστορίας», πού ἀπό τήν ἀρχή μέχρι τό τέλος διατηρεῖ τήν ἀρμονία καί ἀκεραιότητά του, ὥστε καθέ τι πού τελεῖται ἢ λέγεται «ἰδίαν τινά συντέλειαν τῇ ὁλότητι παρέχει». Ἡ ἐξιστόρηση δέ αὐτή φανερώνει τόν «καιρό τῆς τοῦ Χριστοῦ οἰκο-νομίας»³⁴.

Πιό συγκεκριμένα θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι ὅλη ἡ διά-ταξη τῆς θείας λειτουργίας συνδέεται μέ τά γεγονότα τῆς ἐπίγειας ζωῆς τοῦ Κυρίου. Ἔτσι ἡ πρόθεση φανερώνει τήν πρώτη ἡλικία τοῦ Χριστοῦ «τήν ἡλικίαν ἐκείνην ἐξ ἧς ἐγένετο δῶρον. Ἐγένετο δέ ἐξ αὐτῆς γεννήσεως... ὅτι καί κατά τήν γέννησιν δῶρον ἦν, κατά τόν νόμον, ἐπεὶ πρωτότοκος ἦν»³⁵. Ἡ μικρά εἴσοδος σημαίνει τίς ἀρχές τῆς θείας παρουσίας του· «ὅτε παρεγένετο μέν, οὐπω δ' ἐφαίνετο τοῖς πολλοῖς, ὅτε “ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καί ὁ κόσμος αὐτόν οὐκ ἐγίνω-σκεν”, τόν πρό τοῦ Ἰωάννου καιρόν, πρὶν ἀφθῆναι τόν λύχνον»³⁶ καί ἡ ὑψωση τοῦ Εὐαγγελίου κατά τήν εἴσοδο δείχνει «τήν ἀνά-δειξιν τοῦ Κυρίου... ὅτε ἤρξατο φαίνεσθαι τοῖς πολλοῖς. Διά γάρ τοῦ

³⁴ *Ἐρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας*, ΙΣΤ', 2-5, S.C. 4BIS, σ. 128 (PG 150, 404AC).

³⁵ *Αὐτόθι*, ΣΤ', 1, S.C. 4BIS, σ. 80 (PG 150, 380D). Πρβλ. *αὐτόθι*, ΙΑ, 1, S.C. 98 (PG 150, 389BC)

³⁶ *Αὐτόθι*, ΙΗ', 3, S.C. 4BIS, σ.138 (PG 150, 416C).

Εὐαγγελίου ὁ Χριστός δηλοῦται»³⁷. Ἡ ἀνάγνωση τοῦ ἀποστολικοῦ καί εὐαγγελικοῦ κειμένου σημαίνει τήν «τελειότεραν φανέρωσιν» τοῦ Κυρίου, κατά τήν ὁποίαν μιλοῦσε καί δίδασκε δημόσια, δηλαδή «τά δι' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, ἢ τά διά τῶν ἀποστόλων λεγόμενα»³⁸. Ἡ μεγάλη εἰσοδος συμβολίζει τήν πορεία του ἀπό τήν πατρίδα του στήν Ἱερουσαλήμ, «ἐν ἧ θύεσθαι ἔδει», καί τήν εἰσοδό του σ' αὐτήν «ἐπί πώλου ὄνου» μέ τή συνοδεία καί ἐπευφημία τοῦ λαοῦ (Ματ. 21, 7-11)³⁹. Ὁ θάνατος καί ἡ ἀνάσταση δηλώνονται διά τῆς «μεταβολῆς τῶν προκειμένων δώρων», ἀφοῦ δεχθῶν «τό πανάγιον αὐτοῦ καί παντοδύναμον Πνεῦμα»⁴⁰, καί ἡ κάθοδος τοῦ ἁγίου Πνεύματος «ἐπί τήν Ἐκκλησίαν» σημαίνεται μέ τό ζέον ὕδωρ πού ἐκχέεται στό ἅγιο ποτήριο: «Καί δὴ σημαίνεται τοῦ ζέοντος ὕδατος ἐγχεομένου... τό μέν γάρ ὕδωρ τοῦτο αὐτό τε ὕδωρ ὄν καί πυρός μετέχον, τό Πνεῦμα σημαίνει τό ἅγιον, ὃ καί ὕδωρ λέγεται καί ὡς πῦρ ἐφάνη τότε τοῖς τοῦ Χριστοῦ μαθηταῖς ἐμπεσόν»⁴¹.

Ἀπό τά παραπάνω ἐπιβεβαιώνεται ἡ παραδοσιακή χρήση τῆς ἱστορίας ἀπό τόν ὄσιο Νικόλαο γιά τήν παρουσίαση τῶν γεγονότων τῆς θείας οἰκονομίας, πρέπει ὁμως νά παρατηρήσουμε ὅτι πα-ράλληλα μέ τόν ὄρο ἱστορία χρησιμοποιεῖ καί τόν ὄρο εἰκῶν. Ἔτσι σέ ἄλλα σημεία, ἀναφερόμενος στή φανέρωση τῆς θείας οἰκονομίας, λέγει: «καθάπερ τίς εἰκῶν μία ἑνός σώματος τῆς τοῦ Σωτῆρος πολιτείας»⁴² ἢ «θεωρῶμεν τήν ἱερουργίαν ἅπασαν κατά μέρος, καθ' ὅσον τῆς τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίας εἰκόνα φέρει»⁴³. Ἡ χρήση τῆς λέξεως εἰκῶν παράλληλα πρός τή λέξη ἱστορία, πού χρησιμοποιεῖ γιά τή θεία οἰκονομία, δέν εἶναι τυχαία. Ἡ λέξη

³⁷ *Αὐτόθι*, Κ', 1, S.C. 4BIS, σ. 146 (PG 150, 412C).

³⁸ *Αὐτόθι*, ΚΒ', 4-5, S.C. 4BIS, σ. 164 (PG 150, 416 D).

³⁹ *Αὐτόθι*, ΚΔ', 3, S.C. 4BIS, σ. 164 (PG 150, 420C).

⁴⁰ *Αὐτόθι*, ΚΖ', S.C. 4BIS, σ. 174. (PG 150, 425B C).

⁴¹ *Αὐτόθι*, ΛΖ', 3-4, S.C. 4BIS, σ. 228 (PG 150, 452B). Βλ. ἐπίσης *αὐτόθι*, 1, S.C. 4BIS, σ. 226 (PG 150, 449D). Πρβλ. R. BORNERT, *Les commentaires byzantins*, σ. 241.

⁴² *Ἐρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας*, Α', 6, S.C. 4BIS, σ. 60 (PG 150, 372B).

⁴³ *Αὐτόθι*, ΙΣΤ', 8, S.C. 4BIS, σ.130 (PG 150, 405A).

εικῶν ἐδῶ δὲν χρησιμοποιεῖται βέβαια ἀπὸ τὸν συγγραφέα μας μέ τήν Παύλειο ἔννοια, -ὅτι δηλαδή εἰκόνα τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ (Κολ. 1,15· Β' Κορ. 4,4), ὁ δὲ ἄνθρωπος εἶναι εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ (Κολ. 3,10· Ρωμ. 8,29)-, ἀλλά χρησιμοποιεῖται μέ τήν ἔννοια τῆς φανέρωσης μιᾶς κρυμμένης πραγματικότητας. Ἄλλωστε τόσο ἡ βι-βλική ὅσο καί ἡ πατερική παράδοση μέ τήν ἴδια σημασία χρησιμο-ποιεῖ τὸν ὄρο εἰκῶν καί ἄλλους συναφεῖς. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἀναφέρει ὅτι οἱ ἱερεῖς «ὑποδείγμασι καί σκιᾷ λατρεύουσι» (Ἐβρ. 8,5), δηλαδή ἡ λατρεία πού προσφέρουν εἶναι ἀπεικόνιση καί σκιά τῶν ἐπουρανίων, καί ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς λέγει «σκιά γάρ τά τῆς Παλαιᾶς· εἰκῶν δέ τά τῆς Νέας Διαθήκης· ἀλήθεια δέ ἡ τῶν μελ-λόντων κατάστασις»⁴⁴. Καί ἐδῶ οἱ ὄροι σκιά καί εἰκῶν ταυτίζο-νται· στήν προκειμένη δέ περίπτωση, τῆς θείας μυσταγωγίας, ἀσφα-λῶς ἀνάγουν τὸν πιστό στή θεωρία τῆς ἀλήθειας, πού γιά τὸν Καβά-σιλα «ἐνθεωρεῖται» στά ἱερά μυστήρια⁴⁵.

Ἡ ἀλήθεια τῆς θείας οἰκονομίας εἶναι ὅτι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ προσέλαβε τήν ἀνθρώπινη φύση γιά νά τή σώσει, καί ἡ σωτηρία αὐτή γίνεται γεγονός προσωπικό γιά τὸν κάθε πιστό διά τῆς ἐνώ-σεως του μέ τὸν Κύριο, πού πραγματοποιεῖται στά ἱερά μυστήρια. Λέγει πολύ χαρακτηριστικά ὁ ἅγιός μας: «Συνάψας ἑαυτῶ τήν φύ-σιν τήν ἡμετέραν διά τῆς σαρκός, ἦν ἀνείλετο, συνάπτων δέ ἡμῶν ἕκαστον τῆ ἑαυτοῦ σαρκί τῆ δυνάμει τῶν μυστηρίων». Ἔτσι τά ἱερά μυστήρια εἶναι τά μέσα γιά νά τελειωθεῖ ἡ θεία οἰκονομία καί νά ἀνατείλει ὁ Κύριος «τήν ἑαυτοῦ δικαιοσύνην καί τήν ζωὴν ἐν ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς»⁴⁶. Χάριν τῆς φανερώσεως τῆς οἰκονομίας τοῦ Σωτῆρος ἐπινοήθησαν οἱ λειτουργικοί τύποι, τά σύμβολα, ἀνα-φέρει ὁ Καβάσιλας, ὥστε ὁ πιστός νά προσεγγίζει τό μυστήριο «οὐ λόγοις μόνον», ἀλλά καί διά τῶν ὀφθαλμῶν, «ἐπ' ὄψιν», ἀφοῦ ἡ

⁴⁴ Σχόλια περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, 3, 3, 2, PG 4, 157.

⁴⁵ Ἑρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας, ΙΣΤ', 8, S.C. 4BIS, σ. 130 (PG 150, 405A).

⁴⁶ Περί τῆς ἐν Χριστῶ ζωῆς, I, 32, S.C. 335, σ. 106¹⁴⁻¹⁶ (PG 150, 508C).

όρατή αναπαράσταση αποτυπώνει έναργέστερα την πραγματικότη-τα τῆς εικόνας· ἔτσι εισάγεται στή ψυχή ὄχι μόνο «θεωρία, ἀλλά καί πάθος»⁴⁷, δηλαδή πίστη, ἐλπίδα κ.τ.λ. Οἱ λειτουργικές πράξεις λοιπόν καί τά σύμβολα φανερώνουν τή σωτηριώδη οἰκονομία τοῦ Χριστοῦ, τή βίωσή της στό παρόν καί προαναγγέλουν τήν πληρό-τητα τῶν ἐσχάτων⁴⁸.

Ὅπως ἀντιλαμβανόμαστε γίνεται σαφές ὅτι τό λειτουργικό σύμβολο συνδυάζει χριστολογία, ἀνθρωπολογία καί σωτηριολογία, καί αὐτή ἡ πραγματικότητα διέπει ὀλόκληρη τή σκέψη τοῦ ἱεροῦ πατρός. Ὁ Χριστός εἶναι ἡ κεντρική καί κατευθυντήρια σκέψη του· ὁ ἄνθρωπος πού ζεῖ, τελειώνεται, καταξιώνεται καί σώζεται ἐν Χριστῶ, ἀποτελεῖ τό ἐντρύφημά του· καί ὅλα αὐτά τά περιγράφει ζωντανά καί ἀναλυτικά στά λειτουργικά του ἔργα, δίνοντας συγχρόνως καί τήν ὀρθή, τήν ὀρθόδοξη διάσταση τοῦ ἀνθρω-πισμοῦ, πού κατά τήν ἐποχή του εἶχε παραποιηθεῖ ἀπό τή δυτική νοοτροπία τῶν βυζαντινῶν ἀνθρωπιστῶν τῆς ἐποχῆς. Εἶναι πολύ χαρακτηριστικά τά ὅσα σχετικά ἐπί τοῦ προκειμένου λέγει, ἀνα-φερόμενος στήν ἐρμηνεία τῶν ἱερατικῶν ἀμφίων, ἐπιτραχηλίου καί ζώνης: «Ὁ δέ ἐπί τοῦ τραχήλου λῶρος τήν ἐπιχειομένην αὐτῶ χάριν τῆς ἱερωσύνης σημαίνει, ἥτις ἀναπαύεται ἐν τῷ τραχήλῳ τῷ δεξαμένῳ τόν τοῦ Χριστοῦ ζυγόν καί διά τοῦ στήθους μέχρι τῶν ποδῶν διήκει, τήν καρδίαν ἡμεροῦσα καί πᾶν τό σῶμα ἀγιάζουσα, ἣν δεῖ καί τῇ ζώνῃ τῇ ἐπιμελεία τῶν ἀρετῶν καί τῇ κολάσει τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν ἐπισφίγγειν ἑαυτοῖς»⁴⁹. Ἐδῶ βλέπουμε καθαρά ὅτι στό κέντρο τῆς ἐρμηνευτικῆς σκέψης του βρίσκεται ὁ Χριστός, ὁ ἄνθρωπος καί ἡ σωτηρία του· ὁ «ζυγός τοῦ Χριστοῦ» ἡμερεύει τήν καρδία καί ἀγιάζει τό σῶμα μέσω τῆς ἐπιμέλειας τῆς ψυχῆς.

⁴⁷ Ἐρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας, Α', 14, S.C. 4BIS, σ. 68 (PG 150, 376A).

⁴⁸ Βλ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Μυσταγωγία*, ΙΔ', PG 91, 692D-693B καί ΙΕ', 693D. Πρβλ. R. BORNERT, *Les commentaires byzantins*, σ. 243. Πρβλ. Ι. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, «Νικόλαος Καβάσιλας ὁ μυσταγωγός», σ. 146.

⁴⁹ *Εἰς τήν ἱεράν στολήν*, 2, S.C. 4BIS, σ. 364. Πρβλ. Ι. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *αὐτόθι*, σ. 1.

Τῆ χριστολογικῆ καί ἀνθρωπολογικῆ διάσταση τῶν μυστηρίων θεμελιώνει ὁ ἱερός συγγραφέας μας στήν ἐκκλησιολογία. Εἶναι πολύ γνωστή ἡ φράση του ὅτι ἡ Ἐκκλησία «σημαίνεται ἐν τοῖς μυστηρίοις»⁵⁰. Τά μυστήρια, ὅπως ἀναφέραμε, φανερώνουν ἱστορικά τόν ἴδιο τόν Χριστό, εἶναι λειτουργίες τοῦ ἰδίου τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ καί ἐπομένως καί τῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ Ἐκκλησία εἶναι τό σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Ἔτσι τά μυστήρια δέν μποροῦν νά νοηθοῦν ἢ νά ἐρμηνευθοῦν ἐκτός Ἐκκλησίας. Γιά τόν Καβάσιλα δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει «μυστηριολογία» δυτικοῦ τύπου, δηλαδή ἐξέταση τῶν ἱερῶν μυστηρίων χωριστά ἀπό τή χριστολογία, ἀνθρωπολογία, σωτηριολογία καί ἐκκλησιολογία, πού εἶχε προφανῶς υἰοθετηθεῖ ἀπό κάποιους βυζαντινούς σχολαστικούς τῆς ἐποχῆς του. Γι' αὐτό σημειώνει ὅτι τά μυστήρια εἶναι ἐνταγμένα ὄχι συμβολικά, ἀλλά οὐσι-αστικά στό σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ὅπως τά μέρη μιᾶς καρδιάς ἢ τά κλαδιά ἑνός δένδρου ἢ τά κλήματα μιᾶς κληματαριᾶς· καί μάλιστα συμπληρώνει ὅτι ἡ ἐνότητα αὐτή δέν δείχνει ἀπλῶς μιᾶ «κοινωνία ὀνόματος» ἢ «ἀναλογία ὁμοιότητος», ἀλλά «πράγματος ταυτότη-τα»⁵¹, δηλαδή ἀληθινή, πραγματική ἐνότητα. Καί ἀσφαλῶς πρόκειται γιά τήν «ταυτότητα», γιά τήν ἐνότητα τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς σωτηρίας του μέσα στά μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας ἢ ὅπ[ο]ια καί τήν καθορίζει.

Κατ' ἐξοχήν ὅμως, γιά τόν βυζαντινό θεολόγο μας, ἡ Ἐκκλησία «σημαίνεται» στό μυστήριο τῆς θείας εὐχαριστίας. Ταυτίζει τήν Ἐκκλησία, τό «σῶμα καί αἷμα Χριστοῦ», μέ τήν εὐχαριστιακή «βρῶσι καί πόσι» (Ἰω. 6,55) καί διακυρήττει ὅτι ἡ Ἐκκλησία διά τῆς θείας μεταλήψεως ἀνανεώνει συνεχῶς τήν ταυτότητά της, δηλαδή τήν ἐνότητά της μέ τόν Χριστό, καί

⁵⁰ *Ἐρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας*, ΛΗ', 1, S.C. 4BIS, σ. 230 (PG 150, 452CD).

⁵¹ Αὐτόθι. Πρβλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, «Ἡ διδασκαλία τοῦ Νικολάου Καβάσιλα γιά τά μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας», *Πρακτικά Θεολογικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμὴν καί μνήμην τοῦ σοφωτάτου καί λογιωτάτου καί τοῖς ὅλοις ἀγιωτάτου ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νικολάου Καβάσιλα τοῦ καί Χαμαετοῦ (17-20 Ἰουνίου 1982)*, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 122-123.

φανερόνεται ὡς τό «Κυρια-κόν σῶμα του»: «Καί γάρ σῶμα καί αἷμα Χριστοῦ τά μυστήρια· ἀλλά τῇ Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ ταῦτα βρωσίς ἐστι καί πόσις ἀληθινή· καί τούτων μετέχουσα οὐ πρός τό ἀνθρώπινον αὐτά μεταβάλλει σῶμα, καθάπερ ἄλλο τι σιτίον, ἀλλ' αὐτή μεταβάλλεται πρός ἐκεῖνα τῶν κρειπτόνων ὑπερνικώντων... οὕτω καί τήν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλη-σίαν εἶ τις ἰδεῖν δυνηθείη, κατ' αὐτό τοῦτο καθ' ὅσον αὐτῷ ἦνωται καί τῶν αὐτοῦ μετέχει σαρκῶν, οὐδέν ἕτερον ἢ αὐτό μόνον τό Κυριακόν ὄψεται σῶμα»⁵². Αὐτή ἡ ἐνότητα Ἐκκλησίας καί σώματος καί αἵματος Χριστοῦ τήν καθιστοῦν ἁγία καί τά μέλη της ἁγία: «Ἅγιοι γάρ καλοῦνται διά τόν ἅγιον οὗ μετέχουσι καί ᾧ σώματος καί αἵματος κοινωνοῦσι»⁵³. Ἡ ἁρμονία δέ τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησί-ας, πού διαφυλάσσεται μέσα στήν ἐνότητα καί τήν ἐν Χριστῷ ζωή τους, ἀποτελοῦν καί ἀπαραίτητη προϋπόθεση γνήσιας συμμετοχῆς στά ἱερά μυστήρια καί αὐθεντικῆς μετάδοσης τοῦ ζωοποιοῦ ἁγία-σμοῦ: «ἕως ἐσμεν αὐτῷ (τῷ Χριστῷ) συνημμένοι καί τήν ἁρμονίαν φυλάττομεν, ζῶμεν τήν ζωήν καί τόν ἁγιασμόν ἔλκοντες διά τῶν μυστηρίων ἀπό τῆς κεφαλῆς ἐκείνης καί τῆς καρδίας. Ἐπειδάν δέ ἀποτμηθῶμεν καί τῆς ὀλότητος ἐκπέσωμεν τοῦ παναγίου σώματος, μάτην τῶν ἱερῶν γευόμεθα μυστηρίων· οὐ γάρ διαβήσεται ἡ ζωή πρός τά νεκρά καί ἀποκοπέντα μέλη»⁵⁴.

Μέ τούς ὅρους «ζωή καί ἁγιασμός» ὁ ὅσιος Νικόλαος ἐννοεῖ τήν ἐν Χριστῷ ζωή, τήν ὁποία θεωρεῖ διττῶς. Στό ἔργο του *Ἑρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας* τή βλέπει σέ σχέση μέ τήν τελούμενη θυσία: ἐμεῖς προσφέρουμε «ἄρτον καί οἶνον» καί ὁ Κύριος μᾶς ἀντι-προσφέρει τόν ἑαυτόν του ὡς «ἄρτον ζῶντα καί ποτήριον ζωῆς αἰωνίου»· προσφέρουμε ἐφόδια φθαρτῆς ζωῆς γιά νά λάβουμε ἀντί «ζωῆς ζωήν», ἀντί «τῆς προσκαίρου τήν αἰωνίαν», δηλαδή τήν ἐν Χριστῷ ζωή⁵⁵. Στό ἔργο του πάλι

⁵² *Ἑρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας*, ΛΗ', 2, S.C. 4BIS, σ. 230 (PG 150, 452D-453A).

⁵³ *Αὐτόθι*, ΛΣΤ', 1, S.C. 4BIS, σ. 222 (PG 150, 449A).

⁵⁴ *Αὐτόθι*.

⁵⁵ *Αὐτόθι*, Δ', 2, S.C. 4BIS, σ. 76 (PG 150, 377D-380).

Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς τὴ βλέπει περισσότερο ὡς προσωπικὴ βίωση τῆς «ὑπερφυῶς συν-ἀψεως» τοῦ κάθε πιστοῦ μέ τόν Χριστό μέσῳ τῶν μυστηρίων, διὰ τῶν ὁποίων «γεννώμεθα καί πλαττόμεθα καί ὑπερφυῶς συναπτό-μεθα τῷ Σωτήρι». Ἡ συνεχῆς βίωση τῶν ἱερῶν μυστηρίων διαπλάθει τόν ἐν Χριστῷ ἄνθρωπο· ἔτσι τό βάπτισμα δίδει τήν ὑπαρξή καί τήν κατά Χριστόν ὑπόστασι, τό χρίσμα τελειοποιεῖ μέ τό μῦρο τόν νεογεννηθέντα ἐν Χριστῷ μέ τήν κατάλληλη ἐνέργεια πού τοῦ παρέχε-ται γιά τή ζωή του, καί ἡ εὐχαριστία «συντηρεῖ καί συνέχει» αὐτή τή ζωή καί χαρίζει τή σωτηρία διὰ τοῦ «ἄρτου τῆς ζωῆς». Αὐτός ὁ τρόπος ζωῆς συνιστᾷ σαφέστατα ζωή λειτουργική, ζωή πού ἀρχίζει μέ τό λουτρό τοῦ βαπτίσμα συνεχίζεται μέ τό μῦρο τοῦ χρίσματος καί τελιώνεται διὰ τοῦ εὐχαριστιακοῦ ἄρτου: «Δί' αὐτῶν (τῶν μυστηρίων) γεννώμεθα καί πλαττόμεθα καί ὑπερφυῶς συναπτόμεθα τῷ Σωτήρι... τό μέ βάπτισμα τό εἶναι δίδωσι καί ὅλως ὑποστήναι κατά Χριστόν, τοῦτο γάρ νεκρούς καί διεφθαρμένους παραλαβόν εἰς τήν ζωήν πρῶτον εἰσάγει, ἡ δέ τοῦ μῦρου χρίσις τελειοῖ τόν γεγεννημένον τῇ τοιαύτῃ ζωῇ προσήκουσαν ἐνέργειαν ἐντιθεῖσα, ἡ δέ θεία εὐχαριστία τήν ζωήν ταύτην καί τήν ὑγείαν συντηρεῖ καί συνέχει, τό γάρ σῶσαι τά κτηθέντα καί διατελέσαι ζῶντας ὁ τῆς ζωῆς δίδωσιν ἄρτος, διὰ ταῦτα τούτῳ μέν τῷ ἄρτῳ ζῶμεν, κινούμεθα δέ τῷ μέρῳ ἀπό τοῦ λουτροῦ τό εἶναι λαβόντες»⁵⁶.

Μέ τό χωρίο αὐτό ὁ ὅσιος Νικόλαος σαφέστατα θεωρεῖ ὡς βασική προϋπόθεσι γιά τόν ἁγιασμό τῶν πιστῶν τή συνέργεια ὅλων τῶν μυστηρίων. Τῇ θεία εὐχαριστία θεωρεῖ «ὡς τελευταῖον μυστήρι-ον», δηλαδή τέλειο καί τελειωτικό⁵⁷, πού ὅμως ἀπαιτεῖ τήν ἀναγκαί-α προϋπαρξή τῶν ἄλλων μυστηρίων: «Τό μέν γάρ πρῶτον (τό βάπτισμα) δῆλόν ἐστι τοῦ μέσου (τοῦ χρίσματος) δεομένου καί τοῦτο τοῦ τελευταίου

⁵⁶ Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, I, 18-19, S. C. 355, σ. 94⁷⁻⁹ (PG 150, 501D-504A).

⁵⁷ Σέ ἄλλο σημείο ἀναφέρει: «καί τοῖς ἄλλοις μυστηρίοις τό τελείοις εἶναι παρέχεται μόνη τελετῶν ἢ εὐχαριστία», *Αὐτόθι*, IV, 11, S. C. 355, σ. 272⁴⁻⁵ (PG 150, 585B.)

μετά δέ τήν εὐχαριστίαν οὐκ ἔστιν ἐφ' ὃ χωροῦμεν, ἀλλ' ἐνταῦθα δεῖ σάντας ἐκεῖνα πειραῖσθαι σκοπεῖν, δι' ὧν ἄν γένοιτο σῶσαι διά τέλους τόν θησαυρόν»⁵⁸. Ἔτσι ὁ πιστός μέσα στήν Ἐκ-κλησία καί τά μυστήριά της πορεύεται ἀπό χάρη σέ χάρη, ἀλλ' ἡ τελείωση τῆς πορείας αὐτῆς ἔχει ἀνάγκη ὄχι μόνο ἀπό τήν «ἐνέργεια τῆς χάριτος» τοῦ Θεοῦ, ἀλλά καί ἀπό «τήν ἡμετέρα σπουδή»⁵⁹. Λέγει συγκεκριμένα: «Ἔστι τοίνυν, τό μέν θεόθεν, τό δέ τῆς ἡμετέ-ρας σπουδῆς, καί τό μέν ἐκείνου καθαρώς ἔργον, τό δέ καί ἡμῖν ἔχει φιλοτιμίαν»⁶⁰. Ἡ φιλοτιμία αὐτή ἐκφράζει τήν ἀγαθή διάθεση τῆς ἐλεύθερης βούλησης τοῦ πιστοῦ νά ζεῖ ἐν Χριστῷ ἀσκούμενος στήν τήρηση τῶν ἐντολῶν του. Καί ὅλης αὐτῆς τῆς φιλοτιμίας εἶναι «ἐρ-γαστήριον οὗτος ὁ (παρόν) βίος»: σ' αὐτόν κυφορεῖται⁶¹, «πλά-θεται» καί «μορφώνεται» ὁ πιστός, ὥστε νά γεννηθεῖ «τέλειος εἰς τόν τέλειον ἐκείνον... κόσμον» τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ⁶². Πρόκειται δηλαδή γιά τήν ἄσκηση τῆς ἀπόκτησης τῶν ἀρετῶν, μέ τήν ὁποία ὁ πιστός ἐνώνει τή θέληση καί τή σκέψη του μέ τή θέληση καί σκέψη τοῦ Χριστοῦ: «ἀνάγκη πρὸς τήν τοῦ Χριστοῦ θέλησιν τήν γνώμην, καθόσον οἷόν τε ἄνθρώποις, ἀσκῆσαι καί τῶν αὐτῶν ἐπιθυμεῖν καί τοῖς αὐτοῖς ἐκείνω χαίρειν παρασκευάσαι»⁶³. Ἔτσι ὁ πιστός διά τῶν ἱερῶν μυστηρίων καί κυρίως διά τοῦ μυστηρίου τῆς εὐχαριστίας ἐνσωματώνεται στόν Χριστό, ὁμοιάζει πρὸς αὐτόν⁶⁴ καί γίνεται υἱός του κατά

⁵⁸ *Αὐτόθι*, IV, 3, S. C. 355, σ. 264⁴⁻⁸ (PG 150, 581B).

⁵⁹ *Ἐρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας*, ΛΔ', 6, S. C. 4BIS, σ. 214 (PG 150, 444-445A).

⁶⁰ *Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, I, 16, S. C. 355, σ. 90⁴⁻⁶ (PG 150, 501B).

⁶¹ «Καθάπερ γάρ τό ἔμβρυον, ἕως ἐστίν ἐν τῷ σκοτεινῷ καί νυκτῷ βίῳ, πρὸς τήν ἐν φωτί ζωήν ἡ φύσις παρασκευάζεται... τόν ἴσον τρόπον καί τοῖς ἀγίοις συμβαίνει», *Αὐτόθι*, I, 3, S. C. 355, σ. 78¹⁻⁴ (PG 150, 496BC):

⁶² *Αὐτόθι*, I, 2, S. C. 355, σσ. 76⁸-78¹⁶ (PG 150, 496AB).

⁶³ *Αὐτόθι*, VI, 7, S. C. 361, σ. 44⁴⁻⁷ (PG 150, 644A). Γιά τόν ἀσκητικό ἀγώνα τοῦ πιστοῦ ὅπως τόν περιγράφει ὁ ὁσιος Νικόλαος βλ. κυρίως *αὐτόθι*, κεφ. ΣΤ', S. C. 361, σσ. 38¹ κ. ἐξ. (PG 150, 637 κ. ἐξ.).

⁶⁴ *Αὐτόθι*, I, 32, S.C. 355, σ. 106¹³⁻¹⁴ (PG 150, 508C)· I, 54, S.C. 355, σ. 124²⁻⁷ (PG 150, 512CD)· II, 3, S.C. 355, σ. 136⁶⁻⁸ (PG 150, 521B)· IV, 24, S.C. 355, σ. 284⁵⁻⁶ (PG 150, 592C)· IV, 49, S.C. 355, σ. 308⁵⁻⁸, (PG 150, 601D).

χάρη⁶⁵. Γι' αυτό ο ὁσιός μας λέγει ὅτι «τά ἱερώτατα μυστή-ρια πύλαι ἄν εἰκότως καλοῖντο δικαιοσύνης», δηλαδή, ὅπως ὁ ἴδιος ἐπεξηγεῖ, ὁ φιλάνθρωπος Κύριος μᾶς τά χάρισε ὡς «εἴσοδο εἰς τόν οὐρανόν», πράγμα πού δηλώνει τή βασιλεία τοῦ Θεοῦ⁶⁶. Γιὰ τόν ἱερό Πατέρα βασιλεία καί Χριστός ταυτίζονται, ὁ Χριστός εἶναι τό περιεχόμενο τῆς βασιλείας, ἡ πραγματική βασιλεία τοῦ Θεοῦ⁶⁷. Συνεπῶς ὅταν διά τῆς μεταλήψεως τοῦ σώματος καί τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου γινόμαστε «σύσσωμοι αὐτῶ... καί σύζωοι καί μέλη»⁶⁸ Χριστοῦ, ζοῦμε «εἰς κοινωνίαν» μαζί του, ἡ ὁποία ὅμως βιώνεται ὄχι μόνο ὡς παρουσία καί ἐν χρόνῳ πραγματικότητα, ἀλλά καί ὡς ἐσχατολογική προσδοκία, ἀφοῦ ἡ πληρότητα τῆς κοινωνίας μέ τόν Χριστό θά πραγματοποιηθεῖ στό μέλλοντα αἶωνα, ὅποτε θά φθάσουμε στή «χαράν τήν ἀπόρρητον» καί «τῆς τοῦ νοῦ καθαρᾶς ὄψεως (τῶν θείων)»⁶⁹.

Ὁ Καβάσιλας ὄριμος θεολόγος καί λαμπρός ἐρμηνευτής, δέν φιλοδοξοῦσε νά δώσει ἕνα ἐκλαϊκευτικό ὑπόμνημα, ἀλλά κατέγραφε τήν θεολογική καί λειτουργική θεολογία τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως τή βίωνε μέσα ἀπό τίς μελέτες του καί κυρίως τή λειτουργική ἐκκλησιαστική ἀτμόσφαιρα· γι' αὐτό καί τά ἔργα του διακρίνονται γιά τή σέ βάθος ἐξέταση τῶν μυστικῶν ἐννοιῶν, ὥστε νά μπορεῖ νά ὀδηγηθεῖ κατά τό δυνατόν ὁ ἀναγνώστης στήν ἀποκάλυψη τῶν «θεοειδῶν ἀρχετύπων τῆς ἀλήθειας». Ὡστόσο δέν παραγνωρίζει τό γεγονός ὅτι ὁ λειτουργικός τύπος ἐμπεριέχει καί πρακτική σημασία, τήν ὁποία ἐπισημαίνει καί ἀναδεικνύει. Ἐτσι ἀναφέρει πολύ χαρά-κτηριστικά: «καί πάντα ὅσα ποιεῖ (ὁ ἱερεὺς), τά μέν κατά χρείαν, τά δέ ἐπίτηδες εἰς τήν σημασίαν ταύτην βιάζεται καί ἔστι τά γινόμενα τηνικαῦτα τῶν σωτηρίων παθῶν καί τοῦ

⁶⁵ *Αὐτόθι*, S.C. 355, 42-43, σσ. 300¹-302¹⁵ (PG 150, 600BC).

⁶⁶ *Αὐτόθι*, I, 29, S.C. 355, σ. 102⁴⁻⁵ (PG 150, 508A). Πρβλ. ΧΡ. ΣΑΒΒΑΤΟΥ, «Τά Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας», σσ. 292-295.

⁶⁷ *Αὐτόθι*, IV, 95-97, S.C. 355, σσ. 344¹-346¹⁸ (PG 150, 620B-621A). Πρβλ. Β. ΨΕΥΤΟΓΚΑ, «Ὁψεις καί προοπτικές στήν ἐσχατολογία τοῦ Νικολάου Καβάσιλα», *Θέματα*, σ. 262.

⁶⁸ *Αὐτόθι*, I, 18, S.C. 355, σ. 92⁷ (PG 150, 501C).

⁶⁹ *Αὐτόθι*, VII, 102, S.C. 361, σ. 214⁴⁻⁵ (PG 150, 724C).

θανάτου πρακτική διήγησις»⁷⁰. Όπως ακριβώς ο συνδυασμός πράξεως και θεωρίας είναι απαραίτητος για πρόοδο στην πνευματική ζωή⁷¹, έτσι είναι αναγκαίος και στη λειτουργική πράξη· τονίζεται δέ ιδιαίτερα από τον βυζαντινό συγγραφέα μας, ο οποίος μᾶς δίδει και συγκεκριμένα παραδείγματα: Ἡ εἴσοδος τοῦ Εὐαγγελίου καί τῶν τιμίων δώρων στό θυσιαστήριο γίνεται ἀφ' ἑνός «κατά χρείαν», γιά τήν πρακτική δηλαδή ἀνάγκη τῆς ἀνάγνωσης τοῦ Εὐαγγελίου καί τῆς τέλεσης τῆς θυσίας, ἀφ' ἑτέρου γιά τό συμβολισμό τῆς «ἀναδείξεως καί φανερώσεως» τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ⁷². Ἐτσι ἡ πρακτική ἀναγκαιότητα ὑπηρετεῖ τήν ἀνάδειξη τῆς χριστολογικῆς, ἀνθρωπολογικῆς καί σωτηριολογικῆς ἔννοιας: «καί γίνεται μέν ἕκαστον τῆς χρείας ἕνεκα τῆς ἐπισταμένης, σημαίνει δέ καί τι τῶν τοῦ Χριστοῦ ἔργων ἢ πράξεων ἢ παθῶν... ἵνα ἡμῖν ἡ αὐτῆς θεωρία (τῆς πρακτικῆς χρείας) πρό τῶν ὀφθαλμῶν οὔσα τάς ψυχάς ἀγιάζει καί οὕτως ἐπιτήδειοι γινώμεθα πρός τήν ὑποδοχήν τῶν ἱερῶν δώρων»⁷³.

Ὁ ὅσιος Νικόλαος, ἄνδρας σοφός καί καί μέ βαθύτατη θεο-λόγική σκέψη, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, δέν θά μπορούσε νά ἀρκεσθεῖ σ' ἕνα ξηρό ὑπομνηματισμό. Στό ἔργο του *Ἑρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας*, πέρα τῶν ὅσων ἀκροθιγῶς ἐπισημάνσαμε, βλέπουμε νά προχωρεῖ σέ σπουδαῖες θεολογικές παρεκβάσεις, πού ὅμως οὔτε θίγουν τή συνοχή τοῦ κειμένου, οὔτε ἀποπροσανατολίζουν ἀπό τά ὑπό διαπραγμάτευση θέματα, ἐνίοτε μάλιστα συνδυάζονται μέ ἄριστο τρόπο. Οἱ θεολογικές αὐτές παρεκβάσεις ἔχουν ἀφετηρία καί λαμβάνουν

⁷⁰ *Ἑρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας*, ΣΤ', 2, S.C. 4BIS, σ. 80 (PG 150, 381A).

⁷¹ Στήν ὀρθόδοξη ἀσκητική ζωή, τόσο ἡ πράξη (δηλαδή ἡ πνευματική ἐργασία) ὅσο καί ἡ θεωρία (δηλαδή ἡ θεωρητική ζωή, ἡ θεωρία τῶν θείων ἀληθειῶν) ἐκλαμβάνονται ἀπαραίτητες γιά τήν κατά Χριστόν ζωή καί τελείωση τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πράξη καί ἡ θεωρία εἶναι δύο βαθμίδες τῆς ἀνόδου τοῦ πιστοῦ πρός τόν Θεό, οἱ ὁποῖες μένουν ἀχώριστες μεταξύ τους, ὅπως ἡ ψυχή καί τό σῶμα. Βλ. ἐπιλεκτικά ΗΛΙΑ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ, *Ἀνθολόγιον γνωμικῶν φιλοσόφων σπουδαίων, Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπιτικῶν*, τόμ. Β', Ἐν Ἀθήναις, σ. 303. Πρβλ. ΝΙΚ. ΙΩΑΝΝΙΔΗ, *Ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος, βίος-ἔργο-διδασκαλία*, Ἀθήνα 1985, σσ. 351-352.

⁷² *Ἑρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας*, Α', 9, S.C. 4BIS, σ. 62-63 (PG 150, 372CD).

⁷³ *Αὐτόθι*, Α', 9-11, S.C. 4BIS, σσ. 62-64 (PG 150, 372CD-373A).

σαφῶς ἀφορμές ἀπό τὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του, τὰ περισσότερα ἀπό τὰ ὅποια ὅμως οὔτε τὰ ἀναφέρει οὔτε τὰ ἀντι-μετωπίζει μέ ἀντιρρητικό διάλογο ἢ πολεμική διάθεση. Ἀντιθέτως θεολογεῖ μέ τήν εἰρηνική ἐσωτερική του διάθεση καί προσφέρει μιά νηφάλια καί εἰρηνική θεολογία, ἃν μπορούμε νά τῆς δώσουμε ἕναν τέτοιο χαρακτηρισμό. Ὁ περιορισμένος χρόνος δέν ἐπιτρέπει νά ἀναφερθοῦμε σ' ὅλες τῆς παρεκβάσεις τοῦ ἱεροῦ Πατρὸς, θά ἐπι-λέξουμε ὅμως μόνο μία, πού κατὰ τήν ἄποψή μας, εἶναι πολύ ἐνδια-φέρουσα καί θά τήν προσεγγίσουμε χωρίς λεπτομερή ἀνάλυση. Ὁ ἴδος τῆ χαρακτηρίζει ὡς «ἀπολογία καί λύσιν» σέ ὅσα μᾶς κατηγοροῦν οἱ Λατίνοι σχετικά μέ τόν καθαγιασμό τῶν τιμίων δώρων⁷⁴.

Τό θέμα τῆς λατινικῆς κατηγορίας, σχετικά μέ τόν καθαγια-σμό τῶν τιμίων δώρων, προσεγγίζει ὄχι ὡς μία ἀπλή διαφορά μετα-ξύ λατινικῆς καί ὀρθόδοξης πρακτικῆς, ἀλλά ὡς καθαρά θεολογικό πρόβλημα. Μερικοί Λατίνοι θεωροῦσαν ὅτι μετά τούς ἰδρυτικούς λόγους τοῦ Κυρίου «Λάβετε φάγετε... πίετε ἐξ αὐτοῦ...» δέν χρειά-ζεται καμία ἐπιπλέον εὐχή γιά νά ἀγιασθοῦν τὰ τίμια δῶρα, ἀφοῦ ὁ ἀγιασμός ἐπέρχεται μέ τήν ἐκφώνηση αὐτῶν τῶν λόγων· κατηγο-ροῦσαν δέ τούς ὀρθοδόξους ὅτι μέ τήν εὐχή τῆς ἐπικλήσεως ἔδειχ-ναν ἀπιστία στόν ἴδιο τόν Κύριο, ἀφοῦ δέν θεωροῦσαν ἱκανά τὰ λόγια του γιά τόν ἀγιασμό τῶν δώρων, καί ἐμπιστεύονταν περισσό-τερο τόν ἑαυτό τους, ἀφοῦ ἐξαρτοῦσαν τό ἱερό μυστήριο ἀπό τίς ἀνθρώπινες εὐχές. Μάλιστα γιά νά κατοχυρώσουν τήν ἄποψή τους αὐτή ἐπικαλοῦνταν τόν ἱερό Χρυσόστομο, ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι ὁ δη-μιουργικός λόγος τοῦ Θεοῦ «αὐξάνεσθε καί πληθύνεσθε» (Γεν. 1,22· 8,17· 9,7)⁷⁵ εἰπώθηκε μία φορά μόνο καί

⁷⁴ «Περί ὧν ἡμῖν ἐνταῦθά τινες Λατῖνοι μέμφονται, καί πρὸς τήν μέψιν ἀπολογία καί λύσις». *Αὐτόθι*, τίτλος κεφ. ΚΘ', S.C. 4BIS, σ. 178 (PG 150, 428C). Πρβλ. Ι. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, «Νικόλαος Καβάσιλας ὁ μυσταγωγός», σσ. 150-151.

⁷⁵ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τήν προδοσίαν τοῦ Ἰούδα*, 1, 6, PG 39, 380.

ἐνεργεῖ πάντοτε καί συμπέ-ραναν ὅτι καί οἱ ἰδρυτικοὶ λόγοι τοῦ Κυρίου εἰπώθησαν «ἅπαξ» ἐνεργοῦν ὅμως «διά παντός»⁷⁶.

Ὁ Καβάσιλας, στηριζόμενος στήν ἀγιογραφική καί πατερική παράδοση, θεωρεῖ ὅτι δέν εἶναι δύσκολο νά ἀναιρέσει αὐτές τίς δοξασίες. Ἀρχίζοντας ἀπό τό χωρίο τοῦ Χρυσοστόμου ἀναφέρει ὅτι γιά τήν πραγματοποίηση τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ «αὐξάνεσθε καί πληθύνεσθε» εἶναι ἀπαραίτητος ὁ γάμος, ἡ ἔνωση ἀνδρός καί γυ-ναϊκός, καθῶς ἐπίσης καί οἱ εὐχές ὑπέρ τῆς «παιδοποιίας», οἱ ὁποῖες ὅμως μέ κανένα τρόπο «δέν ἀτιμάζουν τόν δημιουργικόν λόγον» τοῦ Θεοῦ. Κατά συνέπειαν ἀσφαλῶς καί ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ἐνεργεῖ τό μυστήριον, ἀλλά διά μέσου «τῆς ἐντεύξεως καί αἰτήσεως» τοῦ ἱερέως. Ἄλλωστε ἡ προσευχή δέν εἶναι δεῖγμα ἐμπιστοσύνης στόν ἑαυτό μας, ὅπως ἐμέμφοντο οἱ Λατίνοι τούς Ὁρθοδόξους, ἀλλ' ἀντιθέτως δεῖγμα ἐμπιστοσύνης στόν Θεό: «Τοῦτο γάρ ἐστι τό ποι-οῦν τήν εὐχήν τοῖς εὐχομένοις τό μή θαρρεῖν ἑαυτοῖς περί τῶν ζητουμένων, ἀλλά παρὰ τῷ θεῷ μόνῳ πιστεύειν εὐρήσειν αὐτά. Καί τοῦτο βοᾷ ὁ εὐχόμενος, δι' ὧν ἑαυτόν ἀφείς, εἰς τόν Θεόν κατα-φεύγει, ὡς τῆς ἑαυτοῦ κατέγνω δυνάμεως καί διά τοῦτο τῷ Θεῷ πᾶν ἐπιτρέπει»⁷⁷. Τέτοια πίστη στήν προσευχή εἶναι ἀπαραίτητη ἀκόμη περισσότερο γιά «τά ὑπέρ φύσιν καί πάντα νικῶντα λόγον» μυστή-ρια, ὅπως τό μυστήριον τοῦ καθαγιασμοῦ τῶν τιμίων δώρων, καί κανείς δέν θά τολμοῦσε νά εὐχηθεῖ γι' αὐτά ἂν ὁ ἴδιος ὁ Κύριος δέν τό εἶχε ζητήσει, ὑποσχόμενος ὅτι θά κάνει ἀποδεκτή τήν αἴτηση καί θά χορηγήσει τή χάρη του. Ἐπομένως ἡ εὐχή τοῦ καθαγιασμοῦ τῶν τιμίων δώρων οὔτε εἶναι «ἀμφίβολος», οὔτε ἔχει «τό πέρας ἄδηλον», ἀφοῦ ὁ Κύριος ἔδειξε μέ κάθε τρόπο ὅτι εἶναι θέλησή του νά χορηγεῖ πάντοτε τή χάρη του⁷⁸. Ἡ καθαγιαστική λοιπόν εὐχή δέν ἀποτελεῖ οὔτε περιφρόνηση στά λόγια τοῦ Σωτῆρος, οὔτε ἐξάρτηση τοῦ

⁷⁶ *Ἐρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας*, ΚΘ', 1, S.C. 4BIS, σ. 180 (PG 150, 428D).

⁷⁷ *Αὐτόθι*, 2-5, S.C. 4BIS, σσ. 180-182 (PG 150, 429A-429CD).

⁷⁸ *Αὐτόθι*, ΚΘ', 6, S.C. 4BIS, σσ. 182-184 (PG 150, 429D-232A).

μυστηρίου από τις αμφιβόλου αποτελέσματος ανθρώπινες εὐχές, ὅπως διακήρυτταν οἱ Λατίνοι⁷⁹.

Στή συνέχεια ὁ ὅσιος Νικόλαος ἀναφέρει ὅτι καί οἱ Λατίνοι εὐχονται γιά τά τίμια δῶρα μετά τούς ἰδρυτικούς λόγους τοῦ Κυρί-ου, μέ τή διαφορά ὅμως ὅτι ἡ εὐχή δέν λέγεται εὐθύς ἀμέσως μετά τούς λόγους αὐτούς καί δέν ζητᾶται σαφῶς ὁ ἁγιασμός τῶν δώρων καί ἡ μεταβολή τους σέ Κυριακό σῶμα. Τήν εὐχή αὐτή παραθέτει αὐτούσια προκειμένου νά τή σχολιάσει καί νά ἀποδείξει ὅτι τό περιεχόμενό της, καίτοι διαφέρει λεκτικά ἀπό τό περιεχόμενο τῆς ἀντίστοιχης ὀρθόδοξης εὐχῆς, ἔχει τήν ἴδια σημασία. Λέγει ἡ λατινική εὐχή: «Κέλευσον ἀνενεχθῆναι τά δῶρα ταῦτα ἐν χειρὶ ἀγγέλου εἰς τό ὑπερουράνιον σου θυσιαστήριον»⁸⁰.

Κατ' ἀρχάς διερωτᾶται ὁ ὅσιος Νικόλαος τί σημαίνει «ἀνενε-χθῆναι τά δῶρα»; Πρόκειται γιά «τοπικήν μετάθεσιν» ἀπό τή γῆ στόν οὐρανό ἢ γιά μεταβολή ἀξίας ἀπό «τῶν ταπεινοτέρων ἐπί τά ὑψηλότερα»; Ἡ πρώτη ὑπόθεση δέν ἔχει κάποια ἔννοια, ἀφοῦ ὁ Κύριος μᾶς διαβεβαίωσε «ὅτι «ἰδού ἐγώ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τά ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος» (Ματ. 28,20). Ἐπιπλέον δέν εἶναι δυνατόν τό σῶμα τοῦ Κυρίου νά μήν εἶναι συγχρόνως παρόν καί σέ μᾶς καί στά ὑπερουράνια καί στά δεξιά τοῦ Πατρός, οὔτε θά μπορούσε νά ἀνυψωθεῖ μέ χέρι ἀγγέλου, ἀφοῦ ὁ Κύριος εἶναι «ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καί ἐξουσίας καί δυνάμεως καί κυριότητος καί παντός ὀνόματος ὀνομαζομένου οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλά καί ἐν τῷ μέλλοντι» (Ἐφ. 1,21). Τέλος ἂν εὐχονται γιά κάποια μεταβολή ἀξίας, γνωρίζοντας ὅτι πρόκειται γιά τό σῶμα τοῦ Χρι-στοῦ, τότε ἡ πράξη τους ἀποτελεῖ «ἀσεβείας ὑπερβολήν». Ἀπό τά παραπάνω γίνεται σαφές ὅτι ἡ λατινική εὐχή ἀφορᾶ στήν ἀνύψωση τῶν τιμίων δώρων, πού δέν ἔχουν δεχθεῖ ἀκόμη τόν ἁγιασμό καί βρίσκονται στή γῆ, ἀναφέρει δέ

⁷⁹ *Αὐτόθι*, ΚΘ' 10, S.C. 4BIS, σσ. 184-186 (PG 150, 432B).

⁸⁰ *Αὐτόθι*, Λ' 1-2, S.C. 4BIS, σσ. 190-192 (PG 150, 433CD).

τό «θυσιαστήριο» γιά νά θυσια-σθοῦν σ' αὐτό καί χρειάζονται «ἀγγέλου χειρός», γιὰτί, σύμφωνα μέ τά ἀρεοπαγιτικά συγγράμματα, ἡ δεύτερη ἱεραρχία τῶν ἀνθρώπων βοηθεῖται ἀπό τήν πρώτη ἱεραρχία τῶν ἀγγέλων⁸¹. Συνεπῶς, κατα-λήγει ὁ ἱερός Πατήρ, ἡ λατινική εὐχή, ὀρθοδόξως ἐρμηνευόμενη, δέν σημαίνει κάτι ἄλλο παρά μόνο τή μεταβολή τῶν τιμίων δώρων στό «Κυριακό σῶμα καί αἷμα»⁸².

Εἶναι πολύ ἐνδιαφέρουσες οἱ θεολογικές παρατηρήσεις πού κάνει ὁ βυζαντινός συγγραφέας μας μέ ἀφορμή τό θυσιαστήριο, στό ὁποῖο ἀναφέρθηκε μιλώντας γιά τή λατινική εὐχή. Κατ' ἀρχάς -ἀφοῦ διευκρινίσει ὅτι δέν πρέπει νά θεωροῦμε τό θυσιαστήριο στό ὁποῖο πρέπει νά θυσιάσουμε ὡς τόπο ἀφιερωμένο στόν Θεό «ὑπέρ τόν οὐρανόν», διότι τότε δέν θά διαφέρουμε ἀπό ἐκείνους πού ἔλεγαν ὅτι ὁ Θεός πρέπει νά προσκυνεῖται στά Ἱεροσόλυμα ἢ στό ὄρος τῆς Σαμάρειας (Ἰω. 4,20)- τό συνδέει μέ τό πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ μοναδικοῦ κατά τόν ἀπόστολο Παῦλο μεσίτη μεταξύ Θεοῦ καί ἀνθρώπων (Α' Τιμ. 2,5). Ἔτσι ὅλα ὅσα ἐπιτελοῦν τή μεσι-τεία καί μᾶς μεταδίδουν τόν ἁγιασμό, ταυτίζονται μέ τό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Ποιά εἶναι αὐτά; Ὁ ἱερέας, τό θύμα καί τό θυσιαστή-ριο. Ὁ Χριστός λοιπόν εἶναι ὁ ἱερέας καί τό θύμα, σύμφωνα μέ τούς λόγους του «καί ὑπέρ αὐτῶν ἐγώ ἀγιάζω ἑμαυτόν» (Ἰω. 17,19)· εἶναι καί τό θυσιαστήριο, ἐφ' ὅσον «τό θυσιαστήριον ἀγιάζει τό δῶρον» (Ματ. 23,19)⁸³. Σ' αὐτό τό θυσιαστήριο εὐχεται ὁ ἱερέας νά ἀνυψω-θοῦν τά δῶρα, δηλαδή νά ἁγιασθοῦν καί νά μεταβληθοῦν στό ὑπερ-ουράνιο σῶμα τοῦ Κυρίου, χωρίς νά μεταβοῦν ἀπό τή γῆ στόν οὐρανό, ἀφοῦ εἶναι μαζί μας καί μετά τήν εὐχή ὅπως καί πρίν. Ὁ ἁγιασμός δέ πού

⁸¹ *Περί ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* 5, 2, PG 3, 501-504

⁸² *Ἐρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας*, Λ' 3-8, S.C. 4BIS, σσ. 192-194 (PG 150, 433D-436AB).

⁸³ Γιά τό θυσιαστήριο ἐπικαλεῖται καί τή μαρτυρία τῶν ἀρεοπαγιτικῶν συγγραμμάτων: «εἰ γάρ ἐστι τό θεϊότατον ἡμῶν θυσιαστήριον Ἰησοῦς, ἡ θεαρχική τῶν θείων νόων ἀφιέρωσις, ἐν ᾧ κατά τό λόγιον ἀφιερούμενοι καί ὀλοκαυτούμενοι μυστικῶς τήν προσαγωγήν ἔχομεν, ὑπερκοσμίους ὀφθαλμοῖς ἐποπτεύσωμεν αὐτό τό θεϊότατον θυσιαστήριον» (*Περί ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας*, 4, 12, PG 3, 484). Βλ. *Ἐρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας*, Λ', 11, S.C. 4BIS, σσ. 194-196 (PG 150, 436C).

προσφέρει τό θυσιαστήριον εἶναι ὁ ἴδιος μέ αὐτόν πού ὁ ἱερέας-Κύριος ἀγίασε τόν ἑαυτόν του «τῷ προσενηχθῆναι τῷ Θεῷ καί τυθῆναι». Ἔτσι μετά τήν εὐχή τοῦ καθαγιασμοῦ τῶν τιμί-ων δώρων ἢ μνημόνευση τοῦ «ὑπερουρανίου θυσιαστηρίου» δέν ἔχει τήν ἔννοια τῆς εὐχῆς ὑπέρ τῆς ἐκεῖ ἀνυψώσεως τῶν δώρων, ἀφοῦ αὐτό ἔχει ἤδη συντελεσθεῖ, ἀλλά σημαίνει εὐχή στόν Θεό νά στείλει σέ μᾶς ὡς ἀνταπόδοση «τήν χάριν καί τήν δωρεάν τοῦ ἁγίου Πνεύματος». Καί ἡ εὐχή «ὑπέρ τῶν ἁγιασθέντων δώρων» δέν γίνε-ται γιά νά ἁγιασθοῦν τά ἤδη ἁγιασθέντα δῶρα, ἀλλ' «ἵνα ὁ ἁγιάσας αὐτά Θεός καί ἡμᾶς δι' αὐτῶν ἁγιάση»⁸⁴.

Μέ ὅλα τά παραπάνω ὁ ἱερός Καβάσιλας ἀποδεικνύει, μέ εὐγένεια καί εἰρηνική διάθεση⁸⁵, ὅτι στήν πραγματικότητα δέν ὑ-πάρχει διαφορά ὡς πρός τό ἐπίμαχο θέμα. Κατ' αὐτόν οἱ ἐσφαλμέ-νες ἀπόψεις σχετικά μέ τήν εὐχή τοῦ καθαγιασμοῦ τῶν τιμί-ων δώρων δέν ἀποτελοῦν γενική διδασκαλία τῆς λατινικῆς Ἐκκλησί-ας, ἀλλά ἐπικίνδυνες καινοτομίες «ἐνίων ὀλίγων καί νεωτέρων»⁸⁶, πού ὅμως βλάπτουν «πάντα τόν Χριστιανισμόν», ἐφόσον ἐπινοοῦν «ἀλλότρια τῶν πατρικῶν παραδόσεων καί τῆς ἐν αὐταῖς ἀσφαλεί-ας»⁸⁷.

Πέραν τῶν θεολογικῶν παρεκβάσεων πού, ὅπως ἤδη ἀναφέ-ραμε, συναντᾶμε στήν Ἑρμηνεία τῆς θείας Λειτουργίας, διαπιστώ-νουμε, ἀπό τή μελέτη τοῦ συνόλου τῶν ἔργων τοῦ ἱεροῦ Νικολάου, ὅτι πολλές θεολογικές ἐκφράσεις ἢ καί ἀπόψεις του εἶναι ἐπηρε-ασμένες ἢ συγκλίνουν πρός τήν ἡσυχαστική διδασκαλία. Τό θέμα τῆς σχέσεώς του μέ τό

⁸⁴ Ἑρμηνεία τῆς θείας Λειτουργίας, Λ', 8-16, S.C. 4BIS, σσ. 194-198 (PG 150, 436B-437AB). Βλ. MYRHA LOT-BORODINE, *Un maître de la spiritualité byzantine au XIVe siècle Nicolas Cabasilas*, Paris 1958, σσ. 44-48.

⁸⁵ Τήν εἰρηνική διάθεση τοῦ ἱεροῦ Πατρός δέν ἀναγνωρίζουν κάποιοι Δυτικοί ἐρευνητές καί μιλοῦν γιά «σχόλια πολεμικοῦ χαρακτήρα», «ἐριστική διάθεση», «ὑπερβολές πολεμικοῦ χαρα-κτῆρα» κ.λπ. Βλ. R. BORNERT, *Les commentaires byzantins*, σσ. 233-234. Τά κείμενα ὅμως τοῦ Καβάσιλα ἀποτελοῦν τούς ἀψευδεῖς μάρτυρες τῆς εὐπρέπειας καί τῆς εἰρηνοποιῶν διαθέσεώς του.

⁸⁶ Ἑρμηνεία τῆς θείας Λειτουργίας, Λ' 17, S.C. 4BIS, σ. 198 (PG 150, 437B).

⁸⁷ *Αὐτόθι*, ΚΘ', 19, S.C. 4BIS, σ. 188 (PG 150, 433A). Πρβλ. Ι. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, «Νικόλαος Καβάσιλας ὁ μυσταγωγός», σσ. 151.

ήσυχαστικό κίνημα και τή σχετική διδα-σκαλία ἔχει ὑπάρξει ἀντικείμενο ἐξέτασης ἀπό ἀρκετούς μελετη-τές⁸⁸. Ἐπειδή ὁμως τό πρόβλημα παραμένει ἀνοικτό καί προκαλεῖ πάντοτε τό ἐνδιαφέρον, θά θέλαμε νά προσεγγίσουμε κάποια σημεία τῆς θεολογίας του, πού θά μπορούσαν νά δείξουν τήν συμ-φωνία του μέ τούς ήσυχαστές.

Κατ' ἀρχάς πρέπει νά πούμε ὅτι ὅπως στή ζωή του δέν ἀνα-μείχθηκε στό ήσυχαστικό ζήτημα, καίτοι φίλος τῶν ήσυχαστῶν, ἔτσι καί στή θεολογία του ἀπέφευγε νά λάβει θέση ὑπέρ ἢ κατά τῶν ήσυχαστικῶν ἢ τῶν ἀντιησυχαστικῶν ἀπόψεων, ἐκτός ἀπό ἕνα κα-θαρά ἀντιορητικό ἔργο του *Λόγος κατά Γρηγοῦρα*⁸⁹. Βεβαίως ἦταν γνώστης τῆς ήσυχαστικῆς θεολογίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Πα-λαμᾶ, τήν ὁποία εἶναι σαφές ὅτι προϋποθέτει στά ἔργα του. Γι' αὐτό οἱ ἀρχές τῆς ήσυχαστικῆς θεολογίας, ὅπως ἡ διάκριση οὐσίας καί θείων ἐνεργειῶν, ἡ δυνατότητα κοινωνίας τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν Θεό μέσω τῶν ἄκτιστων θείων ἐνεργειῶν, ἡ θέα τοῦ ἄκτιστου θείου φω-τός κ. ἄ., ἀναδεικνύονται στά ἔργα του μέ μιά ἄλλη ὁμως μορφή. Μιλώντας γιά τήν πνευματική ζωή, χωρίς νά ἀκολουθεῖ τήν ἀντιο-ρητική μέθοδο τῶν ήσυχαστῶν, παρουσιάζει τήν οὐσία της, πού συμπίπτει ἀκριβῶς μ' ἐκείνην πού παρουσίαζε καί ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς· μέ τή διαφορά ὅτι ὁ Καβάσιλας μιᾶ μέ προοπτική τόν ἄνθρωπο πού ζεῖ μέσα στόν κόσμο. Ἡ πνευματική ζωή τοῦ πιστοῦ εἶναι ἡ ἐν Χριστῶ ζωή, δηλαδή ζωή μέ τόν Χριστό, ὁ ὁποῖος κατοικεῖ μέσα μας, καί μέ τή χάρη του καί τή δική μας συνέργεια μετα-μορφώνει ὁλόκληρη τήν ὑπαρξή μας, τήν ψυχή καί τό σῶμα, ἐφόσον, ὅπως διεκήρυττε καί ὁ Παλαμᾶς, ὁλόκληρος ὁ ἄνθρωπος, καί ἡ ψυχή καί τό σῶμα, εἶναι προορισμένος νά συμμετάσχει στά ἀγαθά τοῦ

⁸⁸ Βλ. Β. ΨΕΥΤΟΓΚΑ, «Ὁ Νικόλαος Καβάσιλας ἦταν ήσυχαστής ἢ ἀντιησυχαστής;», *Πρακτικά Θεολογικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμήν καί μνήμην τοῦ σοφωτάτου καί λογιωτάτου καί τοῖς ὄλοις ἁγιωτάτου ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νικολάου Καβάσιλα*, σσ. 205-221, ὅπου καί ἡ σχετική βιβλιο-γραφία. Πρβλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Θέματα πατερικῆς Θεολογίας*, Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 161-187.

⁸⁹ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, *Λόγος κατά τῶν τοῦ Γρηγοῦρα ληρημάτων*, ἔκδ. Α. Garzya, «Un opusculé inédit de Nicolas Cabasilas», *Byzantion*, 24 (1954), σσ. 521-531.

μέλλοντος⁹⁰. Ἡ ζωὴ αὐτὴ ἔχει ἀσφαλῶς προοπτικὴ τὸν μέλλοντα αἰῶνα, πρὸς τὸν ὁποῖο πορεύεται δυναμικά, ὅπως ἀκρι-βῶς καὶ στοὺς ἡσυχαστές· ἀλλὰ ἐπειδὴ ὁ Καβάσιλας ἀπευθύνεται κυρίως, ὅπως ἀναφέραμε, σ' αὐτοὺς πού ζοῦν στὸν κόσμον, τονίζει μέ ἔμφαση τὴν ἐνδοκοσμικὴ ζωὴ. Ἔτσι ἀναφέρει ὅτι «ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ φύεται ἐν τῷδε τῷ βίῳ καὶ τὰς ἀρχὰς ἐντεῦθεν λαμβάνει, τελειοῦται δέ ἐπὶ τοῦ μέλλοντος, ἐπειδὴν εἰς ἐκείνην ἀφικώμεθα τὴν ἡμέραν»⁹¹ καὶ «ἡ ἐν τῷ Χριστῷ ζωὴ οὐκ ἐπὶ τοῦ μέλλοντος μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος πάρεστιν τοῖς ἀγίοις καὶ ζῶσι κατ' ἐκείνην καὶ ἐνεργοῦσι»⁹².

Ἐπίσης ἡ «ἱερά ἡσυχία», ὡς τρόπος ἐν Χριστῷ ζωῆς καὶ προσευχῆς τῶν ἡσυχαστῶν, ὀδηγοῦσε στὴν κοινωνία μέ τὸν Θεό διὰ τῆς θεᾶς τοῦ θαβωρίου φωτός· στὸν ὅσιο Νικόλαο ἡ ἡσυχία λαμβάνει τὴ μορφὴ τῆς «ἄνωθεν εἰρήνης», ἡ ὁποία ἀναβλύζει μέσα ἀπὸ τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, διὰ τῶν ὁποίων εἰσέρχεται ὁ Κύριος ὡς «ἥλιος τῆς δικαιοσύνης» καὶ καταλάμπει τοὺς πιστοὺς. Λέγει πολὺ χαρακτηριστικὰ ὁ ἱερός Πατήρ: «διὰ τῶν μυστηρίων τῶν ἱερῶν ὡσπερ διὰ θυρίδων εἰς τὸν σκοτεινόν τοῦτον κόσμον ὁ ἥλιος εἰσέρχεται τῆς δικαιοσύνης, καὶ θανατοῖ μὲν τὴν σύστοιχον τῷ κόσμῳ τούτῳ ζωὴν, ἀνίστησι δέ τὴν ὑπερκόσμιον, καὶ νικᾷ τὸν κόσμον τὸ φῶς»⁹³. Ἔτσι μέ τὸ δικό του τρόπο καὶ μέ δικά του λόγια ὁ Καβάσιλας διακηρύττει τὴν παρουσία τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ θείου φωτός, ὅπως ἀκριβῶς τό ἔπραττε καὶ ὁ Παλαμᾶς.

⁹⁰ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Ἐπέρο τῶν ἱερῶν ἡσυχαστῶν* 1, 3, 30, ἔκδ. Χρήστου, *Συγγράμματα Α'*, σ. 440. Βλ. ΝΙΚ. ΙΩΑΝΝΙΔΗ, «Τὸ ἡσυχαστικὸ ζήτημα καὶ ἡ θεολογία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ», *Θεολογία καὶ Γραμματεία ἀπὸ τὸν Θ' αἰῶνα καὶ ἐξῆς*, Ἀθήνα 2009², σ. 54.

⁹¹ *Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, I, 1, S.C. 355, σ. 74⁶⁻⁸ (PG 150, 493B)

⁹² *Αὐτόθι*, I, 15, S.C. 355, σ. 90¹⁶⁻¹⁸ (PG 150, 501B). Πρβλ. Π. ΝΕΛΛΑ, «Εἰσαγωγικά στή μελέτη τοῦ ἁγίου Νικολάου Καβάσιλα», *Πρακτικά Θεολογικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμὴν καὶ μνήμην τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου καὶ τοῖς ὄλοις ἀγιωτάτου ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νικολάου Καβάσιλα*, σσ. 73-75.

⁹³ *Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, I, 21, S.C. 355, σ. 96¹⁻⁵ (PG 150, 504BC).

Κλείνοντας τό μέρος αὐτό τῆς παρούσας εἰσήγησης, πού ἀφο-ρᾷ στή λειτουργική θεολογία τοῦ Καβάσιλα, θά θέλαμε νά ἐξάρουμε τήν λαμπρότατη προσωπικότητα τοῦ ἱεροῦ ἀνδρός, ὁ ὁποῖος κα-τόρθωσε νά δώσει μιά καινούργια ὠθηση στή μυσταγωγική παρά-δοση τοῦ Βυζαντίου. Ἡ σκέψη του, θεμελιωμένη στους μεγάλους ἐρμηνευτές καί μυσταγωγούς τῆς Ἐκκλησίας δέν ὑπῆρξε στατική ἀλλά δημιουργική, δέν ἔμεινε στό γράμμα καί στή φραστική δια-τύπωση τῶν ἀρχαίων διδασκάλων, ἀλλά τούς ἐρμήνευε μέσα ἀπό τήν ἐν γένει σκέψη τους· λάμβανε ἀπ' αὐτούς ὅ,τι χρειαζόταν γιά νά παρουσιάσει στήν ἐποχή του τή θεολογία τους δημιουργικά, ἀπαντώντας δηλαδή στά σύγχρονα προβλήματα. Ἔτσι κατόρθωσε νά τήν ἐπιβάλει ὄχι ὡς θεολογία τοῦ παρελθόντος, ἢ ὁποῖα πρέπει νά εἶναι ἀπλά σεβαστή καί ἀποδεκτή, ἀλλά ὡς θεολογία σύγχρονη, ἢ ὁποῖα συντίθεται σύμφωνα μέ τά προβλήματα τῆς ἐποχῆς του καί βοηθᾷ τόν ἄνθρωπο νά ζήσει καί νά πορευθεῖ πρὸς τόν Θεό· καί μέ αὐτή τήν ἔννοια πρέπει νά χαρακτηρισθεῖ πρωτότυπη. Τά δύο κεντρικά θέματα τῆς σκέψης του ἦσαν ὁ Χριστός καί ὁ ἄνθρωπος σέ μιά ἀμοιβαία ἀναζήτηση, τῆς ὁποῖας τό τέλος εἶναι ἡ καταξίωση τοῦ ἀνθρώπου. Ἔδειξε ὅτι αὐτή ἡ καταξίωση, γιά τήν ὁποῖα μιλοῦσαν οἱ ἀνθρωπιστές τῆς ἐποχῆς του, δέν μπορεῖ νά εἶναι ἔξω ἀπό τόν Χριστό, γι' αὐτό μίλησε γιά τόν ἐγκεντρισμό τοῦ ἀνθρώπου στόν Χριστό, πού ἐπιτυγχάνεται διά τῶν ἱερῶν μυστηρίων καί κυρίως τῆς θείας εὐχαριστίας. Ἐκεῖ ὁ ἄνθρωπος ἐνώνεται μέ τόν Κύριο καί ἀξιῶνεται νά γίνει σάρκα Χριστοῦ, σάρκα Θεοῦ. Ἔτσι ὁ Καβάσι-λας, μέσα ἀπό τά ἔργα του, ἀνύψωσε τόν ἄνθρωπο ἐκεῖ πού ἡ θεία ἀγάπη τόν καλεῖ, καί ἀπέδειξε ὅτι ὁ χριστιανός ἄνθρωπος εἶναι αὐτός πού ζεῖ ἐν Χριστῷ καί πορεύεται πρὸς τόν Χριστό καί δέν ἔχει σχέση μέ τόν ἄνθρωπο πού πρόβαλλαν οἱ ἀνθρωπιστές τοῦ ΙΔ' αἰώνα.

Ἡ σημασία τῆς θεολογίας του ἀναγνωρίστηκε τόσο ἀπό τούς συγχρόνους του ὅσο καί ἀπό τούς μεταγενέστερους,

ὀρθόδοξους καί δυτικούς, καί γι' αὐτό δίκαια μπορεῖ νά τοῦ ἀποδοθεῖ ὁ τίτλος τοῦ οἰκουμενικοῦ διδασκάλου.

2. Ὁ Συμεών Θεσσαλονίκης

α) Βιογραφικά στοιχεία

Γιά τό βίο τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Συμεών μέχρι πρὶν ἀπό τρεῖς δεκαετίες περίπου ἐλάχιστα γνωρίζαμε. Σήμερα ὅμως, μετὰ τήν ἔρευνα καί δημοσίευση ἀρκετῶν μελετῶν καί κυρίως τήν ἔκδοση ἀνεκδότων ἔργων του, ἔχουμε ἀρκετές πληροφορίες, πού φωτίζουν τό βίο, τήν προσωπικότητα καί τό ἔργο του⁹⁴.

Ὁ Συμεών γεννήθηκε κατά τό δεύτερο ἥμισυ τοῦ ΙΔ' αἰώνα στήν Κωνσταντινούπολη. Αὐτό προκύπτει ἀπό τό ὑμνογραφικό του ἔργο πρὸς τιμὴν δύο Κωνσταντινουπολιτῶν ἁγίων: τήν ἀκολουθία πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου Συμεών τοῦ Μεταφραστοῦ, στήν ὁποία ἀπο-καλεῖ τόν ἅγιο Συμεών «συμπατριώτην καί συνώνυμόν» του, καθώς ἐπίσης καί ἀπό τήν ἀκροστιχίδα τοῦ κανόνα του στόν ἅγιο Στέφα-νο τόν Νέο, ὅπου τόν ἀποκαλεῖ «συμπολίτην» του⁹⁵. Ἡ οἰκογενεια-κή του

⁹⁴ Γιά τό βίο τοῦ Συμεών βλ. L. PETIT, «Les évêques de Thessalonique», *Échos d' Orient*, V (1901-1902) σσ. 95-96. P. MEYER, «Symeon Erzbischof von Thessalonich», *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*, 19 (1907), σσ. 207-210. M. JUGIE, «Syméon de Thessalonique», *Dictionnaire de Théologie Catholique*, XIV(1941), σσ. 2976-2984. M. GORDILLO, «Simeone arcivescovo di Thessalonica», *Enciclopedia Cattolica*, XI (1953), σσ. 625. Ι. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Τό λειτουργικόν ἔργον Συμεών τοῦ Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1966. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Συμεών ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, τά λειτουργικά Συγγράμματα, Ι., Εὐχαί καί ὕμνοι*, Θεσσαλονίκη 1968. D. BALFOUR, *Politico-historical works of Symeon Archbishop of Thessalonica (1416/17 to 1429)*, Wiener Byzantinistische Studien XIII, Critical greek text with introduction and commentary, Wien 1979. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἁγίου Συμεών Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης (1416/17 to 1429) Ἔργα θεολογικά, Πατερικόν Ἴδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν*, Θεσσαλονίκη 1981, κυρίως σσ. 17-76. *Πρακτικά Λειτουργικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμὴν καί μνήμην τοῦ ἐν Ἁγίοις πατρός ἡμῶν Συμεῶνος ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης (15-9-81)*, ἔκδ. Ἱερῶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1983.

⁹⁵ Βλ. ΙΩ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Τά λειτουργικά συγγράμματα, Ι., Εὐχαί καί ὕμνοι*, σσ. 235, 227. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Τό λειτουργικόν ἔργον*, σ. 22. D. BALFOUR, *Ἔργα θεολογικά*, σ. 29.

καταγωγή είναι άγνωστη. Από τό συγγραφικό έργο του φαίνεται ότι έτυχε έπιμελημένης εκπαίδευσης, κυρίως θεολογικής, άφου είναι άριστος γνώστης τόσο τής 'Αγίας Γραφής όσο και τής πατερικής διδασκαλίας. Πιθανότατα έκάρη μοναχός σέ νεαρή ήλικία και έζησε και μορφώθηκε μοναχικά στή μονή τών αδελφών Καλλίστου και 'Ιγνατίου Ξανθοπούλων στήν Κωνσταντινούπολη⁹⁶, όπου θά απολάμβανε ασφαλώς τή λειτουργική προσευχή πού τόσο αγαπούσε, όπως μπορούμε νά συμπεράνουμε από τά λειτουργικά του συγγράμματα. Όντας ιερομόναχος και ύπηρετώντας στήν Κωνσταντινούπολη ως ιεροκήρυκας και πνευματικός, ίσως και στήν πατριαρχική αύλή, εκλέγεται αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης και ένθρονίζεται σ' αυτή μεταξύ τών έτών 1416 - 17⁹⁷.

Στή Θεσσαλονίκη ανέπτυξε πλούσια ποιμαντική, έθνική και συγγραφική δραστηριότητα. Ός ποιμένας διακρίθηκε για τή διδακτική του ικανότητα, διδάσκοντας τό λαό του Θεού προφορικώς και γραπτώς τήν πίστη στον Θεό και στή θεία Πρόνοια, καθώς επίσης και για τή μεγάλη συμβολή του στήν αναζωπύρωση τής λειτουργικής ζωής και ευταξίας στήν έπαρχία του.

Ός ύπερασπιστής τών έθνικων συμφερόντων του ποιμνίου του διακρίθηκε για τήν προσήλωσή του στήν άποψη τής υπεράσπισης τής πόλεως τής Θεσσαλονίκης έναντι τής τουρκικής έπιβουλής και τής μή παράδοσής της στους Βενετούς, δήθεν χάριν διασώσεώς της. Για τούς δύο αυτούς σκοπούς άγωνίσθηκε σθεναρά, προσπαθώντας νά συνενώσει τίς δύο άντιμαχόμενες παρατάξεις τών Θεσσαλονικέων, πού απαιτούσαν ή μέν νά παραδώσουν χωρίς άντίσταση τήν πόλη στους Τούρκους για νά σωθει ή ζωή του, ή δέ νά τήν παραδώσουν στους Βενετούς για νά εξασφαλίσουν έστω κάποια έλευθερία. Ό άγώνας του αρχιεπισκόπου Συμεών υπέρ

⁹⁶ D. BALFOUR, *Έργα θεολογικά*, σσ. 30-33.

⁹⁷ Τήν προβληματική ως προς τή χρονολογία ένθρονίσής του βλ. *αυτόθι*, σσ. 36-39.

τῆς ἀντιστά-σεως εἶχε γι' αὐτόν μεγάλο κόστος, τήν καταβολή κόπου καί ψυχι-κοῦ πόνου, τήν ἐπιδείνωση τῆς ἤδη ἐπισφαλοῦς υἰείας του καί τήν ἀπώλεια τῆς συμπάθειας ἑνός μεγάλου μέρους τοῦ ποιμνίου του. Παρ' ὅλα αὐτά ὅμως ἀπέβη «δύναμη ζωῆς» γιά τό λαό τῆς Θεσσα-λονίκης, κατά τή σῶφρονα κρίση τοῦ χρονογράφου Ἰωάννη Ἀνα-γνώστη⁹⁸. Μετά τήν ἐπικράτηση τῆς ἀποψῆς τῆς παράδοσης τῆς πόλης στους Βενετούς, ὁ Συμεών κατόρθωσε νά ἐπιβάλει στό σχέδιο συνθήκης ὅρους μέ τούς ὁποίους ἐξασφαλίζονταν τά ἐκκλησιαστικά προνόμια τῆς ἐπαρχίας του. Κατά τήν ἐποχή τῆς βενετοκρατίας (1423-1430), παρ' ὅτι ἀναγκάσθηκε νά συνεργασθεῖ μέ τή νέα ἐξου-σία, κυρίως ὑπέρ τῆς ὑπεράσπισης τῆς πόλεως ἀπό τούς Ὄθωμα-νούς, ἀπέφυγε κάθε μυστηριακή κοινωνία μέ τούς Λατίνους καί προέτρεπε τούς ὀρθοδόξους νά πράττουν τό ἴδιο καί μάλιστα νά ἀποφεύγουν κάθε θεολογικό διάλογο πού θά ἀπέβλεπε σέ συμβι-βασμούς ὑπέρ τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν⁹⁹. Ἡ σταθερή ἐλπίδα του γιά τή διάσωση τῆς πόλεως ὑπῆρξε ὁ ἅγιος Δημήτριος, πρὸς τόν ὁποῖον προσευχόταν ἔνθερμα. Παράλληλα ὡς γνήσιος ποιμένας συμπαραστάθηκε μέ παραμυθίες καί «συμβουλίας» στό λαό του, τοῦ ὁποῖου οἱ ἐλπίδες διαψεύσθηκαν καί ἄρχισε νά ὑφίσταται πολλά δεινά ἀπό τούς Βενετούς διοικητές τῆς πόλεως.

Ἡ ὅλη ποιμαντική διακονία του καί ἡ ἐν γένει βιωτή του τόν ἀναδεικνύει ἄνδρα τίμιο καί δίκαιο, πού ἐξάσκησε τά καθήκοντα τοῦ προέδρου τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ δικαστηρίου μέ ζῆλο καί ὑπό-δειγματική ἀκρίβεια¹⁰⁰. ἄνδρα φιλεύσπλαχνο καί φιλόστοργο, πού ἔθεσε «τήν ψυχὴν του ἐφ' ἐκάστης ἀφειδῶς

⁹⁸ Διήγησις, 3, ἔκδ. Γ. Τσάρα, Θεσσαλονίκη 1958, σ. 8¹⁰ (PG 156, 592D)

⁹⁹ D. BALFOUR, Ἔργα θεολογικά, σ. 65, σημ. 149.

¹⁰⁰ Σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν πατριάρχη ἀναφέρει: «τό δέον καταμαθῶν, μή πόρρω τοῦ δέοντος ἀκριβολογεῖσθαι παιδευθήσομαι προσηκόντως... Διό χρή μᾶλλον τήν ἀκρίβειαν τηρεῖσθαι... Ἡ γνώμη γάρ ἀβίαστος... ἐπεὶ δίκαιον τηρεῖσθαι ταῖς ἐκκλησίαις τά δίκαια» (Ἐπιστολή τῷ Οἰκου-μενικῷ Πατριάρχει περὶ κωλύματος συνοικεσίου, D. BALFOUR, Ἔργα θεολογικά, σσ. 240⁴⁸⁻⁴⁹, 241^{86-87, 100}, 242¹¹³⁻¹¹⁴).

ὑπέρ τοῦ ποιμνίου»¹⁰¹ καί πού πολιτεύθηκε μέ ἀγάπη καί ἀφιλοκέρδεια¹⁰². Ἐπίσης ἀνα-δεικνύεται ταπεινός ἐπίσκοπος, πού θεωρεῖ τόν ἑαυτό του «τῶν ἐλα-χίστων ἐλαχιστότατον»¹⁰³, πού δέν ἔχει «μητ' ἀρετήν, μήτε λόγου δύναμιν»¹⁰⁴, ἀλλά μέ ταπείνωση προσεύχεται γιά τό ποιμνίό του, ὅπως ὁ ἴδιος ἀναφέρει: «ἀγρυπνοῦντες καί προσευχόμενοι, λιτα-νεύοντές τε καί μεριμνῶντες ὑπέρ τῶν ἐνταῦθα πιστῶν»¹⁰⁵.

Οἱ πολιτικές συνθήκες πού διαμορφώθηκαν ἀπό τό 1422 καί ἐξῆς¹⁰⁶, οἱ συνακόλουθες διχόνοιες, φιλονικίες¹⁰⁷ καί ποικίλες συμ-φορές κλόμισαν τήν εὐθραστη υἰεΐα τοῦ Συμεῶν καί κατά τά μέσα Σεπτεμβρίου 1429 ἐπῆλθε αἰφνιδίως ὁ θάνατός του, ἕξι μῆνες πρὶν πέσει ἡ Θεσσαλονίκη ὀριστικά στή χέρια τῶν Τούρκων¹⁰⁸. Ὁ χρονογράφος Ἰωάννης Ἀναγνώστης ἀποδίδει τό θάνατό του λίγο πρὶν τήν ἄλωση τῆς πόλεως στή θεία οἰκονομία, γιά νά μὴν ὑπο-φέρει τήν ἐπερχόμενη μεγάλη

¹⁰¹ ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, *Διήγησις*, ἔκδ. Γ. Τσάρα, σ. 8¹²⁻¹⁵. (PG 156, 592B)

¹⁰² Ἐναφέρει χαρακτηριστικά: «Ἐν ἀγάπῃ ἦλθον πρὸς ὑμᾶς καί ἐν ἀγάπῃ πορεύομαι. Ἔχω κανηήσασθαι ἐν Χριστῷ, ὡς οὐκ ἀργυρίου ἢ χρυσοῦ ἢ τινος ἄλλου τῶν παρ' ὑμῖν ἐπεθύμησα» (*Ἀπολογία ἐν τῷ μέλλειν ἀπέρχεσθαι*, D. BALFOUR, *Politico-historical works*, σ. 75⁸⁻¹⁰).

¹⁰³ *Περὶ ἱερωσύνης*, PG 155, 953B.

¹⁰⁴ *Λόγος ἱστορικός*, D. BALFOUR, *Politico-historical works*, σ. 41¹⁴.

¹⁰⁵ *Αὐτόθι*, σ. 55⁵⁻⁶.

¹⁰⁶ Ἐναφερόμενος σ' αὐτές τίς συνθήκες ὁ Συμεῶν λέγει: «Ἐξωθεν μάχαι, φόβοι καί κίνδυνοι ἔσθην λιμοί, ταραχαί μυρίαί, φόβοι, στενώσεις, διαπληκτισμοί τε καί θλίψεις, ἐπήρειαί τε καί κίνδυνοι» (D. BALFOUR, *Ἔργα θεολογικά*, σ. 240³⁹⁻⁴¹).

¹⁰⁷ Ὁ Συμεῶν, στίς Εὐχές πού συνέταξε, περιγράφει πολύ ἀποκαλυπτικά τήν κοινωνική ἀτμό-σφαιρα τῆς ἐποχῆς του καί τήν αἰτία τῶν δικῶν του θλίψεων: «Καί πληθύνονται δικαστήρια καί ἐφευρίσκονται δόλοι καί τάς ἀλλήλων σάρκας ἐσθίουσιν οἱ πολλοί... πρὸς κέρδη τε καί πάθη οἰκεῖα βλέποντες τό δίκαιον παρορώσι... οἱ ἄρχοντες τοῖς ἀρχομένοις δεινῶς ἐπιτίθενται, οἱ μεγάλοι δοκοῦντες τῶν ταπεινῶν κατεπαίρονται... φυλαργυρία κατακρατεῖ τῶν πλειόνων καί διά ταύτην πόροι ἀδικίας ἀπάσης ἀνάμστοι, τόκων τε παράνομα κέρδη καί συλλογαί χρημάτων αἰσχροαί. Ψεύδη τε συρράπτεται τούτοις καί δόλοι καί πᾶν ὅ,τι πανουργίας καί κλοπῆς ἐνέργημα κάκιστον... Πλούσιοι καί πένητες ἅμα, μισοῦντες ἀλλήλους, ἐξαπατῶντές ἐσμεν καί τά ἀλλήλων ἀρπάζοντες, μνησικακοῦντες, μαχόμενοι, συκοφαντίας πλέκοντες ἀλλή-λοις καί ὕβρεις... Ἀφοβία ἐγκριταί πάντων ταῖς ψυχαῖς, ἀναλγησία τε δεινή καί οὐκ αἰσθησις ἐν ἡμῖν, οὐδέ περὶ τοῦ οἰκείου μέριμνα τέλους, οὐδέ διανοεῖται τις ἐξ ἡμῶν, ὡς, θνητός ὢν, αὐριον ἀπελεύσεται... Καί διά ταῦτα συντριβόμεθα καί στενούμεθα καί ὀλιγοστοί γεγόναμεν καί διωκόμεθα, φεῦ, καί καταδουλούμεθα ἔθνησιν ἀσεβέσι καί ἐναγέσι» (*Εὐχή λεγομένη εἰς τήν εἴσοδον τῆς Ἁγίας Τεσσαρακοστῆς*, ΙΩ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Τά λειτουργικά συγγράμματα*, I, *Εὐχαί καί ἕμνοι*, σσ. 54²-55². Πρὸς. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Ἀποκρίσεις πρὸς τινὰς ἐρωτήσεις ἀρχιερέως*, Θ', PG 155, 856B-857^Α).

¹⁰⁸ ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, *Διήγησις*, 8, ἔκδ. Γ. Τσάρα, σ. 22⁴⁻⁵ (PG 156, 600A). Γιά τόν καθορισμό τῆς ἀκριβοῦς ἡμερομηνίας τοῦ θάνατου τοῦ Συμεῶν βλ. D. BALFOUR, *Ἔργα θεολογικά*, σ. 72.

συμφορά, αλλά και για να φανερωθεῖ ἀφ' ενός μὲν ἡ ἀγιότητα καὶ ἀληθινὴ ἀξία τοῦ Συμεών, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἀπαξία τῶν κατηγορῶν του καὶ ἡ δίκαιη τιμωρία τοῦ λαοῦ¹⁰⁹. Ἐπίσης μεταφέρει προφανέστατα τὴν πεποίθηση τοῦ λαοῦ ὅτι ἐν-σάρκωνε τὴ μόνη παρηγορία στοὺς ἄσχημους καὶ δυσβάστακτους καιροὺς τους¹¹⁰ καὶ ὅτι ὑπῆρξε διδάσκαλος τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ὑπα-κοῆς στοῦ νόμο τοῦ Θεοῦ¹¹¹.

Παρά τὴν καθολικὴ ἀναγνώριση του ὡς «ἕξοχον πνευματικόν ἀνάστημα» δὲν κατατάχθηκε μεταξὺ τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας, προφανῶς λόγω τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας πού ἀκολούθησε καὶ τῆς ἀποστροφῆς τῶν κατακτητῶν πρὸς τὸ πρόσωπό του, ἡ ὁποία ἀσφα-λῶς ἀπέτρεπε κάθε σχετικὴ πρωτοβουλία¹¹². Ὡστόσο πολλοὶ μετα-γενέστεροι ἀναγνωρίζοντας τὴν ἀγιότητά του δὲν δίστασαν νὰ τὸν κατονομάσουν ἅγιο, ὅπως ὁ Ἰωάννης ὁ Εὐγενικός¹¹³ καὶ ἀρκετοὶ ἀντιγραφεῖς χειρογράφων ἔργων του, πού ἀντικαθιστοῦσαν τὸ ἐπί-θετο τοῦ «ταπεινοῦ», μέ τὸ ὁποῖο ὁ ἴδιος ὑπέγραφε, μέ τὸ χαρακτη-ρισμὸ «ἅγιος» ἢ «ἀγιώτατος» ἢ «νέος θεολόγος»¹¹⁴. Μόλις τὸ 1981 τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο τὸν κατέταξε στὴ χορεία τῶν ἁγίων ἱεραρχῶν καὶ μεγάλων διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὄρισε ἡ μνήμη του νὰ τιμᾶται στίς 15 Σεπτεμβρίου κάθε ἔτους.

β) Τὸ συγγραφικὸ ἔργο του

¹⁰⁹ ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, *αὐτόθι*, 3, σ. 8¹⁵⁻¹⁶ (PG 156, 592B)

¹¹⁰ *Αὐτόθι*, σ. 10⁸⁻⁹ (PG 156, 592D).

¹¹¹ *Αὐτόθι*, 8, σ. 22²⁴⁻²⁶ (PG 156, 600C)

¹¹² Βλ. D. BALFOUR, *Ἔργα θεολογικά*, σσ. 73-74.

¹¹³ ΙΩΑΝΝΟΥ ΕΥΓΕΝΙΚΟΥ, «Εἰς τὸ μνημόσυνον τοῦ ἁγίου κυροῦ Συμεών», *Συνοδικόν τῆς Κυριακῆς τῆς Ὁρθοδοξίας τῆς Ἐκκλησίας Θεσσαλονίκης*, ἔκδ. J. GOUILLARD, «Le Synodikon de l'Orthodoxie», *Travaux et Mémoire*, 2 (1967), σ. 115.

¹¹⁴ Τίς σχετικῆς ἐνδείξεις βλ. στό I. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Τὸ λειτουργικὸν ἔργον*, σσ. 25-26.

Ὡς συγγραφέας ὁ Συμεὼν ὑπῆρξε πολυγραφότατος. Τό συγ-γραφικό του ἔργο κατά τό πλεῖστον ἐγράφη κατά τή διάρκεια τῆς ποιμαντορίας του στή Θεσσαλονίκη, γι' αὐτό ἀπέβλεπε στήν ἐνίσχυ-ση τοῦ φρονήματος καί τῆς ὀρθοδόξου πίστεως κυρίως τοῦ ποιμνίου του, ἀλλά καί «τῶν ἀπανταχοῦ ἐν ταῖς χώραις ἐθνῶν εὐρισκομένων πιστῶν»¹¹⁵. Περιλαμβάνει θέματα δογματικά, παραινετικά, παραμυ-θητικά καί κυρίως λειτουργικά, τελετουργικά καί ὕμνολογικά. Τά ἔργα του εἶναι τά ἀκόλουθα¹¹⁶:

1. Διάλογος ἐν Χριστῷ κατά πασῶν τῶν αἰρέσεων καί περὶ τῆς μόνης πίστεως τοῦ Κυρίου καί Θεοῦ καί Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῶν ἱερῶν τελετῶν τε καί μυστηρίων πάντων τῆς Ἐκκλη-σίας.

2. Ἐρμηνεία περὶ τε τοῦ θείου ναοῦ καί τῶν ἐν αὐτῷ ἱερέων τε περὶ καί διακόνων, ἀρχιερέων τε καί τῶν ὧν ἕκαστος τούτων στο-λῶν ἱερῶν περιβάλλεται, οὐ μὴν ἀλλά καί περὶ τῆς θείας μυστα-γωγίας, λόγον ἐκάστῳ διδοῦσα τῶν ἐν αὐτῇ τελουμένων θείως καί τοῖς ἐν Κρήτη εὐσεβέσι ζητήσασιν ἀποσταλεῖσα.

3. Ἐρμηνεία συνοπτική κατά δύναμιν εἰς τό τῆς ὀρθοδόξου καί ἀμωμήτου ἡμῶν πίστεως τῶν χριστιανῶν θεῖον καί ἱερόν Σύμβο-λον.

4. Ἐκθεσις ἀναγκαιοτάτη περὶ τῶν τοῦ ἱεροῦ Συμβόλου ῥήσε-ων, ὅθεν συνελέγησαν καί κατά τινων συγκείμεναί εἰσιν.

5. Περιεκτικά ὡς δυνατόν τῆς μόνης τῶν χριστιανῶν ἡμῶν πίστεως κεφάλαια δώδεκα, ἅπερ τινες ἄρθρα καλοῦσι τῆς πίστεως.

6. Ἀποκρίσεις πρὸς τινας ἐρωτήσεις ἀρχιερέως ἠρωτηκότες αὐτόν (τοῦ Πενταπόλεως Γαβριήλ)

¹¹⁵ D. BALFOUR, *Ἔργα θεολογικά*, σ. 111⁷⁻⁸.

¹¹⁶ Γιά τίς ἐκδόσεις τῶν ἔργων τοῦ Συμεὼν Θεσσαλονίκης βλ. I. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Τό λειτουργικόν ἔργον*, σσ. 26-28. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ὁ ἅγιος Συμεὼν ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης (1429)», *Εἰσαγωγική προσθήκη εἰς τήν ἑλληνικήν ἔκδοσιν 1994* τῆς PG 155, σσ. θιγ'-ιζ'.

7. Περί ιερωσύνης πρὸς τινὰ τῶν εὐλαβῶν μοναχῶν ἱερᾶς διακονίας ἠξιωμένον.

8. Εὐχαί (27 τόν ἀριθμόν).

9. Ὑμνοι (24 κανόνες, 3 τριῶδια, 1 διῶδιον, 158 στιχηρά, 7 δοξαστικά, 21 καθίσματα, 6 κοντάκια, 4 οἴκοι, 12 ἑξαποστειλάρια καὶ 8 ἱαμβικά θεοτοκία).

10. Ἐπιστολή προτρεπτική πρὸς σωτηρίας ὁδόν, ἀποσταλεῖσα ἐν ταῖς κατὰ πᾶσαν τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ ἁγίαις τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαις.

11. Ἐπιστολή πρότερον μὲν γραφεῖσα εἰς στηριγμόν εὐσεβείας πρὸς τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ πιστοὺς, τοὺς κατὰ Καισάρειαν καὶ Ἄγ-κυράν τε καὶ Γάγγραν, διὰ τινος διακόνου τοῦτο ζητήσαντος, ὅστερον δέ πλατυνθεῖσα μικρόν καὶ τοῖς περὶ τὴν Θετταλίαν ἐκδοθεῖσα.

12. Ἐπιστολή πεμφθεῖσα Παύλῳ μοναχῷ, ἐξ ἰουδαϊσμοῦ πρὸς τὴν ἀληθῆ τῶν χριστιανῶν ἡμῶν πίστιν ἐπιστρέψαντι, καὶ κατὰ Ἰουδαίων.

13. Ἐπιστολή πεμφθεῖσα πᾶσι τοῖς ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Κίτρος καὶ ταῖς ἄλλαις κατὰ πᾶσαν Θετταλίαν ἁγίαις ἐπισκοπαῖς εὐσεβέσι.

14. Ὁμιλία τε καὶ ἀπολογία ἐν τῷ ἀπέρχεσθαι πρὸς Κωνστα-ντινούπολιν αὐτόν, ὅτε καὶ ἄχρι Ἁγίου Ὄρους ἀπελθόν, τῆς τῶν ἀθέων Ἀγαρηνῶν ἐπιδρομῆς γενομένης, ἐπανῆλθε πάλιν, ἀποστεί-λαντος γράμματα τοῦ πανευτυχεστάτου δεσπότη, τοῦτο ποιῆσαι καὶ τῶν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει θείων ἀνδρῶν συμβουλευσαμένων διὰ τὴν ἐν Χριστῷ ὀφειλήν.

15. Ἰδιωτικόν γράμμα ἄνευ τίτλου (πρὸς μοναχοὺς τῆς Κων-σταντινουπόλεως, ἴσως τῆς Μονῆς τῶν Ξανθοπούλων).

16. Ἐτερον ἰδιωτικόν γράμμα ἄνευ τίτλου (πρὸς Μακάριον Μακροῦν).

17. Λόγος εἰς τόν ἐν ἀγίοις μέγιστον ἀθλητήν καί μυροβλήτην Δημήτριον ἐν ἱστορίας τύπῳ τὰ νεωστὶ αὐτοῦ διηγούμενος θαύματα.

18. Περί τοῦ ἀγίου καί θείου ἀγγελικοῦ σχήματος, περί τε ἡσυχαστῶν καί τῶν ἐν κοινοβίοις καὶ ὑποτακτικῶν.

19. Συμβουλία καί εὐχή τοῖς ἱσταμένοις πιστῶς ὑπὲρ τῆς πατρίδος καί τοῖς ἐναντίως ἔχουσιν ἐπιτιμήσεις.

20. Συμβουλία ὁμοίως περί τοῦ ἱστασθαι ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ καί τῆς πατρίδος καί κατὰ τῶν φρονούντων τὰ ὑπὲρ τῶν ἀσεβῶν ἐπιτίμησις.

21. Λόγος εἰς τὴν λαμπρὰν ἑορτὴν τοῦ μεγίστου ἐν ἀθληταῖς ἀγίοις θαυματουργοῦ καί μυροχεύμονος Δημητρίου.

23. Τινὶ τῶν περιφανῶν ὀρθοδόξων, διδασκαλία αἰτησαμένῳ μικρὰν (περί τῶν εὐαγγελικῶν μακαρισμῶν).

24. Διδασκαλία πρὸς τόν εὐσεβῆ δεσπότην κῦρ Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον, γενόμενον μοναχόν, παραμυθητικὴ τε ἅμα καί πα-ραινετικὴ.

25. Ἐπιστολὴ πρὸς τόν πρωτοπαπᾶν τῆς περὶ τόν Χάνδακα Ἐκκλησίας, περί θείου κηρύγματος.

26. Τῷ δεσπότη (πρὸς Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον).

27. Ἐπιστολὴ πρὸς τόν Οἰκουμενικόν Πατριάρχην (περὶ κωλυμάτων γάμου).

28. Ἐνταλτήριον πρὸς τοὺς μέλλοντας ἀναδέχεσθαι τοὺς λογι-σμούς τῶν προσερχομένων χριστιανῶν πνευματικούς πατέρας.

29. Συγχωρητικόν γράμμα.

30. Ἐγκώμιον Ἰσιδώρου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης.

31. Ἐγκώμιον Γαβριὴλ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης.

32. Τάξις τῆς στάσεως καί τοῦ θυμιάματος.

33. Ἐκθεσις ἀκριβεστέρα μετ' εὐταξίας τῆς ἐν Θεσσαλονίκη ψαλλομένης ἀκολουθίας τοῦ ἁσματος.

34. Ὑποτύπωσις ἐν συνόψει τῶν ἀκολουθιῶν τῶν ἑορτῶν τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ καί πότε δεῖ σημαίνειν διὰ τῶν ἱερῶν

κωδώνων διπλῶς καί ποῖαι δέ αἱ καθολικαί καί μέσαι ἑορταί τοῦ ἑνιαυτοῦ καί πῶς δεῖ ψάλλειν ἐν αὐταῖς.

35. Ψαλτήριον τοῦ ἁσματικοῦ.

36 Ὁκτώηχος (τοῦ ἁσματικοῦ).

37 Διάταξις τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ὅλου ἑνιαυτοῦ τῆς ἐν τῇ ἀγιωτάτῃ τοῦ Θεοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονίκης, ἀρχαίας μέν οὔσης, συντεθείσης δέ ἐπί πλέον εὐτάκτως καί διορθωθείσης παρά τοῦ ταπεινοῦ Συμεῶν ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης.

γ) Ὅψεις τῆς λειτουργικῆς θεολογίας του

Μεταξύ τῶν πολλῶν καί σημαντικῶν ἔργων τοῦ ἀρχιεπισκόπου Συμεῶν ξεχωρίζουν τρία γιά τό κατ' ἐξοχήν λειτουργικό καί τε-λετουργικό τους περιεχόμενο: 1. «Διάλογος ἐν Χριστῶ...»¹¹⁷. 2. «Ἐρμηνεῖα...»¹¹⁸. 3. «Ἀποκρίσεις...»¹¹⁹. Σ' αὐτά κυρίως τά τρία ἔργα βασισηθήκαμε γιά νά παρουσιάσουμε αὐτή τή σύντομη ἀναφορά μας στή λειτουργική θεολογία του ἁγίου Συμεῶν, ἡ ὁποία δέν φιλοδοξεῖ παρά μόνο νά προβάλει κάποιες ὄψεις τίς λειτουργικῆς του διδασκαλίας καθώς καί τόν κεντρικό πυρήνα τῆς σκέψεως του.

Ὅπως ὁ Νικόλαος Καβάσιλας ἔτσι καί ὁ Συμεῶν εἶναι πιστός στή μυσταγωγική παράδοση τοῦ Βυζαντίου καί ἀκολουθεῖ ὡς πρός τή λειτουργική ἐρμηνεῖα τά Ἀρεοπαγίτικα συγγράμματα καί κυρίως τόν Μάξιμο τόν Ὁμολογητή. Ἐτσι τή «θεία Μυσταγωγία» τή βλέπει ὡς ἐρμηνεῖα τῶν συμβόλων «τῶν ἐν τῇ θεῖα συνάξει τελουμένων»¹²⁰, ὅπως δηλώνει στόν πρόλογο τοῦ ἔργου του *Ἐρμηνεῖα περί τοῦ θείου ναοῦ...* Ἡ ἐρμηνεῖα τῶν συμβόλων ἔχει μεγάλη σημασία γι' αὐτόν, διότι ἡ Ἐκκλησία μέ τό «τῆς ἱερουργίας μυστηρίον», τό ὁποῖο

¹¹⁷ PG 155, 33-696.

¹¹⁸ PG 155, 697-750.

¹¹⁹ PG 155, 829-952.

¹²⁰ Ἐρμηνεῖα, PG 155,697A.

«παρέλαβε ἐξ ἀρχῆς (καί) διηνεκῶς ἐνεργεῖ», διδάσκει «διά συμβόλων ἱερῶν... τὰ ὑπὲρ ἔννοϊαν»¹²¹ μυστήρια τοῦ Θεοῦ, τὰ ὅποια τελοῦνται, ὅπως λέγει, «ἄνω τε καὶ κάτω», δηλαδή στήν οὐράνια καὶ ἐπίγεια Ἐκκλησία· «ἐκεῖ μὲν χωρὶς... συμβόλων τινῶν, ἐνταῦθα δὲ διά συμβόλων»¹²². Ἡ ὑπαρξη συμβόλων στή θεία λατρεία, ὅπως ἀναφέραμε καὶ παραπάνω μιλώντας γιὰ τόν ἱερό Καβάσιλα, εἶναι ἀπαραίτητη, γιατί μᾶς ὁδηγεῖ ἀπό τὰ ὄρατά στά ἀόρατα, μεταφέρει, ὅπως λέγει ὁ ἅγιος Συμεών, τόν ἄνθρωπο, πού ἔχει περιβληθεῖ «τό βαρὺ καὶ ὑπὸ τὴν φθορὰν σαρκίον», ἀπό τὰ κάτω πρὸς τὰ ἄνω, ἀπό τὴν «διά συμβόλων» ἐπίγεια ἱερουργία στήν «χωρὶς συμβόλων» οὐράνια ἱερουργία¹²³. Ἡ ἀπλή ὄραση τῶν συμβόλων δέν ἀρκεῖ πρὸς κατανόηση τους. Γιὰ τόν βυζαντινὸ συγγραφέα μας ἡ κατανόηση ταυτίζεται μὲ τὴν κοινωνία τῆς θείας ἱερουργίας· «ἐν τῷ ἔργον ἢ τοῦ Δεσπότητος ἱερουργία καὶ κοινωνία καὶ κατανόησις»¹²⁴, δηλαδή ἡ κατανόηση δέν εἶναι μιὰ ἀπλή γνωστικὴ διαδικασία, «οὐχ ὁ νοῦς ἀπάντων πρὸς τὴν γνώσιν διαβαίνει τῶν τελουμένων», ἀλλὰ μύηση πού μᾶς δίδει ὁ Θεός «περὶ τῶν ἰδίων»¹²⁵ καὶ ἀσφαλῶς προὔποθετεῖ «ἀγιασμό τοῦ νοῦ» καὶ ἀποβαίνει «εἰς φῶς γνώσεως θειοτέρας»¹²⁶.

Τὰ σύμβολα λοιπόν, ὅπως καὶ οἱ ἅγιες εἰκόνες, εἶναι «μορφώ-ματα»¹²⁷ τῶν ἀληθειῶν πού συμβολίζουν, καὶ ὁ ἅγιός μας τὰ προσ-εγγίζει πολὺ συχνά μ' ἓνα διπλὸ ἐρμηνευτικὸ τρόπο. Κατ' ἀρχὰς περιγράφει «τὰ τελούμενα», τὸ τυπικὸ μέρος, ὀνομάζοντάς το «δήλωσιν»¹²⁸, καὶ ὕστερα ἐξηγεῖ, «ὅσον δυνατὸν εἰδέναι» καὶ «καθόσον ἐδόθη (αὐτῶ)»¹²⁹, τί παριστᾶ καὶ

¹²¹ *Αὐτόθι*, β', PG 155, 700D.

¹²² *Διάλογος*, ΡΛΑ', PG 155, 340B.

¹²³ *Αὐτόθι*.

¹²⁴ *Αὐτόθι*, PG 155, 340AB.

¹²⁵ *Ἐρμηνεία*, β', PG 155, 700D-701A.

¹²⁶ *Διάλογος*, PG 155, 253B.

¹²⁷ *Ἐρμηνεία*, οη', PG 155, 729B.

¹²⁸ *Διάλογος*, ΝΘ', PG 155, 208D: «Δήλωσις κατὰ μέρος τῶν πρὸ τοῦ βαπτίσματος, καὶ ἐν τῷ βαπτίσματι, καὶ μετὰ τὸ βάπτισμα τελουμένων».

¹²⁹ *Ἐρμηνεία*, β', PG 155, 701A.

φανερώνει τό σύμβολο, ὀνομάζοντας τήν ἐξήγηση «θεωρία»¹³⁰. Ἡ κεντρική ἔννοια κάθε «θεωρίας» εἶναι, ὅπως καί στόν Καβάσιλα εἶδαμε, «ἡ θεωρία τῆς οἰκονομίας αὐτοῦ (τοῦ Χριστοῦ), τό μέχρι θανάτου ταπεινωθῆναι, τό σφαγῆναι ὑπέρ ἡμῶν, τό ἐσφαγμένον ἐκείνου τό ζωοποιόν καί θεῖον σῶμα... τόν Χριστόν Ἰησοῦν ὄντα... ἅμα καί τήν δευτέραν παρουσίαν...»¹³¹. Τό χωρίο αὐτό ἀποτελεῖ χαρακτηριστικό δείγμα τῆς σκέψεως τοῦ Συμεών πού ξεδιπλώνεται σέ ὅλες τίς «θεωρίες» του περί τῶν μυστηρίων καί ἱερῶν τελετῶν. Πρόκειται δηλαδή γιά τό μυστήριο τῆς οἰκονομίας τῆς σωτηρίας ἀπό τήν προαιώνια θεία βουλή μέχρι τή μέλλουσα ἐπουράνια βασιλεία, ὅπως θά δοῦμε στή συνέχεια.

Ἐνας βαθύς μελετητής τῶν ἔργων τοῦ ἁγίου Συμεών καί ἄρι-στος γνώστης τῆς σκέψεώς του, ὁ ἀείμνηστος καθηγητής καί διδά-σκαλος ὄλων μας Ἰωάννης Φουντούλης, ἀναφερόμενος στό λειτουρ-γικό ἔργο τοῦ ἱεροῦ Πατρὸς¹³², ἐξαίρει τά ἐξῆς βασικά σημεῖα τῆς λειτουργικῆς ἐρμηνείας του: «Ὅλα τά μυστήρια καί οἱ ἱερές τελετές α) ἀποτελοῦνται ἀπό δύο στοιχεῖα, ὑλικό καί πνευματικό, πού πα-ραπέμπουν στή θεία ἐνανθρώπηση, β) συστήθηκαν ἀπό τόν ἴδιο τόν Χριστό καί γ) συμβολίζουν τή σάρκωση τοῦ Χριστοῦ καί γι' αὐτό ἔχουν ὑπερβατικό χαρακτήρα¹³³. Τά σημεῖα αὐτά δείχνουν καθαρά ὅτι τό κέντρο τῶν ἱερῶν μυστηρίων, τελετῶν καί ἀκολουθιῶν εἶναι ὁ Χριστός, ὁ ὁποῖος διδάσκει τήν Ἐκκλησία, ἀλλά καί τόν ἴδιο τόν Συμεών, νά ἐρμηνεύει τή θεία ἀλήθεια· «ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία αὐτόν τόν τοῦ Θεοῦ λόγον, τόν μονογενῆ Υἱόν, τήν ἐνυπόστατον καί ζῶσαν σοφίαν διδάσκαλον ἔχουσα... καί τήν ἀλήθειαν ἐπιμαρτυροῦσα», λέγει, καί ἐκζητᾷ ἀπό τόν Χριστό τή

¹³⁰ Διάλογος, ΟΓ', PG 155, 244B: «Θεωρία τῆς τοῦ μύρου εὐχῆς... Ὅρας ὅτι ἐλέους Θεοῦ τό ἔλαιον σύμβολον; Καί τά λοιπά δέ τά ἐν τῷ μύρῳ τῶν θείων δωρημάτων ἐστίν ἐκτύπωσις».

¹³¹ Ἐρμηνεία, σζ', PG 155,728CD. Πρβλ. R. BORNERT, *Les commentaires byzantins*, σσ. 249-251.

¹³² ΙΩ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Τό λειτουργικόν ἔργον Συμεών τοῦ Θεσσαλονίκης. Συμβολή εἰς τήν ἱστορίαν καί θεωρίαν τῆς θείας λατρείας*, Θεσσαλονίκη 1965.

¹³³ *Αὐτόθι*, σ. 129-132. Πρβλ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ (JEVTIC), «Ὁ Ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης ὡς ἐρμηνευτής ἱερῶν ἀκολουθιῶν», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, 66 (1983), σ. 216.

θεία γνώση προκειμένου να ἐρμηνεύει κατά τό ἐφικτόν: «χορήγησον ἡμῖν σου τήν θείαν διασαφήσαι γνῶσιν ὡς ἐγχωρεῖ ἐνεργεία τῇ σῆ καί χρηστότητι»¹³⁴. Ἔτσι τό «μυστήριον τοῦ Χριστοῦ» ἀποτελεῖ τό κέ-ντρο τῆς σκέψεώς του καί τό κριτήριον τῆς ἐρμηνείας του.

Στό πρόσωπον τοῦ σαρκωθέντος Χριστοῦ στηρίζεται τῆ δυαδικότητά τῶν μυστηρίων· «Ὁς (ὁ Χριστός) καί καθ' ἡμᾶς γεγονώς, ἴν' ἀγίαση ἡμᾶς διπλοῦς ὄντας, καί μυστηρίων ἐδεήθη. Καί διπλῶς ἡμῖν τήν χάριν ἐβράβευσε»¹³⁵. Δηλαδή ὁ Θεάνθρωπος Κύριος ὄντας τέλει-ος Θεός καί τέλειος ἄνθρωπος μᾶς παρέδωσε τά ἱερά μυστήρια διπλῶς, ὡς αἰσθητά, «ἀπό τῶν ὀρωμένων ὄντα», καί ὡς πνευματικά, «Πνεύματι ἀγίῳ τελούμενα καί τῆς χάριτος παρεκτικά», ὥστε νά ἀγιάζεται ὁ διπλοῦς «ἐκ ψυχῆς τε καί σώματος» ἄνθρωπος, τόσο μέ τῆ χάρι τοῦ ἀγίου Πνεύματος ὅσο καί μέ τά ἐξαγιασθέντα ὑλικά μέσα. Λέγει συγκεκριμένα: «Ταῦτα δέ πάντα Ἰησοῦς Χριστός ὁ Θεός ἡμῶν παρέδωκε, καί οἱ αὐτοῦ δι' αὐτοῦ θεῖοι μαθηταί. Διπλῶν γάρ ὄντων ἡμῶν ἐκ ψυχῆς τε καί σώματος, διπλῶς καί ταῦτα ἡμῖν παρ-έσχετο, ὡς ἀληθῶς καί αὐτοῦ διπλοῦ δι' ἡμᾶς γεγονότος, Θεοῦ ἀλη-θῶς ὄντος, καί ἀνθρώπου ἀληθῶς χρηματίσαντος, ὡς ἂν τῇ μέν χά-ριτι τοῦ Πνεύματος νοητῶς ἡμῶν τάς ψυχάς ἀγιάζη, τοῖς αἰσθητοῖς δέ ὕδατι τε καί ἐλαίῳ, καί ἄρτω καί ποτηρίῳ καί τοῖς λοιποῖς ἀγια-ζομένοις τῷ Πνεύματι, καθαγιάζη ἡμῶν καί τά σώματα, καί ὀλοτελῆ περέχη τήν σωτηρίαν... Διά τοῦτο τοίνυν καί τά μυστήρια ταῦτα δέδωκε διπλῶς, αἰσθητῶς μέν ἀπό τῶν ὀρωμένων ὄντα, Πνεύματι δέ ἀγίῳ τελούμενα, καί τῆς θείας χάριτος παρεκτικά ψυχαῖς τε καί σώμασι»¹³⁶.

¹³⁴ Ἐρμηνεία, PG 155, 753BCD.

¹³⁵ Διάλογος, ΛΑ', PG 155, 156D.

¹³⁶ Αὐτόθι, ΠΗ' PG 155, 265D-268A. Πρβλ. Αὐτόθι, PG 155, 524D-525A: «Δύο γάρ εὐχαί εἰσι τελεστικά... ἐν πᾶσι τοῖς μυστηρίοις, καί τόν διφυῆ σημαίνουσιν Ἰησοῦν. Ὁς ἄληπτος ὢν, ἀσώματος τε καί ἄφρατος, καί σῶμα ἔλαβε δι' ἡμᾶς, καί περιληπτός ὤφθη, καί τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη, μένων ἀναλλοιώτως Θεός, ἵνα καί ἡμᾶς διπλῶς κατά τε τό ἀόρατον καί ὄρατόν ἀγίαση τήν ψυχὴν λέγω καί τό σῶμα... Καί τά μυστήρια δέδωκε διπλῶς, ὄρατά μέν ὄντα καί ἐκ στοιχείων διά τό σῶμα ἡμῶν, νοητά δέ καί μυστικά καί πλήρη χάριτος ἀοράτου διά τό πνεῦμα

Ἀπό τὰ παραπάνω γίνεται σαφές ὅτι ὁ ἅγιος Συμεών προσεγγίζει χριστολογικά τὰ μυστήρια καί τίς ἱερές τελετές, ἡ δέ θεία οἰκο-νομία τῆς σωτηρίας ἀποτελεῖ τήν ἀρχή, τό τέλος καί ὅλο τό περι-εχόμενό τους. Ἔτσι συνδέει μέ πατερικό τρόπο χριστολογία καί σωτηριολογία. Τό ἔργο τοῦ Θεανθρώπου Χριστοῦ ὑπέρ τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου καί κυρίως τό Θεανθρώπινο πρόσωπό του ἀπο-τελοῦν τό κεντρικό γεγονός τῆς θείας λατρείας. Ὁ Θεάνθρωπος Κύριος καί ὁ ἄνθρωπος συναντῶνται σ' αὐτήν, ὁ μέν «χορηγούμε-νος» ὁ δέ ἀγιαζόμενος, ὅπως ἀναφέρει σ' ἕνα πολύ χαρακτηριστικό κείμενό του ὁ ἅγιός μας: Ὁ Χριστός «πανταχοῦ τῇ τελετῇ καί τῇ κοινωνίᾳ (ἐστί)... οὕτω γάρ ἠθέλησεν ὁ πάντων τεχνίτης τήν αὐτήν λειτουργίαν ἄνω τε καί κάτω τελειῖσθαι καί αὐτός οὕτως ὠφθη πεποικώς καί ἄνθρωπος ὀφθείς, δι' ἑαυτοῦ τήν μεθ' ἡμῶν ἔνωσιν ἐξετέλεσε... Ἡμῶν δέ τήν κτιστήν προσείληφε φύσιν καί ὑποστατι-κῶς ἡμῖν ἦνωται· καί τῇ βροτεῖα φύσει τῶν τῆς θεότητος μεταδίδω-σιν αὐχημάτων ἐνδεδυμένος ἀχωρίστως καί ἀσυγχύτως αὐτήν... Ὡράθη οὖν, καί πάλιν ὡς εὐδόκησε καθορᾶται. Καί ἑαυτό δέδωκεν ἡμῖν, καί ὑπέρ ἡμῶν καί τανῦν αὐθις δίδωσι. Καί τῶν τοιούτων ἔργων, ὧ πολλῆς ἀγαθότητος, ἡμεῖς (οἱ ἱερεῖς) λειτουργοί τε καί ὑπηρέται καί μύσται. Τί τούτου μεῖζον, κατά τό ἐνεργεῖν τὰ μυσ-τήρια... ὧ τοῦ θαύματος! Τοῖς μυστηρίοις γινόμενος (ὁ Κύριος) καί φαινόμενος, καί διδόμενος, καί φερόμενος, καί χορηγούμενος, καί οἰκιζόμενος, καί ἐνδυόμενος, καί ὀργιζόμενος, καί καταλλατόμενος, καί ἰλεούμενος, καί μεταλαμβανόμενος»¹³⁷.

Πρόκειται ἀσφαλῶς γιά τό ἔργο τῆς οἰκονομίας τῆς σωτηρίας, πού παρέχεται σέ κάθε μυστήριο, δηλαδή πρόκειται γιά τήν «ἐκδίω-ξη ἀφ' ἡμῶν τοῦ θανάτου» καί τήν «ἐμφύτευση τῆς ἀθανασίας», ἡ ὁποία παρέχεται στό ἀνθρώπινο γένος ἀπό «τόν ἄτρεπτον φύσει, τόν αἰεὶ ὄντα Λόγον... διά τῶν μυστηρίων

ἡμῶν· ὅτι τοῖς μυστηρίοις τύτοις, καί σώμασι καί ψυχαῖς ἀποκαθαίρομεθά τε καί φωτιζόμεθα, καί ἰάσεως ἅμα μετέχομεν καί ἀγιασμοῦ».

¹³⁷ Περὶ ἱερωσύνης, PG 155, 956C-957A.

αὐτοῦ καὶ τῶν οἰκείων (ιερέων), ἐχόντων τὴν χάριν αὐτοῦ». Ἔτσι σέ κάθε μυστήριο καὶ ἱερά τελετὴ ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς ἐνεργεῖ ὡς ἱερέας καὶ ἱερουργός: «αὐ-τός εἰς αἰεὶ ἐνεργεῖ, καὶ φθάνει διὰ πολλῶν... καὶ πάντα διὰ πάντων ἐνεργεῖ». Ἡ ἐνέργειά του ὁμως τελεῖται διὰ τῶν ἱερέων, ἐμεῖς, λέγει ὁ ἅγιος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, δέν «ἐνεργοῦμεν τελοῦντες τὰ μυστήρια· ἀλλὰ λειτουργοῦμεν μόνον, ἥτοι ὑπηρετοῦμεν. Αὐτὸς δέ δι' ἡμῶν ἐνεργεῖ»¹³⁸. Γι' αὐτό ὁ Χριστὸς εἶναι καὶ ἱερέας καὶ ἱερουρ-γός, ἀλλὰ, ὅπως εἶπε ὁ ἅγιός μας λίγο πιό πάνω, εἶναι ὁ «φαινόμε-νος, καὶ διδόμενος, καὶ μεταλαμβανόμενος». Αὐτὰ ἰσχύουν ἀσφα-λῶς γιὰ ὅλα τὰ μυστήρια ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν γιὰ τό μυστήριο τῆς θείας εὐχαριστίας. Εἶναι σαφῆς ὁ Συμεών ὅταν στή συνέχεια τῶν παραπάνω συνδέει τὴν ἱερουργία τοῦ Κυρίου μέ τό μυστήριο τῆς θείας εὐχαριστίας: «Διό καὶ μυρίων προσφερόντων καθεκάστην καὶ ἐν ταυτῶ ἱερουργῶν, ἐν ἐστί τό σῶμα καὶ αἷμα, καὶ μία ἢ θυσία, καὶ οὐ πολλαί, ὁ γάρ τοῦ Θεοῦ Λόγος ζῶν ἐστί καὶ ἐνεργῆς, καὶ παντα-χοῦ, καὶ ὑπέρ τό πᾶν»¹³⁹.

Ἡ θεία λειτουργία, « ἦν εὐχαριστίαν καὶ κοινωνίαν» ὀνομά-ζουμε, ὅπως ἀναφέρει ὁ Συμεών ἀκολουθώντας τὰ Ἱεροπαγίτικα συγγράμματα, βρίσκεται στό κέντρο ὅλων τῶν μυστηρίων καὶ ἱερῶν τελετῶν, εἶναι «μυστήριον μυστηρίων... καὶ τελετῶν ἀπασῶν τελε-τή»¹⁴⁰, γιατί σ' αὐτὴν πραγματώνεται τό μυστήριον τῆς θείας οἰκο-νομίας τῆς σωτηρίας, «τό μυστήριον τῆς σαρκώσεως καὶ τοῦ πά-θους κηρύττεται, καὶ τὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως ὧδε ἐκτυποῦνται καὶ τῆς σταυρώσεως... τὰ τῆς οἰκονομίας τοῦ Σωτῆρος τέλεια ἐν τῶ ἄρ-τω... καθορᾶται... ἢ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἐξεικονιζόμενος, τόν ἀναρχόν τε καὶ ἀτελεύτητον Λόγον σεσαρκωμένον πάντων ὁμοῦ δεικνύντων,

¹³⁸ *Διάλογος*, ΜΑ', PG 155, 181CD. Πρβλ. *Αὐτόθι*, ΤΑ', PG 155, 553CD: «Αὕτη ἡ Θεία καὶ ἱερω-τάτη (λειτουργία)... μόνον ἔργον Θεοῦ (ἐστί), καὶ ὑπό τῶν ἱερέων αὐτοῦ καὶ οὐ τινος ἄλλου τελούμενον».

¹³⁹ *Αὐτόθι*, ΜΑ', PG 155, 181D-184A.

¹⁴⁰ *Αὐτόθι*, PG 155, 253BC.

καί Θεόν ὄντα καί καθ' ἡμᾶς ὄφθέντα, καί σαρκωθέντα ἀληθῶς καί παθόντα, καί τόν ἐν μορφῇ Θεοῦ ὄντα, καί ἐν μορφῇ ἀνθρώπου γενόμενον»¹⁴¹. Βεβαίως ἐδῶ δέν πρόκειται γιά μιᾶ ἀπλή τελετή ἀνα-παράστασης τῆς οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ, ἀλλά γιά προσωπική πα-ράδοση τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστοῦ σέ μᾶς καί στήν Ἐκκλησία του καί γιά «τήν ἡμετέρα σωτηρία». Αυτό γίνεται σαφές ὅταν ὁ ἅγιός μας ἀναφέρει ὅτι ὁ Χριστός «ἱερούργησε, καί ἱερουργεῖν ἡμῖν παραδέ-δοκε»¹⁴² ἢ «τήν αὐτοῦ (τοῦ Χριστοῦ) ἐνεργεῖ παράδοσιν»¹⁴³ ἢ «ἐκτυ-ποῖ (ὁ Χριστός) τήν ἀνάμνησιν αὐτοῦ ὡς παρέδωκεν ἐνεργῶν»¹⁴⁴. Συνεπῶς ἡ θεία εὐχαριστία εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Χριστός, ἡ πραγμάτωση τῆς παράδοσης τοῦ ἔργου του «δι' ἡμᾶς καί διά τήν ἡμετέραν σωτηρίαν», ὅπως ἀκριβῶς ὁ προφήτης τήν προεῖδε λέγοντας «ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καί ἐμπεριπατήσω» (Β' Κορ. 6,16: Λευ. 26,11 κ. ἐξ. Ἦσ. 14,23. Ἀποκ. 21,3) καί ὅπως ὁ ἴδιος τήν ἐκζήτησε ἀπό τόν Θεόν Πατέρα «ἵνα ὧσιν ἐν καθῶς ἡμεῖς» (Ἰω. 7, 11) καί τήν προανήγγειλε λέγων «ἰδοῦ ἐγώ μεθ' ἡμῶν εἰμί πάσας τὰς ἡμέρας» (Ματ. 28, 20)¹⁴⁵.

Ἄλλά ἡ πραγμάτωση αὐτή ἐμφαίνεται κυρίως στήν κοινωνία «τῆς σαρκός καί τοῦ αἵματος αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ» πού λαμβάνουμε κατά τή θεία εὐχαριστία. Ὁ Κύριος σταυρώθηκε καί ἔχυσε τό αἷμα του «δι' ἡμᾶς, ἵν' αὐτοῦ κοινωνῶμεν... ἵνα μεθ' ἡμῶν ἦ (ὁ Χριστός), καί κοιωνοί ὦμεν αὐτοῦ... καί τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ μετέχωμεν πάν-τες»¹⁴⁶ καί ἡ θεία εὐχαριστία τελεῖται «εἰς τό ἱερουργηθῆναι αὐτό τό πανάγιον σῶμα Χριστοῦ καί αἷμα, καί τοῖς πιστοῖς ἅπασιν εἰς κοινωνίαν δοθῆναι»¹⁴⁷. Συνεπῶς, καταλήγει ὁ ἅγιος Συμεών, ἡ θεία κοινωνία εἶναι «ένωσις Θεοῦ μεθ' ἡμῶν, θέωσις ἡμῶν, ἁγιασμός, χάριτος

¹⁴¹ *Ἀπόστολι*, ΠΗ', PG 155, 265D-268A.

¹⁴² *Ἀπόστολι*, ΜΔ', PG 155, 189B.

¹⁴³ *Ἀπόστολι*, ΠΔ', PG 155, 264B.

¹⁴⁴ *Ἀπόστολι*, ΠΕ', PG 155, 265A.

¹⁴⁵ *Ἀπόστολι*, ΞΗ', PG 155, 233B.

¹⁴⁶ *Ἀπόστολι*, PG 155, 233BC.

¹⁴⁷ *Ἀπόστολι*, ΟΗ', PG 155, 252D.

πλήρωμα, ἔλλαμψις, ἀποτροπή παντός ἐναντίου, χορηγία παντός ἀγαθοῦ»¹⁴⁸. Γι' αὐτό καί ὀνομάζει τή θεία εὐχαριστία ὄχι μόνο «μυστήριον μυστηρίων... καί τελετῶν ἀπασῶν τελετή», ὅπως εἶδαμε, ἀλλά καί «τελετάρχη καί τελεστική»¹⁴⁹, γιατί τελειοῖ τή χάρη πού λαμβάνουμε σέ ὅλα τά ἄλλα μυστήρια. Εἶναι πολύ χαρα-κτηριστικά τά ὅσα λέγει περί αὐτοῦ, ἀναφερόμενος στή θεία κοινω-νία πού παρέχεται στόν νεοβαπτισθέντα: «τό τέλος τοῦ βαπτίσματος καί τοῦ μύρου, ἡ κοινωνία (ἐστί)... ὁ μὲν οὖν ἀρχιερεὺς μετὰ τό μεταδοῦναι τῷ βαπτισθέντι τῆς κοινωνίας, εὐχαριστήσας τῷ Σωτῆ-ρι, καί ἀπολύσας... ἀπέρχεται... καί συνεχῶς εἰς τήν κοινωνίαν ἄ-γειν τῶν μυστηρίων τό βρέφος· οὕτω γάρ μᾶλλον ἔσται συντηρού-μενόν τε καί αὐξανόμενον ὑπό τοῦ Χριστοῦ»¹⁵⁰.

Τό μυστήριο τοῦ Χριστοῦ τό ὁποῖο λαμβάνουμε καί κοινω-νοῦμε στή θεία εὐχαριστία, ὁ ἱερός Πατήρ τό συνδέει καί μέ τόν Πατέρα καί μέ τό ἅγιο Πνεῦμα. Ἐναφερόμενος συγκεκριμένα στήν ἐκφώνηση «Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καί ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ Πατρός, καί ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος» λέγει ὅτι «οἰκεῖ ὁ Χριστός σύν τῷ Πατρί καί τῷ Πνεύματι, καί μονήν ποιεῖται ἐν ἡμῖν» ἢ «υἰοθετήθημεν τῷ Πατρί διά τοῦ Μονογενοῦς σαρκωθέ-ντως ἐν ἁγίῳ Πνεύματι». Ἡ ἀναφορά αὐτή δείχνει ὅτι ἡ χριστολογι-κή ἀντίληψη τοῦ Συμεῶν εἶναι ἄμεσα συνδεδεμένη μέ τό μυστήριο τῆς ἁγίας Τριάδος, εἶναι δηλαδή τριαδοκεντρική καί γι' αὐτό ὅσα τελοῦνται στά μυστήρια καί τίς ἱερές ἀκολουθίες ἐνεργοῦνται διά τῆς χάριτος τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Γιά νά διασαφηνίσει μάλιστα ποίας χάριτος κοινωνοῦμε καί ποίας δωρεᾶς μετέχουμε, κάνει μία σαφέστατη ἀναφορά στή διδασκαλία τοῦ προκατόχου του ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, λέγοντας ὅτι τή «δωρεάν καί χάριν τῆς ἁγίας Τριάδος

¹⁴⁸ *Αὐτόθι*, PG 155, 253C.

¹⁴⁹ *Αὐτόθι*.

¹⁵⁰ *Αὐτόθι*, ΞΗ', PG 155, 233B-236A. Πρβλ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ (JEVTIĆ), «Ὁ Ἅγιος Συμεῶν Θεσσαλονίκης ὡς ἐριμηνευτής ἱερῶν ἀκολουθιῶν», σσ. 232-234.

λαμβάνομεν, καί οὐ φύσιν, οὐδέ τάς ὑποστάσεις», «οὐχ ὑποστατικῶς, ἀλλά κατὰ χάριν»¹⁵¹.

Ἐκ τῶν ὅσων ἤδη ἀναφέραμε, νομίζω ὅτι ἔγινε κατανοητό ὅτι τό κέντρο τῶν μυστηρίων καί ἰδιαίτερος τῆς θείας εὐχαριστίας εἶναι τό πρόσωπο τοῦ Θεανθρώπου Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος ἐγκεντρώνει, χριστοποιεῖ καί θεώνει τόν ἄνθρωπο, διά τῆς ἐνεργείας καί χάριτος τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ. Εἶναι πολύ ἐνδιαφέρον νά δοῦμε, ἔστω καί ἀποσπασματικά, πῶς ὁ ἅγιος Συμεών μέσω αὐτοῦ τοῦ γεγονότος ἐρμηνεύει ὅλα τά μυστήρια καί τίς ἱερές τελετές. Κατ' ἀρχάς ἀναφέρει ὅτι οἱ ἱερές ἀκολουθίες εἶναι ἑπτά, σύμφωνα μέ τά ἑπτά «χάρι-σματα τοῦ Πνεύματος» καί τούς λόγους τοῦ προφητάνακτος Δαβίδ «ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἤνεσά σε» (Ψαλ. 118, 119): «Ἐπεὶ καί διά πνεύματος αἱ ἱεραὶ προσευχαί, καί εἰσὶν αὗται, οὕτω καλούμεναι· Μεσονυκτικόν, Ὁρθρος συναπτῶς μετά τῆς Πρώτης ὥρας, Τρίτη ὥρα, Ἑκτη τε καί Ἐνάτη, Ἐσπερινός καί Ἀπόδειπνον»¹⁵². Ὅλες οἱ ἀκολουθίες τῶν Ὁρῶν τελοῦνται, ὅπως λέγει, «εἰς τιμὴν τῆς Τριάδος» ἢ «εἰς δόξαν τῆς Τριάδος» κάθε μία ὁμως χωριστά ἔχει τή δική τῆς χριστολογικῆ ἐρμηνεία: Ἡ Τρίτη ἀναφέρεται στή σταύρωση τοῦ Κυρίου· «ὅτι ἐν αὐτῇ (τρίτη ὥρα) ἢ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἀπόφασις (τῆς σταυρώσεως) γέγονε» καθώς ἐπίσης «ὅτι ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ εἰς τούς ἀποστόλους κατῆλθε τό Πνεῦμα τό ἅγιον». Ἡ Ἑκτη «διά τό σταυρωθῆναι ἐν αὐτῇ τόν Κύριον, καί τό γενέσθαι σκότος ἐπὶ πᾶσαν τήν γῆν, ὡς τοῦ Σωτῆρος ὑπέρ ἡμῶν σαρκί πάσχοντος». Ἡ Ἐνάτη «διά τό ἐν τῇ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ τόν Σωτῆρα ἡμῶν παραδοῦναι τῷ Πατρί τήν θείαν αὐτοῦ ψυχὴν, καί τελείαν τήν θυσίαν ὑπέρ ἡμῶν γενέσθαι»¹⁵³. Ἐκ τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ Ὁρθρου καί τοῦ Ἐσπερινοῦ μπορούμε νά δοῦμε ἀποσπασματικά κάποιες χριστολογικῆς ἐρμη-νεῖες, ὅπως τό «Θεός Κύριος» ἢ τό

¹⁵¹ *Αὐτόθι*, ΛΒ', PG 155, 168AB. Τήν ἀναφορά τοῦ Συμεών στήν παλαμική θεολογία βλ. κυρίως *αὐτόθι*, PG 155, 157-176.

¹⁵² *Αὐτόθι*, ΣΖΗ', PG 155, 549CD.

¹⁵³ *Αὐτόθι*, PG 155, 552AD

«Ἀλληλουΐα» τοῦ Ὁρθρου, πού στό μέν πρῶτο βλέπει «τοῦ Θεοῦ Λόγου τήν σάρκωσιν» στό δέ δεύτερο τήν «διά τῆς σαρκώσεως τοῦ Λόγου» ἔλευση τοῦ Θεοῦ καί «τήν ἐπί γῆς αὐτοῦ (τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ) παρουσίαν τήν τε πρότερον διά σαρκός ἐν πτωχεΐᾳ γεγεννημένην, καί τήν ὕστερον μετά δόξης ἀπ' οὐρανοῦ ὑφ' ἡμῶν ἀπεκδεχομένην»¹⁵⁴. Μέ παρόμοιον τρόπο ἐρμηνεύει καί τίς ἐνέργειες τοῦ ἱερέως κατά τήν εἴσοδο τοῦ Ἑσπερινοῦ, δηλαδή «τί τό κλίνειν τόν ἱερέα καί ἀνίστασθαι, καί ἀναβαίνειν εἰς τό θυσιαστήριον, καί εἰσέρχεσθαι». Στίς ἐνέργειες καί κινήσεις αὐτές τοῦ ἱερέα βλέπει ὁ ἅγιός μας τή θεία οἰκονομία: «Τό ἐξελθεῖν μέν καί κατέρχεσθαι τήν κατάβασιν Χριστοῦ καί ταπεινώσιν· τό ἐνδεδυμένον δέ εἶναι τά ἱερατικά, τήν σάρκωσιν· τό μέσον τε στάντα κλίνει τήν κεφαλήν, τό μέσον τῆς γῆς σταυρωθῆναι ὑπέρ ἡμῶν καί ἀποθανεῖν, καί τό εἰς ἄδου κατελθεῖν τόν Σωτήρα. Ὅθεν καί ἐν σιγῇ καί κλίνων προσεύχεται, ὅτι τῷ Πατρὶ δούς ἑαυτόν κατελθόν εἰς τόν ἄδην, ἡμᾶς ἐκεῖθεν ἐρρύσατο»¹⁵⁵. Ὅλες αὐτές καί πολλές ἄλλες παρόμοιες ἐρμηνεῖες πού ἔδωσε γιά τίς ἱερές τελετές ὁ Συμεών, ὅσο μικρές καί ἀσήμαντες καί ἄν φαίνονται, δέ παύουν νά περιέχουν, ὅπως ὁ ἴδιος ἀναφέρει, τήν θεία σοφία: «Ἀλλά μή θαύμαζε... καί τά μικρά δοκοῦντα ταύτης πλήρης σοφίας εἰσί· καί ὅσω μικρά τισι νομιζόμενα, μᾶλλον μείζονος γνώσεως· ὅτι καί τό τοῦ Θεοῦ μωρόν δοκοῦν τοῖς ἀνθρώποις σοφώ-τερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί, καί τό ἀσθενές, ἰσχυρότερον· καί ὅτι μία μέν καί ἀπλή ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία, ἐν αὐτῇ δέ οἱ θησαυροί τῆς σοφίας εἰσί καί τῆς γνώσεως»¹⁵⁶.

¹⁵⁴ *Ἀπόστολι*, ΤΘ', PG 155, 565D-568B. Ἡ παραπάνω ἐρμηνεία τοῦ «Ἀλληλουΐα» φανερώνει τή χριστολογική σχέψη τοῦ Συμεών, ὁ ὁποῖος ἀπό τή σημασία πού ἔχει ἡ λέξι στήν ἐβραϊκή γλώσσα «Αἰνεῖτε τόν Κύριον» (βλ. *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, band II, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1977, σσ. 433-444) ἀνάγεται στόν σαρκωθέντα Λόγο τοῦ Θεοῦ.

¹⁵⁵ *Διάλογος*, ΤΑΓ', PG 155, 605D-608A.

¹⁵⁶ *Ἀπόστολι*, ΤΚΒ', PG 155, 585D-588A. Βλ. καί *ἀπόστολι*, PG 155, 225C. Πρβλ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ (JEVVIC), «Ὁ Ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης ὡς ἐρμηνευτής ἱερῶν ἀκολουθιῶν», σσ. 228-230.

Ὁ ὅσιος Συμεών, ὡς γνήσιος συνεχιστής τῆς πατερικῆς θεολογίας, δέν παραλείπει νά δώσει στήν ἐρμηνεία του καί τήν ἐσχατο-λογική διάσταση τῶν ἱερῶν μυστηρίων καί λοιπῶν τελετῶν. Τό μυστήριον τοῦ σαρκωθέντος Λόγου τοῦ Θεοῦ τό βιώνει μέσα στά μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας ὡς παρόν, ἀλλά καί ὡς προσδοκία τοῦ μέλλοντος, γνωρίζοντας ὅτι «τοῦ Σωτήρος ἐπιφανέντος, οὐκ ἄλλο ἔσται κληρονομία τοῖς πιστοῖς ἢ ἡ τοῦ Θεοῦ βασιλεία»¹⁵⁷. Ἡ κοινωνία μέ τόν Χριστό πού προσφέρεται στά μυστήρια, ἀποτελεῖ γεγονός ἀλλά συγχρόνως καί σκοπό, ἀφοῦ ἡ πληρότητα τῆς κοινωνίας θά πραγματοποιηθεῖ στόν μέλλοντα αἰῶνα, ὡς «ἐν τῷ μέλλοντι θεωρία, βασιλεία τε καί ἀπόλαυσις». Μέ τή συμμετοχή μας στά μυστήρια βιώνουμε ὡς παρόν τό ἔργο τῆς θείας οἰκονομίας πού ἔχει ἤδη περατωθεῖ, ἀλλά ζοῦμε καί τό δικό μας ἔργο, πού συνεχίζεται καί θά περατωθεῖ στόν ἀτελεύτητο αἰῶνα τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Γι' αὐτό βλέπουμε τόν συγγραφέα μας μέσα ἀπό τά λειτουργικά του κείμενα νά προσδοκᾷ τήν βασιλεία τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἀλλά συγχρόνως νά τή ζεῖ στό λειτουργικό παρόν· νά πανηγυρίζει λειτουργικῶς, προγευόμενος καί κοινωνώντας τῶν δωρεῶν τῆς ἐπουράνιας βασιλείας, ἀλλά νά ἔχει τήν αἴσθησι τῆς πληρότητος τῆς πανηγύρεως, πού θά ἀκολουθήσει στή μέλλουσα βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Λέγει χαρακτηριστικά: «Ἐπεὶ καί ἐν τῇ πανηγύρει ἐκείνῃ τοῦ μέλλοντος ἢ τά μυστήρια ἔσονται δοξολογούμενα τοῦ Θεοῦ καί τά τῆς ἐνανθρωπήσεως μᾶλλον, ἢ σὺν αὐτοῖς καί τά ἄθλα τῶν ἀγωνισαμένων ὑπέρ αὐτοῦ, ὡς καί ἐν τοῖς ἐπινικίοις τοῦ βασιλέως, καί οἱ δι' αὐτόν ἐναθλήσαντες ἀναγορευόμενοι στεφανοῦνται»¹⁵⁸. Ἀκόμη καί τά ψαλλόμενα, ὅπως γιά παράδειγμα τό «Ἀλληλουῖα», τοῦ ὁποῦ εἶδαμε ἤδη

¹⁵⁷ Ἐρμηνεία, σζ', PG 155, 728C.

¹⁵⁸ Διάλογος, ΤΘ', PG 155, 568B. Πρβλ. ΝΙΚ. ΙΩΑΝΝΙΔΗ, «Τά ἔσχατα στίς Α' καί Β' Πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολές τοῦ ἀποστόλου Παύλου κατὰ τόν Εὐθύμιο Ζιγαβηνό», Ἀπόστολος Παῦλος καί Κόρινθος. Πρακτικά Διεθνούς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου (Κόρινθος, 23-25 Σεπτεμβρίου 2007), τόμ. Α', Ἀθήνα 2009, σσ. 627-628.

τή χριστο-λογική έρμηνεία, αναγγέλουν τήν «ἐπιδημίαν τοῦ Θεοῦ», τό «ἔρχε-ται ὁ Θεός καί τοῦτον αἰνεῖτε... τό μέλλειν τόν Κύριον ἔρχεσθαι, καί κατά τήν πρώτην αὐτοῦ καί τήν δευτέραν παρουσίαν, καί τήν χάριν αὐτοῦ ἀποστέλλειν ἡμῖν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι». Γι' αὐτό ἡ Ἐκ-κλησία ψάλλοντας καί ὑμνῶντας τόν Θεό ἔχει τή βεβαιότητα ὅτι ὑπάρχει στό λειτουργικό παρόν ὡς «τόν Χριστόν λαβοῦσα, καί ἐξ οὐρανοῦ τοῦτον ἐκδεχομένη»¹⁵⁹.

Πλήθος τέτοιων χωρίων, πού μαρτυροῦν τήν ἐσχατολογική προοπτική τοῦ ἱεροῦ Πατρός, βρίσκουμε κυρίως στίς εὐχές του, διά τῶν ὁποίων ἐκζητεῖ ὄχι μόνον τά ἀγαθά τῆς παρούσας ζωῆς, ἀλλά καί τά «τῆς μελλούσης δόξης»¹⁶⁰: «Θρέψον ἡμᾶς (Κύριε) τροφαῖς ἐπι-γείοις καί οὐρανόις, ἵνα καί ἐνταῦθα καί ἐν τῷ μέλλοντι ἐν εὐφρο-σύνη μεγαλύνωμεν καί δοξάζωμεν τό πανάγιον ὄνομά σου...»¹⁶¹ ἢ «Ἡμᾶς εὐσπλάχνως προσδεχόμενος καί ἐλεῶν καί οἰκτίρων, τά τε παρόντα χορήγησον καί τά μέλλοντα ἐκοικονόμησον ἡμῖν ἀγαθά σου καί τούτων μετόχους πάντας ἡμᾶς ἀνάδειξον...»¹⁶² κ. ἄ.

δ) Ἡ προσφορά του στή διατήρηση καί μεταρρύθμιση τοῦ ἀσματικοῦ τυπικοῦ

Εἶναι γνωστό ἀπό τίς σωζόμενες πηγές, ἐκδεδομένες καί ἀνέκ-δοτες, ὅτι ὁ τρόπος προσευχῆς τῶν νυχθήμερων ἀκολουθιῶν τῆς βυ-ζαντινῆς Ἐκκλησίας, πού καθοριζόταν ἀπό τυπικές διατάξεις, οἱ ὁποῖες ἔπρεπε νά τηροῦνται κατά τήν τέλεσή τους, ἦταν διπλός: ὑπῆρχε ὁ ἐνοριακός καί ὁ μοναχικός τύπος. Ὁ πρῶτος ἀφοροῦσε τίς ἀκολουθίες πού τελοῦνταν

¹⁵⁹ *Αὐτόθι*, ΕΓ', PG 155, 225C. Πρβλ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ (JEVΤΙĆ), «Ὁ Ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης ὡς ἐριμνευτής ἱερῶν ἀκολουθιῶν», σσ. 235-237.

¹⁶⁰ *Εὐχή ἐξομολογήσεως καί αἰτήσεως λεγομένη ἐπί σεισιῶν καί ἀνχμῶν...*, ἔκδ. ΙΩ. ΦΟΥΝΤΟΥ-ΛΗ, *Τά λειτουργικά συγγράμματα, I, Εὐχαί καί ὕμνοι*, σ. 25²⁷.

¹⁶¹ *Εὐχή λεγομένη ἐπί ἀνχμῶν καί λιμῶν καί ἐθνῶν ἐπιδρομῆ*, *αὐτόθι*, σ. 27²⁹⁻³¹.

¹⁶² *Εὐχή ἐπί τῇ μνήμῃ τῶν ἐγκαινίων τοῦ Θείου Ναοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου, τῆς Ἁγίας Σοφίας, αὐτόθι*, σ. 51¹³⁻¹⁵.

στούς ένοριακούς ναούς καί εἶναι γνωστός ὡς «κοσμικό» ἢ «ἀσματικό» τυπικό, μέ ἀντιοχειανή πιθα-νῶς καταγωγή¹⁶³, καί ὁ δεύτερος ἀφοροῦσε τίς ἀκολουθίες πού τελοῦνταν στίς ἱερές μονές, γνωστός ὡς «μοναχικό» τυπικό, μέ προέλευση τήν ἱερά Μονή τοῦ Ἁγίου Σάββα στά Ἱεροσόλυμα καί γι' αὐτό ὀνομαζόταν καί «Ἱεροσολυμιτικό» ἢ «Τυπικό τοῦ ἁγίου Σάββα»¹⁶⁴. Ἡ ὀνομασία τοῦ ἀσματικοῦ τυπικοῦ προῆλθε ἀπό τή μελωδία, τήν ψαλμωδία, πού ὑπῆρξε τό κυρίαρχο στοιχεῖο στήν τέ-λεση τῶν ἀκολουθιῶν κατά τό τυπικό αὐτό. Ὁ Συμεών λέγει σχετικά: «αἱ καθολικαί ἐκκλησίαι πᾶσαι ἀνά τήν οἰκουμένην ἀπαρχῆς ἐτέλουν (τάς ἀκολουθίας) μελωδικῶς, μηδέν χωρίς λέγου-σαι μέλους, εἰ μή τάς τῶν ἱερέων μόνο εὐχάς, καί τάς τῶν διακόνων αἰτήσεις»¹⁶⁵.

Τά δύο αὐτά τυπικά λόγω τῆς παράλληλης πορείας τους στή λατρεία τῆς Ἐκκλησίας ἔχουν ἀρκετές ὁμοιότητες, ἀλλά καί πολλές καί οὐσιαστικές διαφορές, πού ὀφείλονταν στίς διαφορετικές ἀνάγκ-ες πού ἐξυπηρετοῦσαν. Τό μέν ἀσματικό τυπικό ἐξυπηρετοῦσε τίς λατρευτικές ἀνάγκες τῶν πιστῶν πού ζοῦσαν στόν κόσμο μέ τίς πολλές βιοτικές μέριμνες καί γι' αὐτό διακρίνεται γιά μικρότερο ἀριθμῶν ἀκολουθιῶν, τό δέ μοναχικό ἐξυπηρετοῦσε τίς ἀνάγκες τῶν μοναχῶν, πού ζοῦσαν στίς μονές καί εἶχαν ὡς κύριο ἔργο τους τήν προσευχή, καί γι' αὐτό χαρακτηρίζεται ἀπό πλουσιότερο ἀριθμό ἀκολουθιῶν καί δαψιλέστερο περιεχόμενο ἀπ' ὅτι τοῦ ἀσμα-τικοῦ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ἀντιστοιχίας τῶν δύο τυπικῶν μᾶς δίδει ὁ ἅγιος Συμεών λέγοντας: «Ἄλλά καί τήν ἐπτάκις αἴνεσιν ἀποσώζει αὕτη ἡ τάξις· καί τά μέν ἐν τῷ νάρθηκι τάξιν ἐπέχουσι μεσονυκτικοῦ· τά ἐντός δέ τοῦ ὄρθρου ἐστίν ἡ τάξις.

¹⁶³ Βλ. ΙΩ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Λειτουργική (πανεπιστημιακές παραδόσεις)*, Θεσσαλονίκη 1986, σ.

¹⁶⁴ Γιά τίς δύο τυπικές διατάξεις βλ. ΙΩ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Τό λειτουργικόν ἔργον*, σ. 145-149. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ὁ ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης συντάκτης τυπικοῦ», σ. 111.

¹⁶⁵ *Διάλογος*, ΤΜΕ', PG 155, 624B. Πρβλ. ΙΩ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Λογική λατρεία*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 308. ΔΗΜ. ΜΠΑΛΑΓΕΩΡΓΟΥ, *Ἡ ψαλτική παράδοση τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ Βυζαντινοῦ κοσμικοῦ τυπικοῦ*, Ἀθήνα 2001, σ. 62.

Ἡ τριτοέκτη δέ, αὐτό δὴ τοῦτο τὴν τρίτην πληροῖ καὶ τὴν ἕκτην ὥραν ὁμοῦ· τὰ τοῦ λυχνικοῦ δέ τὰ τῆς ἐνάτης τυποῖ· τὰ δέ τοῦ ἀσματικοῦ ἔσπερινοῦ αὐτόν τόν ἔσπερινόν· καὶ τὰ τῆς παννυχίδος δέ τὰ τῶν ἀποδείπνων»¹⁶⁶. Αὐτές ὅμως καὶ ἄλλες ἀντιστοιχίες ἢ σχέσεις, ὅπως γιὰ παράδειγμα ἡ κοινή ἀρχαία παράδοση τῶν βιβλικῶν στοιχείων, δέν μᾶς ἐπιτρέπουν νά μιλοῦμε γιὰ μικτό τυπικό.

Οἱ διαφορές πού ἀφοροῦν τόσο τόν ἀριθμό ὅσο καὶ τὴ δομὴ τῶν ἀκολουθιῶν ἐπιγραμματικῶς εἶναι οἱ ἀκόλουθες: Τὸ ἀσματικό τυπικό εἶχε δύο ἀκολουθίες, τόν ἔσπερινό καὶ τόν ὄρθρο καὶ κατὰ τὴ Μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ ἐπιπλέον δύο, τὴν παννυχίδα καὶ τὴν τρι-θέκτη. Τὸ μοναχικό εἶχε ἑπτὰ ἀκολουθίες: τόν ἔσπερινό, τὸ ἀπόδει-πνο, τὸ μεσονυκτικό, τόν ὄρθρο συναπτῶς μέ τὴν Πρώτῃ ὥρα, τὴν Τρίτῃ, τὴν Ἑκτῇ καὶ τὴν Ἐνάτῃ ὥρα. Ὡς πρὸς τὴ δομικὴ διαφορὰ θά ἀναφερθοῦμε μόνο στὴν ἀκολουθία τοῦ ἔσπερινοῦ. Ὁ ἀσματικός ἔσπερινός περιεῖχε ἀντίφωνα (ὀκτῶ μεγάλα καὶ τρία μικρά), πού τὸ καθένα ἀρχίζε μέ διακονικὴ συναπτὴ καὶ ἱερατικὴ εὐχὴ μέ ἐκφώ-νηση· τὰ τρία μικρά ἀντίφωνα ἦσαν: «Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτό-κου...», «Σῶσον ἡμᾶς, Υἱέ Θεοῦ...» καὶ «Ἅγιος ὁ Θεός...». Ἀκολου-θοῦσε ἡ στιχολογία τοῦ Ψαλμοῦ μέ ἐφύμνιο, ὅπως «Εἰσάκουσόν μου Κύριε...», «Ἀλληλουῖα», «Ἐλέησόν με Κύριε» κ. ἄ. Τέλος δέ ψάλ-λονταν καὶ λίγα σύντομα τροπάρια¹⁶⁷. Ἐπίσης ἀξίζει νά σημειώ-σουμε ὅτι γιὰ τὴν τέλεση τῶν ἀσματικῶν ἀκολουθιῶν ἦταν ἀπαραί-τητῃ ἡ παρουσία ἱερέως¹⁶⁸. Ὁ μοναχικός ἔσπερινός ἀποτελεῖται ἀπὸ τόν προοιμιακό ψαλμό, τὸ κάθισμα τοῦ Ψαλτηρίου, τοὺς ψαλμούς τοῦ λυχνικοῦ, τὰ ἀπόστιχα, τὸ «Νῦν ἀπολύεις..», καὶ τὸ ἀπολυ-τίκιον¹⁶⁹.

¹⁶⁶ Διάλογος, ΤΝΣΤ', PG 155, 661C.

¹⁶⁷ Βλ. ΔΗΜ. ΜΠΑΛΑΓΕΩΡΓΟΥ, *Ἡ ψαλτικὴ παράδοση*, σ. 140 κ. ἐξ.

¹⁶⁸ Διάλογος, ΤΑ', PG 155, 556A.

¹⁶⁹ ΙΩ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, «Ὁ ἅγιος Συμεὼν Θεσσαλονίκης συντάκτης τυπικοῦ», σσ. 111-112.

Ἡ χρονική διαδρομή τοῦ ἀσματικοῦ τυπικοῦ ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Δ' αἰώνα καὶ φθάνει μέχρι τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1453). Μέχρι τὸν Θ' αἰώνα ἡ πορεία του στὸν ἐνοριακὸ χῶρο ὑπῆρξε σταθερή· οἱ εἰκονομαχικὲς ὅμως ἔριδες εἶχαν ἀρνητικὴ ἐπίδραση καὶ στὸ χῶρο τῆς θείας λατρείας. Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, μέγας ὑπέρμαχος τῆς τιμῆς τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ἀναφέρεται σχετικά: «παραστέλλονται ψαλμωδία ἀρχαιοπαράδοτοι, ἐν αἷς περὶ εἰκόνων ἄδεταί τι ἀντάδεταί τὰ ἀσεβῆ νέα δόγματα εἰς προὔπτον κείμενα· ἀλλὰ τοῖς παισὶ πρὸς τῶν διδασκάλων παραδιδόμενα. Καὶ μεταστοιχείωσις τῶν ἀπάντων ἀθεωτάτη»¹⁷⁰. Μὲ τὸ τέλος τῶν ἐρίδων καὶ τῆ νίκη τῆς ὀρθοδοξίας (843) ἀυξήθηκε τὸ κύρος τῶν μοναχῶν, οἱ ὅποιοι ἦσαν οἱ πρωταγωνιστὲς στὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς εἰκονομαχίας, καὶ ἡ ἐπίδρασή τους στὸ λειτουργικὸ χῶρο ἦταν κα-ταλυτικὴ. Οἱ Στουδίτες μοναχοὶ προέβησαν σὲ ἀναμόρφωση τῶν λειτουργικῶν βιβλίων καὶ τοῦ τυπικοῦ¹⁷¹, πρᾶγμα πού βοήθησε νὰ γίνῃ τὸ μοναχικὸ τυπικὸ προσφιλέστερο τοῦ ἀσματικοῦ καὶ ν' ἀρχίσει βαθμηδὸν νὰ ἐπικρατεῖ καὶ στὸν ἐνοριακὸ χῶρο. Κατὰ μαρ-τυρία τοῦ Συμεῶν, τὸ ἀσματικὸ τυπικὸ ἦταν σὲ γενικὴ χρῆση στὴν Κωνσταντινούπολη μέχρι τὴν ἄλωσή της ἀπὸ τοὺς Λατίνους (1204), καὶ μετὰ τὴν ἀνάκτησή της (1261) περιορίσθηκε στὴ Μεγάλῃ Ἐκ-κλησίᾳ μόνο στίς ἑορτὲς τῆς

¹⁷⁰ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Νικηφόρου πατριάρχου*, G 99, 1164B. Πρὸβλ. ΕΥΑΓΓ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, «Περὶ τοῦ ἀσματικοῦ ἢ βυζαντινοῦ κοσμικοῦ τύπου τῶν ἀκολουθιῶν τῆς ἡμερο-νουκτίου προσευχῆς», *Θεολογία* KB (1951), σ. 563. ΔΗΜ. ΜΠΑΛΑΓΕΩΡΓΟΥ, *Ἡ ψαλτικὴ παράδοση*, σσ. 102-103.

¹⁷¹ Γιά τὴν ἀναμόρφωση αὐτῆ τῶν Στουδιτῶν βλ. Κ. MENGES, *Die Sprache der altrussischen Übersetzung des Studion-Typikons*, Gräfenheinen 1935. J. LEROY, «La réforme Studite», (*Il monachesimo orientale*, Πρακτικὰ Συνεδρίου 9-12 Ἀπρ. 1958 στὸ Institut Pontifical Oriental), *Orientalia Christiana Analecta* 153 (1958), σσ. 181-214. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Le monachisme byzantine au moyen âge. Commende et typical (x^e-xive siècle)», *Revue des etudes byzantines* 22 (1964), σσ. 5-44. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «L' influence de saint Basile sur la réforme studite d' après les Catéchèses», *Irenikon* 52.4 (1979), σσ. 491-506.

Ἑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καί τῆς μνήμης τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου¹⁷².

Ὅταν ὁ ἅγιος Συμεών ἐνθρονίσθηκε ὡς ἀρχιεπίσκοπος στή Θεσσαλονίκη (1416 ἢ 17) βρῆκε, ὅπως ἀναφέρει, νά διατηρεῖται τό ἀσματικό τυπικό μόνο στή «μεγάλην αὐτῆς Ἐκκλησίαν», τό ναό δηλαδή τῆς Ἀγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας: «Ἄλλ' ἢ μὲν ἀσματική αὕτη ἀκολουθία πέπαυται ἐν πόλεσιν ἄλλαις, καλῶς οὔσα συντεθειμένη, καί διά ψαλμῶν καί ἐφυμνίων Θεῶ ἀναφερομένη· ἐν μόνῃ δέ τῇ ἡμετέρα ταύτη εὐσεβεστάτῃ πόλει Θεσσαλονίκη κατὰ τὴν μεγάλην αὐτῆς Ἐκκλησίαν... συντετήρηται καί μένει»¹⁷³. Ἡ συντήρηση αὐτῆ τοῦ ἀσματικοῦ τυπικοῦ διήρκεσε μέχρι τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1430) καί ὀφείλεται ἀποκλειστικά στίς ἐνέργειες τοῦ Συμεών, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνο ἐπέβαλε τὴ διατήρησή του, ἀλλὰ προέβη, μὲ τό ὑψηλό ποιμαντικό καί λειτουργικό αἰσθητήριο πού διέθετε, σέ μεταρρυθμίσεις ἀπαραίτητες γιὰ τίς λειτουργικὲς ἀνάγκες τοῦ ποιμνίου του.

Ἡ ἐξέταση τοῦ πολὺ σημαντικοῦ ἔργο τοῦ Συμεών, πού ἀφο-ρᾷ τό ἀσματικό τυπικό καί τίς μεταρρυθμίσεις πού ἐπέφερε σ' αὐτό, ἔχει γίνει ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο καθηγητὴ Ἰωάννη Φουντούλη, ὁ ὁποῖ-ος πρῶτος τό παρουσίασε, μὲ βάση ἀνέκδοτα χειρόγραφα ἔργων τοῦ συγγραφέα μας. Ἡ ἔρευνα αὐτή, πού περιέχεται κυρίως στό βιβλίο του *Τό λειτουργικό ἔργο Συμεών τοῦ Θεσσαλονίκης*¹⁷⁴ ἀλλὰ καί σέ ἄλλα μελετήματά του,

¹⁷² *Διάλογος*, ΤΑ', PG 155, 553D: «Αἱ λοιπαὶ δέ ἄλλαι ἀκολουθίαι τοῦ τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας Τυπικοῦ (ἀσματικοῦ) ἐν τῷ παρόντι καιρῷ κατὰ μέ τάς ἄλλας ἐκκλησίας οὐκ ἐνεργοῦνται, οὐδ' ἐν αὐτῇ τῇ φιλοχριστῷ βασιλίδι πόλει, διὰ τό καί αὐτήν ποτε ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀλῶναι, καί τά τοῦ καλοῦ ἀπολέσαι καί ἀρχαιοτάτου ἔθους αὐτῆς... ὅμως ἐκτελεῖ ταύτην τῇ ἑορτῇ τῆς ὑψώσεως, εἶγε ἀσματικὴν τελέσει ἀκολουθίαν, καί ἐν τῇ κοιμήσει τῆς Θεομήτορος, καί τῇ τοῦ Χρυσορρήμονος μνήμῃ». Πρβλ. *Αὐτόθι*, ΤΜΖ', PG 625B. Πρβλ. ΙΩ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Τό λειτουργικόν ἔργον*, σ. 148. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ὁ ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης συντάκτης τυπικοῦ», σ. 112. ΔΗΜ. ΜΠΑΛΑΓΕΩΡΓΟΥ, *Ἡ ψαλτική παράδοση*, σσ. 104-105.

¹⁷³ *Διάλογος*, ΤΝΓ', PG 155, 556A.

¹⁷⁴ ΙΩ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Τό λειτουργικόν ἔργον*. Ἡ ἔρευνα τοῦ Φουντούλη ἐπιβεβαιώνεται, ἄρκετά χρόνια ἀργότερα, καί ἀπὸ τὴ ψαλτική παράδοση, βλ. ΔΗΜ. ΜΠΑΛΑΓΕΩΡΓΟΥ, *Ἡ ψαλτική παράδοση*, Ἀθήνα 2001.

άνοιξε νέους όρίζοντες στήν έκθεση τής λειτουργικῆς διδασκαλίας καί τήν έκτίμηση τής άξίας τοῦ ἔργου τοῦ Συμεών. Στο βιβλίό αυτό όφείλει πολλά τό παρόν μέρος τής εισηγήσεώς μας.

Μιά σύντομη περιγραφή κάποιων διευθετήσεων στίς όποίες προέβη στό άσματικό τυπικό ό Συμεών, μάς δίδει στό ἔργο του *Διάλογος*: «Ἦν (τήν άσματικήν τάξιν) καί ήμεῖς βουλόμενοι άσινῆ τηρεῖσθαι καί μένειν ὡσπερ ἡδυσμά τι καί ἄρτυμα γλυκαῖνον, συν-ηρομόσαμεν αὐτῆ καί τά τῶν κανόνων»¹⁷⁵. «...μόνον τό, “Μακάριος άνήρ”, τόν ένα ψαλμόν μετά μέλους κατά τόν ἦχον λέγειν διετυπώ-σαμεν»¹⁷⁶. «Διά τά ἕτερα άντίφωνα, λεγόμενα μέν πρώην, άφεθέντα δέ νῦν»¹⁷⁷. «Καί εὐθύς οἱ κανόνες τής έορτῆς, ἡ τοῦ άγίου, οὓς προσεθήκαμεν δι' εὐκοσμίαν ήμεῖς καί εὐταξίαν τής έκκλησίας, δόξαν τε Θεοῦ καί τῶν άγίων αὐτοῦ... καί διά τήν ὠφέλειαν δέ, παράκλησιν τε καί προσμονήν τῶν εὐσεβῶν, ὡς εἰθισμένων εν τοῖς κανόσι. Πρό-τερον μέν γάρ κανόνες εν τῷ άσματικῷ οὐκ έψάλλοντο· αλλά μετά τόν Πεντηκοστόν, γινομένης συναπτῆς, εὐθύς έλέγοντο οἱ “Αἰνεῖτε”· νῦν δέ μετά τούς κανόνας τά έξαποστειλάρια λέγονται»¹⁷⁸.

Οἱ ένδεικτικές καί εὐκαιριακές αὐτές νύξεις, πού ύποδηλώ-νουν άσφαλῶς μεταρρυθμιστικό ἡ άκριβέστερα διορθωτικό-διαρ-ρυθμιστικό ἔργο, άποτυπώνονται λεπτομερέστερα καί πολύ συστη-ματικά στό *Τυπικό τής άγίας Σοφίας*, πού συνέταξε ό ἴδιος καί πού διασώζεται στόν άνέκδοτο κώδικα 2047 τής Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἐθηνῶν¹⁷⁹. Βεβαίως γιά τή σύνταξη τοῦ Τυπικοῦ αὐτοῦ ἔλαβε ύπόψη παλαιότερες

¹⁷⁵ *Διάλογος*, ΤΒ'-ΤΓ', PG 155, 556B.

¹⁷⁶ *Αὐτόθι*, ΤΜΖ', PG 155, 628D.

¹⁷⁷ *Αὐτόθι*, PG 155, 629C.

¹⁷⁸ *Αὐτόθι*, ΤΝΑ', PG 155, 648AB. Πρβλ. ΙΩ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, «Ο άγιος Συμεών Θεσσαλονίκης συντάκτης τυπικοῦ», σ. 109.

¹⁷⁹ Γιά τόν συγκεκριμένο κώδικα βλ. Λ. ΠΟΛΙΤΗ, *Κατάλογος χειρογράφων τής Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τής Ἑλλάδος άρ. 1857-2500*, Ἐθηναι 1991, σσ. 94-95 καί J. DARROUZÈS, “Notes d' histoire de textes”, *Revue des Études Byzantine*, 21(1963), σσ. 232-234.

τυπικές διατάξεις και κυρίως τό Τυπικό τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως ὁ ἴδιος ἀναφέρει: «Ἐν τῇ μεγάλῃ ἀγιωτάτῃ ἐκκλησίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὕτω γίνεται ἢ ἐν τῷ ναῷ τῆς στάσεως τάξις...»¹⁸⁰. Ἔτσι τό μεταρρυθμι-σμένο ἀσματικό τυπικό τοῦ βυζαντινοῦ λειτουργιολόγου μας εἶναι μιὰ «πρωτοποριακὴ δημιουργία» πού συνίσταται στή διαρρύθμιση τοῦ ἀρχαίου ἀσματικοῦ τυπικοῦ μέ τήν προσθήκη στοιχείων ἀπό τό μοναχικό τυπικό, σύμφωνα μέ τίς ἀπαιτήσεις τῶν πιστῶν τῆς ἐποχῆς του, ὅπως εἶχαν διαμορφωθεῖ μετά τήν ἐπικράτηση τῶν μοναχικῶν ἀκολουθιῶν. Εἶναι πολύ χαρακτηριστικὴ ἡ μαρτυρία πού ἀναγράφεται στόν χειρόγραφο κώδικα: «Ἀρχὴ σὺν Θεῷ ἀγίῳ τῆς διατάξεως τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, τῆς ἐν τῇ ἀγιωτάτῃ τοῦ Θεοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονίκης, ἀρχαίας μὲν οὔσης, συντεθείσης δέ ἐπὶ πλέον εὐτάκτως καὶ διορθωθείσης παρὰ τοῦ ταπεινοῦ Συμεῶν ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης. Ψάλλονται δέ πρῶτον, τὰ ἀσματικά· ἔπειτα σὺν αὐτοῖς καὶ οἱ παρὰ τῶν ἀγίων συντεθέντες διὰ τε ἰδιομέλων καὶ τροπαρίων καὶ κανόνων ὕμνοι, εἰς δόξαν Χριστοῦ καὶ τῶν ἀγίων αὐτοῦ»¹⁸¹.

Ἔτσι, πολὺ συνοπτικά θὰ μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι προσέθεσε στόν ἀσματικό ἔσπερινό «στιχηρά» καὶ «ἀπόστιχα» καὶ στόν ὄρθρο «καθίσματα», «ἀναβαθμούς», «κανόνες» καὶ «στιχηρά τῶν αἰνῶν». Κατὰ τόν ἔσπερινό τὰ μὲν στιχηρά ψάλλονταν μετά τήν εἴσοδο, τὰ δέ ἀπόστιχα μετά τό «ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν», δηλαδή τήν ἀπόλυση τοῦ ἀσματικοῦ ἔσπερινοῦ· κατὰ τόν ὄρθρο οἱ κανόνες χωρὶς νά εἶναι συνδεδεμένοι μέ τίς ὠδές τοῦ Ψαλτηρίου, ὅπως στό μοναχικό ὄρθρο, ἦσαν ἐγκώμια

¹⁸⁰ Κώδιξ Ἀθηνῶν 2047, φ. 2r παρὰ ΔΗΜ. ΜΠΑΛΑΓΕΩΡΓΟΥ, *Ἡ ψαλτικὴ παράδοση*, σ. 112.

¹⁸¹ *Αὐτόθι*, φ. 75r παρὰ ΔΗΜ. ΜΠΑΛΑΓΕΩΡΓΟΥ, *αὐτόθι*.

ἢ παρακλήσεις ἀφιερωμένες στήν ἑορτή ἢ στούς ἑορταζόμενους ἀγίους καί ψάλλονταν πρίν τούς αἶνους¹⁸².

Ὁ Συμεών προβαίνοντας στίς παραπάνω μεταρρυθμίσεις δέν διακατεχόταν ἀπό πνεῦμα καινοτομίας ἢ νεωτερικότητας, οὔτε ὑπο-κειμενικῆς ἐπιθυμίας καί προτιμήσεως, ἀλλά ἀπό πνευματικό ἐνδια-φέρων, σεβασμό καί ἀγάπη στή λειτουργική παράδοση τῆς Ἐκκλησίας καί ἀπό ποιμαντική μέριμνα γιά τό λαό τοῦ Θεοῦ. Ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, κατά τήν ἐποχή του τό μοναχικό τυπικό εἶχε ἐπικρα-τήσει καθολικά στήν ὀρθοδοξία καί οἱ ἀσματικές ἀκολουθίες στήν ἐπαρχία του τελοῦνταν μόνον στό νάο τῆς Ἀγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας μέ κίνδυνο ὅμως νά ἐκτοπισθοῦν καί ἀπ' ἐκεῖ. Τούς λόγους πού ὀδη-γοῦσαν πολλούς χριστιανούς στήν ἀπόρριψη τοῦ ἀσματικοῦ τυπι-κοῦ ὑπέρ τοῦ μοναχικοῦ, ὁ Συμεών τούς ἐντοπίζει στήν ἀδιαφορία καί ἀπροθυμία τῶν πιστῶν «εἰς τό μένειν τήν ἀρχαίαν παράδοσιν» καί στή ραθυμία ἔνεκα τῆς ὁποίας «νῦν ἀφέθη (ἡ ἀσματική ἀκο-λουθία), ἣν ἔδει τηρεῖσθαι ταῖς καθολικαῖς κἀν ἐκκλησίαις, ἢ πάν-τοτε ἢ κατά καιρόν»¹⁸³. Πέραν ὅμως αὐτῶν τῶν ἀρνητικῶν λόγων σημαντικό ρόλο θά ἔπαιξε ἀσφαλῶς καί ἓνας θετικός λόγος, ἡ τιμή καί ἡ ἀγάπη τῶν χριστιανῶν πρὸς τούς ἀγίους, οἱ ὁποῖοι κατ' ἐξοχήν ὑμνοῦνταν μέ τά τροπάρια καί τούς κανόνες τοῦ μοναχικοῦ τυπικοῦ, πράγμα πού δέν συνέβαινε τόσο στό ἀσματικό τυπικό. Θεωροῦμε ὅτι σ' αὐτή τήν κατηγορία τῶν πιστῶν ἀναφέρεται ὁ Συμεών ὀμιλῶντας γιά «γογγυστάς περί τά καλά» ἢ γιά «τοῖς προσ-έχουσι καί προθυμουμένοις»: καί γί' αὐτό ἀκριβῶς προχώρησε στή μεταρρύθμιση τῆς ἀσματικῆς ἀκολουθίας, προσθέτοντας, ὅπως ἀνα-φέραμε, τροπάρια καί κανόνες, ὥστε νά ἀποβεῖ, ὅπως λέγει στή συνέχεια, «εὐκτατοτέρα καί ἡδυτέρα τῶν ἐν ταῖς

¹⁸² Πρβλ. ΙΩ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, «Ὁ ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης συντάκτης τυπικοῦ», σ. 115-116. Ἀναλυτικότερα γιά τό μεταρρυθμιστικό ἔργο τοῦ Συμεών στό ἀσματικό τυπικό βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Τό λειτουργικόν ἔργον Συμεών τοῦ Θεσσαλονίκης*, σσ. 149-157.

¹⁸³ *Διάλογος*, ΤΝΣΤ', ΡG 155, 661C. Πρβλ. ΙΩ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Τό λειτουργικόν ἔργον*, σ. 150. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ὁ ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης συντάκτης τυπικοῦ», σ. 114.

μοναῖς ἀκολουθιῶν γινομένων» ἀφοῦ «συνηρημόσαμεν αὐτῇ καί τὰ τῶν κανόνων»¹⁸⁴.

Μέ αὐτές τίς ἐνέργειές του ὁ Συμεών ἐπ' οὐδενί στρεφόταν κατά τοῦ μοναχικοῦ τυπικοῦ· ὁ σεβασμός του πρὸς αὐτό ἦταν δεδο-μένος καί ἐκπεφρασμένος. Λέγει σχετικά: «Καί ἡ τοιαύτη διάταξις (ἡ μοναχική) ἀναγκαιοτάτη καί πατερική. Καί γάρ ὁ θεῖος Πατήρ ἡμῶν Σάββας ταύτην διευτώσατο, παραλαβὼν αὐτήν ἀπὸ τοῦ ἐν ἀγίοις Εὐθυμίου καί Θεοκτίστου»¹⁸⁵. Ὁ ἀγώνας του διὰ τὴ διατήρηση τοῦ ἀσματικοῦ τυπικοῦ ὀφείλεται στό σεβασμό του πρὸς «τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν»¹⁸⁶, ὁ ὁποῖος τοῦ ὑπαγόρευε νά ἀγωνίζεται ὥστε «συντηρεῖσθαι ταύτην τὴν τάξιν (τὴν ἀσματικήν) μέχρι παντός καί ὡς σπινθῆρά τινα θεῖον μένειν ἐν ἡμῖν τὴν παράδοσιν τῶν Πατέ-ρων»¹⁸⁷, καθὼς ἐπίσης καί στήν πεποιθήσῃ του ὅτι εἶναι «ἀναγκαι-οτάτη»¹⁸⁸ ἐπειδὴ «διὰ τό μὴ ἰσχύειν τελεῖν πάντα (τὰ μοναχικά) τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ» ὀφείλεται νά τελοῦνται οἱ ἀσματικές ἀκολουθίες γιὰ τοὺς κοσμικούς¹⁸⁹.

Συνεπῶς γιὰ τοὺς ζῶντας στόν κόσμο εἶναι «ἡ τοῦ ἄσματος ἀκολουθία προτιμοτέρα τῆς ἄλλης (τῆς μοναχικῆς)»¹⁹⁰ καί γι' αὐτό πρέπει νά διατηρεῖται καί νά παραμένει ὡς «κάλλιστον καί ἀρχαι-ότατον ἔθος»¹⁹¹. Εἶναι πολύ χαρακτηριστικὴ ἡ ἐκκλήση πού ἀπευ-θύνει στοὺς ἱερεῖς του γιὰ τὴ διαφύλαξη καί τήρηση τοῦ ἀσματικοῦ τυπικοῦ: «Ἰδίᾳ δέ τοῦτο ἐν ἀγίῳ παρακελευόμεθα Πνεύματι ὡς ἐπειδήπερ ἐξ ἀρχῆς ἡ τοῦ ἄσματος ἀκολουθία ἐν τούτῳ καί μόνῳ τῷ θείῳ

¹⁸⁴ *Διάλογος*, TB'-TG', PG 155, 556BC. Πρβλ. ΔΗΜ. ΜΠΑΛΑΓΕΩΡΓΟΥ, *Ἡ ψαλτικὴ παράδοση*, σ. 115.

¹⁸⁵ *Διάλογος*, TB'-TG', PG 155, 556CD.

¹⁸⁶ *Ἀπόστολι*, TNΣΤ', PG 155, 661C.

¹⁸⁷ *Διάλογος*, TB'-TG', PG 155, 556B.

¹⁸⁸ *Ἀπόστολι*, TNΣΤ', PG 155, 661B.

¹⁸⁹ *Ἀπόστολι*, TB'-TG', PG 155, 556D.

¹⁹⁰ *Ἀπόστολι*, TME', PG 155, 636A.

¹⁹¹ *Ἀπόστολι*, TA', PG 155, 553D-556A. Πρβλ. ΙΩ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, «Ὁ ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης συντάκτης τυπικοῦ», σ. 113.

ναῶ διετηρήθη ψάλλεσθαι, πρότερον ψαλλομένη ἐν Κωνσταντινουπόλει καί ἐν Ἀντιοχείᾳ καί ἐν ἄλλαις ἀγίαις Ἐκκλησίαις, καί οὐπω μέχρι τοῦ παρόντος κατάλυσιν ἐνταῦθα εἴληφε καί εἰς τό ἐξῆς τοῦτο διαμένειν καί φυλάττεσθαι διά παντός ἐν τῷ τοιούτῳ ναῶ τῆς ἀγίας Σοφίας καί τήν ἀκολουθίαν τοῦ ἄσματος ψάλλεσθαι, ἀρχαίαν οὖσαν καί τεθειμένην καλῶς καί μηδένα ταύτην παρασαλεῦσαι πώποτε»¹⁹².

Οἱ μεταρρυθμιστικές ἐνέργειες τοῦ Συμεῶν προξένησαν προ-φανῶς τήν ἀντίδραση κάποιων, πού πίστευαν ὅτι «ταῦτα ἀλόγως ἐνεργεῖται»¹⁹³. σ' αὐτούς, τούς ὁποίους ὁ ἱερός Πατήρ θεωρεῖ ὡς «ἀφιλοσόφως φιλοσοφοῦντας ἢ μάλλον εἰπεῖν ἀλόγως»¹⁹⁴, ἀπαντᾷ ὅτι οἱ ἐνέργειές του ἐμπνέονται «θαυμασία καί ὑψηλοτάτη ἐννοία τῶν ἐκθεμένων ἀγίων, ἐν γνώσει θεία καί θεωρία καλῶς πάντα δια-τυπωσαμένων. Διό καί ἐπαναλαμβάνοντες αὐτίς αὐτά τρανότερον θεω-ρήσωμεν»¹⁹⁵. Ὅλες οἱ μεταρρυθμιστικές του ἐπιδιώξεις ἦσαν ὑποταγμένες στήν «εἰρήνην καί τάξιν» τῆς Ἐκκλησίας, γί' αὐτήν ἀγω-νιζόταν, πιστεύοντας ὅτι «ἡ ἐν οὐρανοῖς εὐταξία καί ἐν τῇ Ἐκκλη-σία ἐστί» καί ὑπέρ αὐτῆς συμβούλευε τούς ἱερεῖς του: «Μή παράλυε τοιγαροῦν τήν ἄνωθεν τάξιν· ἀλλά μάλλον ἔσο συντηρῶν ταύτην, καί ὑπέρ αὐτῆς ζηλῶν ὅση δύναμις· καί μή μόνον σπούδαζε ἅ παρ-έλαβες συνιστᾶν ἀλλά καί π ρ ο σ θ ή κ α ι ς ἰ ε ρ α ῖ ς ἐπαυξάνειν καί κοσμεῖν ταῦτα, ὡς καί οἱ Πατέρες ἡμῶν»¹⁹⁶. Ὁ ζήλος του λοιπόν, ἡ ὑποταγή του στό ὑπόδειγμα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καί τό ὀρθό λειτουργικό καί ἐκκλησιολογικό του κριτήριό τοῦ ἔδι-ναν τή βεβαιότητα ὅτι οἱ ἐπεμβάσεις του ἦσαν «προσθηκῆς ἱερές» πού δέν κατέλυαν, ἀλλά ἀντιθέτως διαφύλασσαν γνησιότερη τήν ἀρχαία

¹⁹² Κώδιξ Ἀθηνῶν 2047, φ. 6r παρά ΙΩ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *αὐτόθι*.

¹⁹³ *Διάλογος*, ΤΝ', PG 155, 641C.

¹⁹⁴ *Περί τῆς τάξεως τῆς Κηδείας*, ΤΞΔ', PG 155, 677D. Πρβλ. ΙΩ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Τό λειτουργικόν ἔργον*, σ. 150.

¹⁹⁵ *Διάλογος*, ΤΝ', PG 155, 641C.

¹⁹⁶ *Αὐτόθι*, ΤΞΕ', PG 155, 680C.

παράδοση, μέ διορθώσεις πού απέβλεπαν στήν «πλέον εὐτακτον»¹⁹⁷ τέλεση τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν καί ὄχι σέ ἀνατροπές καί καινοτομίες. Ἄλλωστε εἶχε ἐκπεφρασμένη ἄποψη γιά τούς καινοτόμους: «Ὁ ἀνατρέπων καινοτομεῖ ὁ δέ καινοτομῶν οὐ τῆ Ἐκκλησία ἔπεται»¹⁹⁸.

Μέ ὅσα ἀναφέραμε, ἀδίστακτα μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ὁ ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης ὑπῆρξε ἕνας ἱεράρχης μέ ποιμαντικές εὐαι-σθησίες, ἕνας μέγας λειτουργιολόγος, ἕνας λάτρης τῶν πατρῶων παραδόσεων, πού μέ τό συγγραφικό καί μεταρρυθμιστικό του ἔργο μᾶς διδάσκει τήν εὐταξία τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν, τή θεολογική τους σημασία καθώς καί τόν πλοῦτο καί τήν ποικιλία τῶν λειτουργικῶν τύπων, ὥστε «ἐν πνεύματι καί ἀληθείᾳ» (Ἰω. 4, 23) νά προσφέρουμε «τήν λογικήν λατρείαν» (Ρωμ. 12, 1) μας στόν Τριαδικό Θεό.

Ἐπίλογος

Ἡ φιλοδοξία τῆς παρούσας εἰσήγησης ἦταν νά παρουσιάσει, στό περιορισμένο πλαίσιο μιᾶς εἰσηγήσεως, τούς δύο μεγάλους βυζαντινούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καί νά ἀναδείξει τό λειτουργικό τους ἔργο. Τό θέμα εἶναι τεράστιο καί ἀσφαλῶς τά ὅσα ἀνα-φέρθηκαν δέν ἀποτελοῦν μιά ὀλοκληρωμένη ἔκθεση τῶν ἀπόψεων τῶν δύο μεγάλων ἀνδρῶν· ἀπλῶς καταβλήθηκε προσπάθεια νά δοθεῖ κάτι ἀπό τή ρωμαλέα λειτουργική θεολογία τους. Νομίζουμε ὅτι μέ ὅσα παρουσιάσαμε φανερώθηκε τό θεολογικό μεγαλεῖο τους. Ὁ

¹⁹⁷ Κώδιξ Ἀθηνῶν 2047, φ. 74r παρά ΙΩ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, «Ὁ ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης συντάκτης τυπικοῦ», σ. 113: «Ἀρχή σὺν Θεῷ ἀγίῳ τῆς διατάξεως τῶν ἀκολουθιῶν τῆς ἐν τῇ ἀγιωτάτῃ τοῦ Θεοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονίκῃς, ἀρχαίας μὲν οὔσης, συντεθείσης δέ ἐπὶ π λ έ ν ε ὑ τ ά κ τ ω ς καί δ ι ο ρ θ ω θ ε ί σ η ς παρά τοῦ ταπεινοῦ Συμεῶν ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκῃς». Γιά τό μεταρρυθμιστικό ἔργο τοῦ Συμεῶν ὡς παράδειγμα γιά τή συγχρονο λειτουργική ζωή βλ. ΕΥ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, «Διδάγματα ἐκ τοῦ ἔργου Συμεῶν τοῦ Θεσσαλονίκῃς διά τήν συγχρονον λειτουργικήν ζωήν», *Πρακτικά Λειτουργικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμὴν καί μνήμην τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Συμεῶνος*, σσ. 131-149.

¹⁹⁸ *Κεφάλαια Δώδεκα, Ἐρώτησις ΑΘ'*, PG 155, 888B.

Νικόλαος Καβάσιλας ἀναδεικνύεται βαθυστόχαστος λειτουργι-κός θεολόγος, ἀνυπέρβλητος καί ἐμβριθέστατος μυσταγωγός, καί λαμπρός πνευματικός συγγραφέας. Ὁ Συμεών Θεσσαλονίκης προ-βάλλεται ὡς ὁ μέγιστος τῶν βυζαντινῶν λειτουργιολόγων, πού μέ τή συστηματική καί λεπτομερειακή του ἔρευνα στή λειτουργική παράδοση μᾶς χάρισε τό μοναδικό σέ πληρότητα λειτουργικό του ἔργο, μέ τό ὁποῖο τρέφει πνευματικά καί καθοδηγεῖ στήν ὀρθή βίωση τῆς θείας λατρείας τῆς Ἐκκλησίας μας ὅσους ἐντρουφοῦν σ' αὐτό. Καί οἱ δύο αὐτοί ἐκκλησιαστικοί ἄνδρες στολίζουν τήν τελευταία περίοδο τοῦ βίου τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καί δικαίως πρέπει νά θεωροῦνται ὡς θεμελιωτέστῃς βυζαντινῆς λατρείας.